

ΔΑΥΛΟΣ

DAVID
FRODSHAM:

Ἀξιολόγηση
τοῦ Ὁργουέλ

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ.
ΚΩΣΤΑΡΑΣ:

Ἐλευθερία
καὶ Δημοκρατία

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ: Ἡ λογικὴ στὸν ὑπερβατικὸ χῶρο.
Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: Περὶ Ὀνείρων: Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ Φρόνυτ.
Σ. ΠΑΝΑΓΟΣ: Οἱ σοφιστὲς καὶ ἡ ἐποχὴ τους. Μιὰ ἄλλη θεώρηση.
Η. Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ: Θαύμας - Ἠλέκτρα - Ἴρις - Ἀρπυιαί.

ΑΡΘΡΑ — ΣΧΟΛΙΑ — ΙΔΕΕΣ

Μετέωρος, Αἰμ. Μπουρατίνος, Δεινίας Δικαῖος, Δ. Νικορέτζος, Ἐ. Κυπραίου.

ΠΟΙΗΣΗ

Πίνδαρος, Angelo Scandaliato, Τάκης Γιαννόπουλος, Δημήτρης Ἐλευθεριάδης,
Φαίδωνας Θεοφίλου, Πᾶνος Μπάρδης, Σπύρος Νόνικας, Ἀγγελικὴ Σπουρλά-
κου - Εὐσταθίου.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Α. Ν. Γεωργακόπουλος, Sir Harold Jeffreys, Γρηγ. Φιλ. Κωσταράς,
Πᾶνος Βίγλαρης. Παρουσιάζονται: Μιχαήλ Γ. Ἀντωνάκης, Κωστῆς Μελισσα-
ρόπουλος, Δημήτρης Γκούτας, Ἑλένη Θεολογίδου - Βελισάρη, Ἀλέκος Βασι-
λείου, Δημήτρης Κατσιμάνης, Τούλα Στεριώτη, Λάμπης Λούκος.

Δεινίας
Δικαῖος:

Ο ΕΣΧΑΤΟΣ
ΑΥΤΟΕΞΕΥΤΕΛΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ κ. ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

Σελ. 2260 — 2265

KARL JASPERS: Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Αθήνα (105 58).

Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωῖνές ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἰδιοκτῆτης - Ἐκδότης - Διευθυντής:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου:

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ

Γερανίου 24, Αθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50.

Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέρε-
ται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ τὰ
ταχυδρομικὰ ἐμβάσματα στὴ διεύθυν-
ση: Δημήτρη Λάμπρου, Μουσῶν 51
Παλαιὸ Φάληρο, Αθήνα (175 62).

ΤΟΜΟΣ Δ' • 43 • ΙΟΥΛΙΟΣ '85

Τὸ μόνο ποὺ μένει

Ἀναλογίζομαι, καμμιά φορά, κατ' ἰ-
δίαν καὶ ἱεροκρυφίως, ἀναγνώστη τοῦ
«Δαυλοῦ», πῶς θὰ ἀντιδρούσες, ἐσύ,
ποὺ διαβάξεις ἓνα μὴ μαζικὸ «μέσον ἐ-
νημερώσεως», ἐσύ, ποὺ ἀνήκεις κατὰ
τεκμήριον στὴν «πνευματικὴ ἡγέτιδα
τάξη» τοῦ Τόπου αὐτοῦ, ἂν σοῦ ἔκμυ-
στηρενόμενα μερικά πράγματα, τόσο
φανερὰ ὅσο κι ἀνείπωτα, τόσο ἀληθι-
νὰ ὅσο κι ἀπαγορευμένα, τόσο ἀναμφί-
βολα ὅσο κι ἀνερευνήτα. Ἄν σου ἔλεγα
μέσω τῶν στηλῶν τοῦ περιοδικοῦ ὠρι-
σμένα λόγια, πού, τέλος πάντων, δὲν ἔ-
χουν σχέση μὲ τὸ διακηρυσσόμενο
«μέλλον» τοῦ τόπου αὐτοῦ — δὲν κατα-
λαβαίνω τί θὰ πῇ ἓνα τέτοιο «μέλλον»
ἐνὸς Τόπου, ὅπως καὶ δὲν καταλαβαί-
νω τί θὰ πῇ «προορισμός» ἢ «ἀποστο-
λὴ» —, ἔχουν ὅμως ἀμση συνάρτηση
μὲ τὴν ἄχρονη κι ἄτοπη ἐλευθερία καὶ
τὴν ἄχρονη κι ἄτοπη ἀλήθεια — δὲν ξέ-
ρω, οὔτε μ' ἐνδιαφέρει, ποιά εἶναι ἡ ἐδῶ
καὶ τώρα «δικιά μου» ἢ ἡ «δικιά σου»
«ἐλευθερία» καὶ ἡ ἐδῶ καὶ τώρα «δικιά
μου» ἢ ἡ «δικιά σου» «ἀλήθεια»...

Ἀναλογίζομαι, λέω, πῶς θ' ἀντι-
δρούσες, ἂν π.χ. σου ἔλεγα αὐτὸ ποὺ ξέ-
ρεις ἢ τουλάχιστον διαισθάνεσαι — ἀλ-
λὰ δὲν τὸ λὲς οὔτε τοῦ ἑαυτοῦ σου —,
ὅτι αὐτὲς τὶς ταμπέλλες τοῦ «δεξιοῦ»,
«σοσιαλιστῆ», «κομμουνιστῆ» καὶ δὲν
ξέρω ποιά ἄλλη σου ἔχουν κολλήσει, δὲν
τὶς πιστεύεις, δὲν τὶς ἀσπάζεσαι, δὲν
τὶς θεωρεῖς ἀντιπροσωπευτικές, εἶσαι
συνειδησιακὰ καὶ ὑπαρξιακὰ ἄμοιρος
αὐτῶν — γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι
ἄλλοι τὶς ἐφεῦραν καὶ ἄλλοι σοῦ τὶς κόλ-
λησαν, καὶ ὅτι ποτὲ μόνος σου, ἂν δὲν
σ' ἐπηρεάζε ἡ ζωὴ, δὲν θὰ σκαρφίζό-
σουν καμμιά ἀπὸ τὶς ἐπιθετες κι αὐθαί-
ρετες αὐτὲς «ἰδεολογίες» γιὰ λογαρια-
σμὸ τοῦ ἑαυτοῦ σου· πῶς θ' ἀντιδρού-
σες, ἂν σου ἔλεγα, σ' ἐσένα τὸν μὴ μαζα-
ναγνώστη, ὅτι ὅλη ἡ θεωρία καὶ ἡ πρα-
κτικὴ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ
ἰσότητος ἀποτελεῖ μιὰ τεράστια ἀπάτη,
ἀφοῦ, ἐσύ, ἐγώ, ὅλοι μας γενικῶς, δὲν

θεωροῦμε τὸν ἑαυτό μας ἴσο με κανέναν ἄλλον — γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι στὴν πραγματικότητα κανένας δὲν εἶναι ἴσος με κανέναν· ἂν σοῦλεγα, ὅτι ποτὲ καὶ κανένας «ἡγέτης» δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ὀρμέφυτο νὰ «σώση» τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐξουσιαστική του δίψα· ἂν σοῦλεγα, ὅτι ποτὲ καὶ κανένας δὲν γίνεται δοῦλος ἐξ αἰτίας τῶν ἄλλων (ἂν ὁ φύσει ἐλεύθερος γίνῃ θέσει δοῦλος, ἢ θὰ ἀπελευθερωθῇ με κάθε τρόπο ἢ θὰ ἐξοντωθῇ ἀπὸ τὸν ἐξουσιαστή του), ἀλλὰ μόνο γιατί ἔχει μέσα του, δική του, τὴ δουλικότητα· ἂν σοῦλεγα, ὅτι ὁ τύραννος καὶ ὁ δοῦλος δὲν ἔχουν καμμιὰ ἀπολύτως διαφορὰ μεταξύ τους — ἀφοῦ καὶ οἱ δύο προσβάλλουν ἐξ ἴσου καὶ αἱρουν τὴν ἐλευθερίαν· ἂν σοῦλεγα, σ' ἐσένα, τὸν ἐκπρόσωπο τῆς ἡγέτιδας πνευματικῆς τάξεως, ὅτι τὸ λεγόμενο σήμερα «Πνεῦμα» δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ «χρησιμοθηρική ἐξυπνάδα» — ὅπως θάλεγε ὁ Μαρτίνος Χάιντεγκερ — καὶ ὅτι στὴν πραγματικότητα ἐδῶ καὶ πολλὰς ἑκατονταετίες ἢ καὶ χιλιετίες ὁ «Πολιτισμός» δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ταπεινὴ καὶ ἄθλια θεραπαινίδα τῆς σκοποθετικῆς καὶ ρασιοναλιστικῆς Ἑξουσίας...

Ἄν σοῦλεγα, εἰδικὰ γιὰ τὸν τόπο σου, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπολύτως, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀπέραντη πνευματικὴ ἔρρημο, ὅπου κατὰ καιροὺς φυτρώνουν ὠρισμένα ποώδη καὶ ἀκανθώδη «ἰδεολογικά» φυτὰ, πρόσκαιρα καὶ ἄρριζα καὶ καχεκτικά, ὅπως ὅλα τὰ φυτὰ τῆς ἐρήμου τὰ γεννημένα ἀπὸ σπόρους ποὺ οἱ σαρωτικοὶ ἄνεμοι κουβαλοῦν ἀπὸ κάθε γεωγραφικὸ πλάτος· ἂν σοῦλεγα, ὅτι ἡ «ἐλληνικὴ πολιτικὴ», ἢ «ἐλληνικὴ ἀκεραιότητα», ἢ «ἐλληνικὴ οἰκονομία», ἢ «Ἑλλάδα» ἢ ἴδια, εἶναι λέξεις χωρὶς περιεχόμενο, ἀφοῦ, ἂν τὸ κέντρο Ἑξουσίας τὸ θελήσῃ, παύουν αὐθμερὸν νὰ ὑπάρχουν — ἂν δὲν εἶναι ἤδη πρὸ πολλοῦ ἀνύπαρκτες· ἂν σοῦλεγα, ὅτι ἡ «ἀναρχία» καὶ ἡ σύγχρονου τύπου ἐξου-

σία εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀφοῦ αὐτὰ τὰ δύο καὶ συνυπάρχουν πάντοτε καὶ εἶναι «ταυτά» ὡς «ἐναντία».

Ἄν σοῦλεγα, γιὰ νὰ μὴ μακρηγορῶ, ὅτι σὲ κοροϊδεύω καὶ με κοροϊδεύεις, ὅταν σοῦ γράφω καὶ ὅταν διαβάζεις γιὰ «ἐλληνικὴ συνειδηση», γιὰ «ἀλήθεια», γιὰ «ἐλευθερία», γιὰ «ιδέες», γιὰ «ἀξίες», γιὰ «ἀντιλήψεις περὶ ζωῆς καὶ περὶ κόσμου», γιὰ «δέον», γιὰ «προβληματική», γιὰ... — παρὰ λίγο νὰ πῶ τὴ λέξη ἀναζητήση.

Ἐ, λοιπόν, ὑποκριτὰ — ἐσύ, ὑποκριτὰ ἀναγνώστη, καὶ ἐσύ, ἑαυτέ μου, ὑποκριτὰ — αὐτὴ τὴν τελευταία λέξη δὲν σᾶς τὴν χαρίζω! Ναι, ὑπάρχει — τὸ μόνο ποὺ ὑπάρχει! — ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ, ἐδῶ, πάντα καὶ παντοῦ, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι μοναδικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐξαλείψεως τῆς εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ εἶδους τοῦ ζωικοῦ βασιλείου ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν πλανήτη. Καὶ αὐτὴ ἡ προϋπόθεσις δὲν ὑπάρχει ἀκόμη — ἴσως, ἢ μᾶλλον σίγουρα, θὰ ὑπάρξῃ πολὺ σύντομα. Ὑπάρχει λοιπὸν γνήσιο ἀκόμη τὸ ψυχόρμητο τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζητήσεως, εἴτε στὴν ὑποσυνειδητὴ μορφὴ τῆς, τὸ ΑΓΧΟΣ, αὐτὸν τὸν καθολικὸν ἐφιάλτη τῆς τέλει παρακμιακῆς ἐποχῆς μας, εἴτε στὴν συνειδητὴ, σ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς συνειδητότητας, μορφῆ τῆς, ἀνάλογα με τὴν ἐλευθερωτικὴ καὶ ἐξαληθευτικὴ δυναμικότητα ποὺ οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ ἐλεύθεροι φύσεις κτῶνται ἀπὸ γεννησιμιοῦ τους καὶ προσκτῶνται ἀπὸ πόνο καὶ αὐτοβασανισμό καὶ αὐτοπαιδεΐα καὶ δίψα αὐτοακραίωσεως. Αὐτὸ τὸ «φύσει ὀρέγεσθαι τοῦ εἰδέναι» μένει πιά τὸ μόνο στέρεο — καὶ τίποτ' ἄλλο. Ἄν χαθῇ καὶ αὐτό, ἂν τὸ θυσιάσωμε, ἐσὺ καὶ ἐγὼ ἀναγνώστη μου, γιὰ ὅλα τὰ «καλὰ τοῦ Κόσμου», τελειώσαμε ἐμεῖς, τέλειωσαν ὅλα ὅσα συναρτῶνται μετὰ τὴν ἐπιβίωσις τοῦ εἶδους μας.

Κρατῆστε το, ἀντὶ πάσης θυσίας! Εἶναι τὸ πᾶν...

Δ.Ι.Λ.

JOHN DAVID FRODSHAM

Ἡ φαύλη ἐλευθερία: Ἀξιολόγηση τοῦ Ὑργουελ*

Τὸ «1984» τοῦ Ὑργουελ ἀποτελεῖ κυρίως μιὰ σάτιρα γιὰ τὸν ὀλοκληρωτισμὸ μὲ κάποιο στοιχεῖο προφητείας. Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔγκειται κυρίως στὸν ἠθικὸ ζήλο, στὴν δύναμη φαντασίας τοῦ Ὑργουελ καὶ στὴν προειδοποίησή του ὅτι ἡ δημοκρατία ἀπειλεῖται σοβαρὰ ἀπὸ τὸν ὀλοκληρωτισμὸ.

Γιὰ τὸν Ὑργουελ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν παρείσφρηση ὀλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων στὶς δυτικὲς δημοκρατικὲς κοινωνίες εἶναι οἱ διανοούμενοι. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ὑργουελ, ὁ μαρξισμὸς προσέλασε στὴν σφαῖρα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκτεινόμενος ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια στὰ σχολεῖα, στὰ συνδικάτα, στὴν γραφειοκρατία, στὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ στὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης. Στὴν οὐσία ὁ Ὑργουελ μᾶς ἐπιφυλάσσει τὸ ἴδιο μήνυμα ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ Solzhenitsyn, ὅτι δηλαδὴ ἡ Δύση, ἂν δὲν ἀντισταθεῖ στὸν ὀλοκληρωτισμὸ, εἶναι ἀπόλυτα καταδικασμένη σὲ ὄλεθρο.

Οἱ διαλογισμοί μας πάνω στὸ ἔργο τοῦ Ὑργουελ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση σεβασμοῦ σ' ἓνα ἀριστοῦργημα. Τὸ ἔτος «1984», ὅποιο καὶ νᾶναι, θὰ παραμείνει πάντοτε μιὰ ἀπειλητικὴ δυνατότητα σὰν κατάσταση πνεύματος, σὰν ἐφιάλτης ποὺ τὸν φοβοῦμεθα, ἐπειδὴ γνωρίζομε ὅτι στὴν οὐσία του εἶναι ἀληθινός, ἐπειδὴ, ἀκόμη, κάτι μέσα μας ἀποκρίνεται ἀκαταμάχητα στὴν κραυγὴ τοῦ Ὑργουελ.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ὑργουελ ἔχει γίνεи ἀνάθεμα, ἐδῶ καὶ πολὺ καιρό, στὴν Σοβιετικὴ Ἑνωση καὶ στοὺς δορυφόρους της, ὅπως καὶ στὴν Κίνα, ὅπου ἡ κυκλοφορία του ἔχει ἀπαγορευθεῖ. Ὁ «Μεγάλος Ἀδελφός» ἀποτελεῖ δημιούργημα τόσο τῆς δεξιᾶς ὅσο καὶ τῆς ἀριστερᾶς, τόσο τοῦ φασισμοῦ ὅσο καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ. Γιὰ τὴν ἀριστερὴ διανόησὴ ποὺ κυριαρχεῖ στὰ Πανεπιστήμιά μας, ὁ Ὑργουελ εἶναι ἓνας «καταδόχης καὶ ἓνας ἄρρωστος ἀντιεπαναστάτης».

Ὁ Ὑργουελ μὲ τὸ «1984» ἔγραψε μιὰ μενίπεια σάτιρα, δηλαδὴ ἓνα εἶδος σάτιρας ποὺ δὲν ἀνέχεται καμμιά ἀπὸ τὶς ποιότητες ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἐλλεῖπουν, καὶ στὴν οὐσία διαπλάσσει τὴν σάτιρά του μὲ τὴν μορφή τῆς δυσ-τοπίας ἢ τῆς ἀντι-οὐτοπίας. Ἡ ἀπάνθρωπη κοινωνία τοῦ «1984» ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἓναν κόσμον, ὅπου ἡ μηχανὴ ἔχει θριαμβεύσει πάνω στὸν ἄνθρωπον καὶ στὶς ἀνθρώπινες ἀξίες. Δὲν εἶχε προβλέψει, ὅμως, ὅτι ἡ μισὴ στρατιὰ τῶν ἀνέργων τόσο στὶς καπιταλιστικὲς ὅσο καὶ στὶς κομμουνιστικὲς κοινωνίες ὀφείλεται ἄμεσα στὸν αὐτοματισμὸ. Γιὰ τὸν Ὑργουελ, ἡ φύση εἶναι οὐσιαστικὰ καλὴ καὶ ἡ τεχνολογία κακὴ. Ἡ τεχνολογία τοῦ «1984» χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ὑποδούλωσιν κι ὀχι γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τηλεόρασις, ὁ ἔγγραφός τῆς ὁμιλίας, τὸ ἐλικόπτερον, ἡ στιχοποιητικὴ μηχανὴ ποὺ συνθέτει τραγούδια, ἡ μηχανὴ ποὺ γράφει βιβλία καὶ ὅλες οἱ τεχνολογικὲς ἐπινοήσεις τοῦ ἔργου ὑπάρχουν μόνο γιὰ νὰ μεγεθύνουν τὴν δύναμιν τοῦ κράτους καὶ νὰ παραβιάσουν τὴν ἀνθρώπινη φύσιν.

* Τὸ κείμενον αὐτὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας κ. Frodsham ἀποδίδεται στὴν ἐλληνικὴ ἀπὸ τὸν συνεργάτη τοῦ «Δ» κ. **Μανώλη Μαρκάκη**. Δημοσιεύθηκε στὸ νεοϋορκέζικο περιοδικὸ *World Peace*. τόμ. 2, τεῦχος 1, Χειμῶνας 1984—5, ποὺ ἐκδίδει ὁ καθηγητὴς κ. Πᾶνος Μπάρδης.

Γράφοντας τὸ «1984» ὁ Ὁργουελ ἐπηρεάστηκε βαθεῖα ἀπὸ τὸν ἐξόριστο Ρῶσο συγγραφέα Yevgeny Ivanovich Zamyatin (1884—1937), ποὺ τὸ σατιρικό ἐργο του «*Εμεῖς*» γιὰ τὸ ὁλοκληρωτικό κράτος δὲν δημοσιεύτηκε ποτὲ στὴν Ρωσία. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ ἐξεικονίζει μιὰν ἀπάνθρωπη δυσ-τοπία τοῦ 26ου αἰῶνα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι γνωστοὶ μόνο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τους, εἶναι ὁμοιόμορφα ντυμένοι, ζοῦν μὲ συνθετικὴ τροφή, καὶ στὸν χρόνο ἀναψυχῆς βαδίζουν πάνω κάτω ἀκούοντας τὸν ἐθνικὸ ὕμνο τους. Στὸ κράτος αὐτὸ ποὺ κυβερνᾶται ἀπὸ ἕνα δικτάτορα, τὸν *Εὐεργέτη*, ἡ εὐτυχία ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν σκλαβιά, τὴν τεχνολογία καὶ τὴν ἀναντίρρητη ὑπακοή, ἐνῶ αὐτοὶ ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἐπαναστατήσουν, βασανίζονται καὶ ἐκμηδενίζονται μὲ ἐπιστημονικὲς μεθόδους.

Ἀνάλογα, τὸ ἔργο τοῦ Solzhenitsyn «*Τὸ ἀρχιπέλαγος τοῦ Γκούλαγκ*» προσφέρει εἰκόνες τρόμου. Ἡ περιγραφή ἑνὸς Ρώσου «τσέκ» θὰ ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν Οὐῖνστον Σμιθ, ἀκόμη καὶ πρὶν συρθεῖ στὴν φυλακὴ (Δωμάτιο 101), ἀκριβῶς ὅπως ἡ περιγραφή του, ὕστερα ἀπὸ βασανισμοὺς μηνῶν — ἕνα κυρτωμένο, γκρί πράγμα, σὰν σκελετός — θὰ ἴσχυε γιὰ κάθε τρώσιμο στρατοπέδου ἐργασίας ἢ σοβιετικοῦ ψυχιατρείου.

Ἄν κάποιος βιβλίον θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ «1984», εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ Solzhenitsyn, ποὺ οἱ τρεῖς τόμοι του συγκροτοῦν τὸ ἔπος τοῦ τρόμου καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ ἔργο αὐτὸ σὰν ἀπολογισμὸς τοῦ καθαρτηρίου τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ ἐπισκιάζει καὶ τὸ «1984» τοῦ Ὁργουελ.

Μιὰ σημαντικὴ βιβλιοθήκη ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ ἔργα ἀφιερωμένα στὸν ὁλοκληρωτικὸ βαρβαρισμὸ τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας, τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, τῆς μαοϊκῆς Κίνας, τῆς Β. Κορέας, τῆς Κούβας, τῶν δικτατόρων τῆς Καμπότζης καὶ τῆς Ν. Ἀμερικῆς.

«*Τὸ ἔργο «1984» πηγάζει — σύμφωνα μὲ τὸν Ντέιτς — ἀπὸ τὴν πληγωμένη ψυχὴ τοῦ «Ὁργουελ, ἐνῶ ὁ σπαραγμὸς τῆς προκαλεῖ σοβαροὺς πολιτικοὺς διαλογισμοὺς».*

Στὴν Κίνα τοῦ Μάο, ὅπως ζοῦσε σὲ μιὰ κατάσταση φόβου καὶ τρόμου, 30.000.000 ἄνθρωποι σκοτώθηκαν μὲ πιστόλι στὸ πίσω μέρος τοῦ κρανίου καὶ κάπου 50.000.000 χάθηκαν ἀπὸ πείνα. Δὲν ἔχει ἀκόμη γεννηθεῖ ὁ Κινέζος Solzhenitsyn, γιὰ νὰ περιγράψει ἕνα σύστημα ποὺ δίπλα του τὸ σοβιετικὸ μοντέλο τρόμου εἶναι ἀδέξιο καὶ ἀνεπαρκές. Γιὰ τὸν Ὁργουελ «*ὅσο ὑπάρχει δημοκρατία ὁ ὁλοκληρωτισμὸς βρίσκεται σὲ θανάσιμο κίνδυνον*». Οἱ διανοούμενοι τῆς ἀριστερᾶς, ἐντυπωσιασμένοι καθὼς εἶναι ἀπὸ τὶς εὐλογοφανεῖς θεωρίες τοῦ μαρξισμοῦ, πρόδωσαν τὴν δημοκρατία καὶ προετοίμασαν τὸν δρόμο γιὰ τὸν ὁλοκληρωτισμὸ μὲ τὴν λατρεία τῆς ἰσχύος καὶ τὴν διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας. Ἡ μεγάλη ἀσθένεια τοῦ σύγχρονου κόσμου γιὰ τὸν Ὁργουελ εἶναι ἡ λατρεία τῆς ἰσχύος, ἀνεξάρτητα ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ἰσχυρὸν ἑνὸς ἡγήτορος, ἑνὸς κράτους ἢ τῆς μηχανῆς. Ὁ Ὀμπράιεν λέγει χαρακτηριστικά: «*Τὸ κόμμα ἐπιδιώκει τὴν ἰσχυρὴν γιὰ τὸν ἑαυτό του. Δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ καλὸ τῶν ἄλλων. Μόνο γιὰ τὴν ἰσχυρὴν*. Ἡ ἰσχυρὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁδύνη καὶ ταπείνωση, καθὼς ἀποβλέπει στὸ θρυμματισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ στὴν ἀνασυγκρότησή του. Ἄν θέλεις νὰ ἔχεις μιὰν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος, φαντάσου τὴν σφραγίδα μιᾶς μπότας στὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο — γιὰ πάντα».

«Αὐτὸ ποὺ μὲ τρομάζει στὴν σύγχρονη διανόηση — ὑποστηρίζει ὁ Ὁργουελ — εἶναι ἡ ἀδυναμία της νὰ δεῖ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία πρέπει νὰ βασισθεῖ σὲ μιὰ κοινὴ κοσμιότητα». Γιὰ τὸν Ὁργουελ οἱ διανοούμενοι δὲν εἶναι παρὰ οἱ ἀνατροπεῖς τῆς δημοκρατίας.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γκέργκ Γουάτσον, «τὸ *δνειρο τῶν διανοομένων* γιὰ τελειότητα ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ὁργουελ τὸν ἐφιάλτη, ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γρήγορα θὰ γίνουν σκλάβοι». Σήμερα, ἀπὸ τὸ 1960 καὶ ἐδῶ, πολλοὶ διανοούμενοι μετατέθηκαν στὴν ἄκρα ἀριστερὰ ἀγκαλιάζοντας ὄχι μόνον τὸν μαρξισμό ἀλλὰ πλεῖστες ἄλλες μορφές ἐξτρεμισμού καὶ τρομοκρατίας.

Ὅπως τὸ τοποθετεῖ ὁ Γκόλστην σ' ἓνα χωρίο σημαντικῆς σπουδαιότητος γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ μηνύματος τοῦ «1984», «οἱ ἄνθρωποι αὐτοί... δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν γυμνὸ κόσμον τῶν μονοπωλίων καὶ τῆς κεντροποιημένης ἐξουσίας. Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἀριθμούς τους, στίς περασμένες ἐποχὲς ἦσαν λιγότερο φιλάργυροι, λιγότερο ἐδοκιμάζοντο ἀπὸ τὴν πολυτέλεια, περισσότερο πεινασμένοι γιὰ καθαρὴ ἰσχὺ καὶ πάνω ἀπ' ὅλα περισσότερο συνειδητοὶ γιὰ αὐτὸ ποὺ πράττουν καὶ μὲ μεγαλύτερη πρόθεση νὰ συντρίβουν τοὺς ἀντιπάλους».

Οἱ φόβοι τοῦ Ὁργουελ δικαιώθηκαν. Ἀπὸ τὸν θάνατό του, πρὶν 34 χρόνια, ὁ ἐξτρεμισμὸς ἀναπτύχθηκε σὰν καρκίνος, σὲ ἔκταση ποὺ θὰ τὸν ἐπειθε ὅτι τὸ καθεστῶς τοῦ «1984» ποὺ σκιαγράφησε πορεύεται ἀδέξια πρὸς τὴν Βηθλεέμ του. Δὲν ἀποτελεῖ ὑπερβολὴ σήμερα νὰ ποῦμε ὅτι σὲ πολλὰ Πανεπιστήμια ὁλόκληρα σώματα καθηγητῶν μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν σὰν μαρξιστὲς ἢ σὰν μαρξίζοντες, ἐνῶ σὲ πολλὰ ἄλλα Πανεπιστήμια τὸ ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς συζήτησης ἀνοχῆς ἐλαύνει σὲ μιὰ πέρα ἀπὸ κάθε εὐχὴ κατάπνιξη τῆς συζήτησης στὸ στόμα τοῦ ἀριστεροῦ δόγματος.

Δὲν ἔχομε πιά τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε τὴν ἄνοδο τοῦ μαρξισμοῦ στὰ Πανεπιστήμια σὰν ἀκίνδυνη ἐκκεντρικότητα. Ἀντίθετα, οἱ ἀπόφοιτοι τῶν Πανεπιστημίων μεταφέρουν στοὺς τόπους ἐργασίας τους τὴν ἐκτεταμένη κολακεία τοῦ δεσποτισμοῦ στὴ Δύση, τὴν ἄκαμπτη ἄρνηση νὰ δοῦμε κατὰ πρόσωπο τὴν πολιτικὴ πραγματικότητα, τὴν συνεχιζόμενη ἐτοιμότητα τῆς ὑποταγῆς, καὶ νὰ δικαιολογήσουμε τὴν συμπεριφορὰ ἐκ μέρους τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ποὺ θ' ἀποτελοῦσε ἰσχυρότατη ἔκφραση ἀποτροπιασμοῦ ἐκ μέρους μας ἂν συνέβαινε ἄλλοῦ.

Τὸ μήνυμα τοῦ Ὁργουελ εἶναι σαφές: ἂν δὲν ἀντισταθοῦμε στὴν ἐφοδο τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τῆς μηχανῆς, θὰ καταστροφούμε. Ἀπὸ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον καὶ μετὰ, ἡ κοινωνία μας σοβαρὰ ἐξασθένησε μὲ τὴν φθορὰ τῆς παραδοσιακῆς ἐξουσίας. Ἡ φθορὰ τῆς ἀτομικῆς συνείδησης ὁδήγησε στὴν φθορὰ τῆς οἰκογένειας, τοῦ δικαίου, τῆς δημόσιας ἠθικῆς. Μὲ τὴν ἀκύρωση τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συλλογικοῦ ὑπερεγῶ ἀναπτύχθηκε σὰν ἀντιστάθμισμα μιὰ ναρκισσιστικὴ λατρεία τοῦ Ἐγῶ, ἐπικουρούμενη ἀπὸ τὴν ψυχολογία τῆς τρίτης δύναμης, ποὺ βρῆκε τὴν ἔκφρασή της στὴν ἐπικουρεία κατανάλωση ἀγαθῶν, σ' ἓνα ἠθικὸ σχετικισμό ἐτοιμο νὰ δικαιολογήσει κάθε πράξη, ὅσοδήποτε ταπεινὴ καὶ διεφθαρμένη καὶ νᾶναι, καὶ σ' ἓνα ἀναζωογονημένο πελαγיאτισμό, ποὺ ἐπιμένει ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ ἔσχατα νὰ δημιουργήσει μιὰ τέλεια κοινωνία, καθὼς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του καλός, ἐνῶ κάθε κακὸ ἀποδίδεται ὄχι στὴν φύση μας ἀλλὰ σὲ ἐξω-

τερικούς παράγοντες.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ποὺ διέπραξε τὴν θανάσιμη πλάνη νὰ κατανοεῖ τὴν ἐπιστήμη, ὅπου βασίζεται ὁ πολιτισμός μας, ὅχι σὰν μιὰ μεθοδολογία, ἀλλὰ σὰν ἓνα σύστημα πίστεως, εἶναι πεπεισμένος ὅτι τὸ σύμπαν στερεῖται κάθε νοήματος καὶ σκοποῦ, ὅπως καὶ ἡ ἴδια τοῦ ἡ ζωῆς.

Ἀσφαλῶς ἡ κοινωνία μας εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν κοινωνία τοῦ «1984» τοῦ Ὁργουελ. Ἐνῶ διδαχθήκαμε ν' ἀποκηρύσσουμε τὴν ἐξουσία καὶ νὰ λατρεύουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας, τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος ἐξαιρεῖ τὴν ἐξουσία καὶ συντρίβει τὴν ἀτομικότητα. Ἀποτελεῖ ἀδυναμία τοῦ Ὁργουελ ὅτι δὲν διευκρινίζει πῶς θὰ γίνεῖ ὁ ἀκράϊος κοινωνικὸς μετασχηματισμός, πέραν τοῦ ὅτι λέει ὅτι προηγήθηκε κάποιος ἀτομικὸς πόλεμος.

Ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι γιὰ τὴν ἀλλαγὴ αὐτή: (α) Μιὰ βασικὴ κοινωνικὴ ἀναστάτωση, προκαλούμενη ἔστω ἀπὸ ἓνα περιορισμένον ἀτομικὸ πόλεμο, θὰ ὀδηγήσῃ στὴν κατάρρευση τῆς δημοκρατικῆς διακυβέρνησης καὶ τὴν ὑποκατάστασίν της ἀπὸ ἓνα ἀστυνομικὸ κράτος ἢ μιὰ ὀλιγαρχικὴ δικτατορία μέχρι τὴν πλήρη ὀλοκληρωτικὴ μεταβολή. (β) Ἡ ἐκλογὴ μιᾶς μετριοπαθοῦς σοσιαλδημοκρατικῆς κυβέρνησης θὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἀνάληψη τῆς ἰσχύος ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀριστερά: οἱ μαρξιστὲς προετοιμάζονται ἴσως γιὰ τὸ δεύτερο σενάριο.

Εἶναι σημαντικὸ ν' ἀναλογισθοῦμε ὅτι οἱ μαρξιστὲς στὴν Δ' ὥση εἶναι κυρίως μαθητὲς τοῦ Ἰταλοῦ Antonio Gramsci, ἐνδιαφερόμενου κυρίως μὲ τὸ πρόβλημα κατάληψης τῆς ἰσχύος σὲ χώρες προκεχωρημένου καπιταλισμοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὸν Gramsci, δὲν χρειάζεται οἱ κομμουνιστὲς ν' ἀνατρέψουν τὴν δημοκρατικὴ κυβέρνησις μὲ βίαιη ἐπανάσταση. Ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἡγεμονία τους κατακτώντας τὶς «*ἡγεμονικὲς δομές*», δηλαδὴ τὰ Πανεπιστήμια, τὰ σχολεῖα, τὶς ἐκκλησίες, τὶς συνδικαλιστικὲς ἐνώσεις, τοὺς ἐκδοτικούς οἴκους, τὴν γραφειοκρατία καὶ τὰ μέσα ἐνημέρωσης, καί, βαθμιαῖα, νὰ διαχωρίσουν τὴν κοινωνία ἀπὸ τὴν ἄρχουσα τάξιν. Τότε ἡ κυβέρνησις θὰ πέσει στὰ χέρια τῶν μαρξιστῶν σὰν ὄριμο φρούτο.

Παρὰ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπανάπαυσή του στὸν κοινωνικὸ προγραμματισμό, ὁ Ὁργουελ ἦταν ἓνας βαθειὰ ἠθικὸς ἄνθρωπος, δεσμευμένος στὶς ἀπόλυτες ἀξίες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ποὺ τείνουν νὰ τὸν φέρουν κοντὰ στὸν βαθειὰ θρησκευτικὸ Solzhenitsyn. Μᾶς προειδοποιεῖ γιὰ τὴν μοίρα μας, ἂν ἐξακολουθήσουμε ν' αὐτοπροσδιορίζομεθα μὲ ὕλικους καὶ οἰκονομικοὺς ὅρους, λησμονώντας αὐτὸ ποὺ εἴμαστε πράγματι. Ὁ Ὁργουελ ἔδειξε μὲ παγερότητα, ὅτι, ἂν χάσουμε τὶς ψυχές μας, θὰ χάσουμε τὸν ἴδιον τὸν κόσμον.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

Ἐλευθερία καὶ Δημοκρατία

«Ὑπόθεσις δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευθερία»¹

1. Ἡ ἰσχὺς τῆς πολιτείας

Ὁ ἄνθρωπος, ἐνταγμένος σήμερα μέσα στὰ εὐρύτερα κοινωνικά πλέγματα, ἀπειλεῖται μὲ βιασμό τῆς ἐλευθερίας του καὶ ἀποτροπὴ τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ του. Ἡ ἀπειλὴ αὕτη γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ὁρατὴ, καθὼς «*ξεχαρβαλώθηκαν οἱ καιροὶ*» — γὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Σαίξπηρ² — καὶ ἡ διαγωγὴ τῆς Πολιτείας δὲν φαίνεται νὰ ἀποθαρρύνει τὴν ὑπονόμηση τῆς ἐλευθερίας μας. Αὐτὸ ὑποδεικνύει καὶ τὴν ἱερότητα τῆς ἀποστολῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου:

Καλεῖται νὰ ἀγωνισθεῖ, στὰ πλαίσια βέβαια μιᾶς ἄψογης δημοκρατικῆς συμπεριφορᾶς, γὰ νὰ βελτιώσῃ τὶς κοινωνικὲς συνθήκες καὶ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα κοινωνικὴ ἠθική, βασισμένη στὴ συνετὴ καὶ δίκαιη ρύθμιση τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, δηλ. νὰ οἰκοδομήσῃ μιὰ καλὰ ὀργανωμένη, ἐνάρετη καὶ εὐνομούμενη Πολιτεία. Ἡ ὁποία πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ πολιτικούς θεσμοὺς ἀρθρωμένους, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει ὁ βαθυνούστατος φυσικομαθηματικὸς καὶ κοινωνιολόγος - φιλόσοφος Κ. Πόππερ, «*μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ εἶναι δυνατό οἱ κακοὶ ἢ ἀνίκανοι κυβερνήτες νὰ ἐμποδίζονται ἀπὸ τοῦ νὰ προξενοῦν πολὺ μεγάλη ζημιά*»³.

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ Πολιτεία ἔχει ὡς πρωταρχικὸ ἀγαθὸ καὶ σκοπὸ τὸν Ἄνθρωπο καὶ τὰ δικαιώματά του. Ἡ ἰσχὺς τῆς ὑπηρετεῖ μόνον τὸ *κοινὸ καλόν*. Ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ προκύπτει καὶ αὐτὸ ὀφείλει νὰ προασπίζει. Πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν χρησιμοποιεῖ τὴ δύναμή της. Ἀλλοιῶς μεταβάλλεται σὲ πολιτειακὸ βαρβαρισμό, σὲ κρατικὴ ὑπερ-ἐξουσία ποὺ εὐνοεῖ τὸν ἀπάνθρωπο ὁμαδισμό καὶ ἀπλώνει ὅλο καὶ πιὸ βαθειὰ τὰ χέρια της στὶς τσέπες τοῦ πολίτη, «*στὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες*»⁴ — κατὰ τὸν Ἡσίοδο — τοῦ ἰδιώτη καὶ καταργεῖ ἀθόρυβα τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴν ἐλεύθερη πρωτοβουλία του. Ἐτσι οἱ ἄρμοι τῶν συνταγματικῶν δομῶν ἀχρηστεύονται καὶ ἡ μορφὴ τοῦ πολιτεύματος ἀλλοιώνεται. Ἡ πολιτικὴ βούληση τοῦ ἀτόμου μηδενίζεται καὶ ἡ κριτικὴ του ἱκανότητα θεωρεῖται περιττή.

2. Οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὴν ὑπονόμηση τῆς ἐλευθερίας

Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία μας σήμερα ὑπονομεύεται καὶ μὲ ἄλλους τρόπους, ἐξαιρετικὰ ἀποτελεσματικούς. Ἐννοῶ τοὺς πολὺ σοβαροὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν νὰ ἀνατρέψουν τὴν ἐννομη δημοκρατικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτειακὴ τάξη καὶ ὑπογραμμίζομε:

Πρῶτον τὸν κίνδυνον ποὺ προσέρχεται ἀπὸ τὶς πολύχρωμες καὶ ὑποπτες πολιτικὲς ἢ ἀπολιτικὲς ὁμάδες, τὶς μηχανὲς αὐτῆς τῆς σύγχρονης βίας, τρομοκρατίας καὶ ἀναρχίας, ποὺ προκλητικὰ ἐπιζητοῦν νὰ καταλύσουν τὶς θεμελιακὲς ἀρχὲς καὶ ἀξίες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ κυρίως νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἱκανότητα τῶν πολλῶν νὰ τὶς υπερασπίσουν ἀποτελεσματικά. Ἡ διστακτικότητά τῆς Πολιτείας νὰ ἐκπληρώσῃ βασικὴ τῆς ἀποστολῆς, ποὺ εἶναι ἡ υπεράσπιση τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας τῶν πολιτῶν καὶ ἡ προφύλαξή τους ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη βούληση αὐτῶν τῶν ὁμάδων ἢ τῶν ἀτόμων, προάγει τὴν ἀποθράσυσή τους καὶ παράγει ὅλο καὶ περισσότερη ἀδιαλλαξία καὶ σκληρότητα. Ἡ δικαιοσύνη ὅμως ὀφείλει νὰ λειτουργεῖ ὡς *ἀνεπίεικη ἀπέναντι στὴν ἀνεπίεικη*. Γιατί, ἂν ἡ ἀνεκτικότητα δρασσελεῖται τὰ ὅριά της καὶ ἂν γίνῃ μεγάλη καὶ ὑπερβολικὰ μακρόθυμη, αὐτοκαταργεῖται. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τελικὰ ἐπικρατεῖ ἡ ἀδιαλλαξία, δηλ. οἱ ἀδιάλλακτοι, οἱ ὁποῖοι καὶ δυναστεύουν — γιὰτί, ὄχι ἐξαφανίζουσιν; — τοὺς ἐπιεικεῖς!

Αὐτὸ εἶναι τὸ λεγόμενο *παράδοξο τῆς ἀνοχῆς ἢ ἀντινομία τῆς ἐπιεικειας*. Ὁ Πλάτων, ἀληθινὸς τιτὰν καὶ τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως, τὸ ἐπεσήμανε στὴν «*Πολιτεία*» του

(562σ7-9 και 563α1-9) πρώτος και μάλιστα στα πλαίσια δύο στενότερων κοινωνιών, ολιγοπληθέστερων δηλ. κοινωνικών ομάδων, όπως είναι ή οικογένεια και τὸ σχολεῖο, πού ἀποτελοῦν ὁμως τὰ κύτταρα κάθε μορφῆς ζωῆς: «... Ὁ πατέρας θὰ συνηθίσει νὰ γίνεται ὁμοιος μὲ παιδί καὶ νὰ φοβεῖται τοὺς γιούς του, τὸ ἴδιο πάλι καὶ ὁ γιὸς νὰ φέρεται σὰν πατέρα καὶ οὔτε θὰ σέβονται οὔτε θὰ ἐντρέπονται τοὺς γονεῖς, γιὰ νὰ εἶναι τάχα ἐλεύθεροι»⁵. Ἡ αὐτὴ κατάσταση θὰ κυριαρχεῖ καὶ στὸ σχολεῖο: «...ὁ δάσκαλος τότε καὶ φοβεῖται καὶ θεωρεῖ τοὺς μαθητὲς του, ἐνῶ οἱ μαθητὲς δὲν δίνουν καμμιά σημασία στοὺς δασκάλους τοὺς· καὶ γενικὰ οἱ νέοι μὲν ἀπομιμοῦνται τοὺς γεροντότερους καὶ στὰ λόγια καὶ στὰ ἔργα καὶ τοὺς συναγωνίζονται, οἱ δὲ γέροντες κατεβαίνοντας στὸ ἐπίπεδο τῶν νέων τοὺς συνερίζονται καὶ κάνουν τὸν εὐτράπελο καὶ χαριτωμένο, γιὰ νὰ μὴ θεωροῦνται ἤδη φορτικοὶ καὶ δεσποτικοί»⁶.

Ἀπὸ μιὰ τέτοια ὁμως στάση τῶν γονέων καὶ τῶν διδασκάλων ἀπέναντι στὰ παιδιά ἐκπηδοῦν ὀδυνηρὲς γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς νέους συνέπειες. Σημειῶνω ἐδῶ μόνο μία: Νὰ νομίσουν δηλ. οἱ νέοι ὅτι εἶναι ἤδη αὐτὸ, τὸ ὁποῖο θὰ ἡμποροῦσαν νὰ γίνουν! Νὰ μὴ συνειδητοποιήσουν ὅτι πάντοτε εἶναι κατώτεροι σὲ σύγκριση μὲ τὶς δυνατότητές τους! Νὰ θεωρήσουν ὅτι ἐφθασαν πλέον ἐκεῖ, ὅπου διὰ βίου ὀφείλουν νὰ ὁδοιποροῦν!

Ὑπογραμμίζουμε, δεύτερον, ἕναν ἄλλο κίνδυνο πού ὑπονομεύει τὴν ἐλευθερία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καὶ ὑποσκάπτει τὰ θεμέλια τῆς δημοκρατικῆς διακυβερνήσεώς του. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἐκπορεύεται ἀπὸ μιὰ αὐταρχικὴ νοοτροπία καὶ ὀλοκληρωτικὴ κατὰ βάθος ἰδεολογία, πού δὲν ἀνέχεται καμμιά ἐντιμὴ κριτικὴ. Πρόκειται γιὰ μιὰ πολιτικὴ ἢ ὁποία —κατὰ τὸν Κὰρλ Πόππερ— «διαπαιδαγωγεῖ τοὺς κυβερνωμένους ἐτσι, ὥστε νὰ θεωροῦν ὅτι τὸ κράτος δὲν ἀνήκει σ' αὐτούς, ἀλλὰ στοὺς κυβερνῶντες»⁷. Οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας, τὴν σκόπιμη ἐπιλογὴ καὶ μετάδοση πληροφοριῶν, τὸν ἔντεχνο, σχεδιασμένο καὶ ὄχι σπάνια δύσοσμο τρόπο ἀποπροσανατολισμοῦ τοῦ λαοῦ πᾶνε νὰ ἀποξηράνουν τὶς ρίζες τοῦ ἱστορικοῦ του δυναμισμοῦ, νὰ τὸν ἀποθλάσουν ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς του μνήμες καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσουν σὲ πνευματικὴ καὶ ἱστορικὴ ἡμικρανία.

Τὸ χειρίστο ὅλων εἶναι ὅτι οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ δὲν εὐρίσκονται extra muros —ἐξω τῶν τειχῶν— ἀλλὰ intra muros —ἐντὸς τῶν τειχῶν— τῶν σημερινῶν δημοκρατικῶν Πολιτειῶν.

Ἀποδεικνύεται ἔτσι ὅτι καὶ σήμερα —περισσότερο ἴσως σήμερα— καμμιά μορφή ἐλευθερίας δὲν εἶναι αὐτονόητη. Παραλείπω βέβαια τὴν ἐθνικὴ ἐλευθερία, τὸν σεβασμὸ δηλ. τοῦ ἐθνικοῦ του χώρου, πού ἕνας λαὸς ἐπιβάλλει. Μέσα στὸ χῶρο τοῦτο ζεῖ καὶ ἀγωνίζεται ἐν ἀσφαλείᾳ γιὰ τὴν πρόσδό του. Ἡ ἐλευθερία ταυτίζεται ἐδῶ μὲ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία. Ἡ πάλη μας ὡς ἔθνους ἐλληνικοῦ νὰ φρουρήσουμε τὴν ἐθνικὴ ἐλευθερία ἦταν διαιώνια καὶ μετουσιώθηκε σὲ απογ' fati, σὲ ἀγάπη τοῦ πεπρωμένου, σὲ μοῖρα τοῦ ἑλληνα ἀνθρώπου ἀπὸ χρονικὰ πανάρχεια βάθη ὡς τὶς ἡμέρες μας.

Ὅμως ἐξ ἴσου δύσκολη εἶναι καὶ ἡ φρούρηση τῆς ἐλευθερίας ὡς ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ. Κάθε μορφή ἐλευθερίας εἶναι ἀγώνισμα καὶ κατόρθωμα. Δὲν δωρίζεται· κερδίζεται, ἐσωτερικὰ πρῶτα. Μπορεῖ νὰ τὴν κατακτήσει ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἀφοῦ μπορεῖ, ἀρα ὀφείλει. Ἡ ἐλευθερία βλασταίνει ἀπὸ μιὰ ἀδιάκοπη ἐσωτερικὴ πάλη. Εἶναι ἠθικὴ πρωταρχικά: εἶναι μιὰ δυνατότητα, ποτὲ μιὰ μόνιμη πραγματικότητα. Μόνο βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀβεβαιότητά της μπορούμε νὰ ἔχουμε. Καὶ τὴν κατέχομε μόνον ὑπὸ τὴν μορφή τῆς ἀκοίμητης προσπάθειας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀμείλικτη διαλεκτικὴ τῆς ἐλευθερίας. Ἄν ἡ προσπάθεια ἀφλογιστήσῃ, ἐμφανίζεται ἡ δουλεία καὶ ἀπειλεῖ μὲ τὸ ἀπαισιο προσωπεῖο της.

Ἡ ἠθικὴ - ὑπερβατικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπροϋπόθετη. Δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἄλλους ἢ ἀπὸ δρους. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ μόνον τὸν ἄνθρωπο. Γιατὶ ὁ ἴδιος ἐκλέγει, καλύτερα ἔχει τὴ δυνατότητα ἐκλογῆς, γι' αὐτὸ καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἐκλογῆς, τῆς ἀποφάσεως. Ἡ ἐκλογὴ - ἐπιλογὴ καὶ ἡ εὐθύνη εἶναι τὰ συστατικὰ τῆς ἐλευθερίας, οὐσιώδη μάλιστα. Ἡ δυνατότητα ἐκλογῆς ὡς ἐλευθερία ἐκλογῆς εἶναι, ἀντίθετα, ἡ προϋπόθεση κάθε ἄλλης μορφῆς ἐλευθε-

ρίας. Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ εἶναι σήμερα ὑπόθεση ἀπαράκαμπτη. Πρέπει νὰ ἐκλέγει κανεὶς. *Γιατί, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἐκλέξει, ἔχει ἤδη ἐκλέξει! Νὰ μὴν ἐκλέξει!* Τοῦτο ὅμως εἶναι ἡ πλεον στείρα ἄρνηση καὶ ἀποκαλύπτει μειωμένη συνείδηση εὐθύνης⁸.

Ἡ ἐπιλογὴ ἀνάμεσα σὲ πολλὰς δυνατότητες, πού ἀπλώνονται ἐνώπιόν μας, εἶναι κατ' ἀρχὰς πράξις ἐσωτερικὴ, ἐνέργεια προσωπικὴ. Μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζει τὸν ἐσώτατο πυρῆνα τῆς ψυχῆς του καὶ οἰκοδομεῖ μιὰ γνήσια ὑπαρξιν, ἐνῶ ἡ ἄρνηση ἐκλογῆς μηδενίζει τὴν ἐλευθέρην ὑπευθυνότητα, ὑποτάσσει τὸν ἄνθρωπον στὸ δισταγμὸ καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ αἰωρεῖται, νὰ τραπαλίζεται ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴ δουλείαν.

Μεταξὺ ἐκλογῆς καὶ ἐλευθερίας ἀναπτύσσεται τώρα μιὰ γόνιμη διαλεκτικὴ. Ἡ ὁποία γεωργεῖ τὸ χῶρο, ὅπου θὰ κραταιωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ προσωπικότητα. Ἡ ἐλευθερία ἀναβλύζει ἔτσι ὡς ἡ ὕψιστη ποιότητα μιᾶς θελήσεως, μιᾶς ἀποφάσεως. Καὶ τότε ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς ὁδηγεῖ στὴν ἐκλογὴ τῆς ἐλευθερίας!⁹.

3. Μορφὲς ἐλευθερίας

«*Ἐξ οἷμαι τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη* [: Νομίζω ὅτι ἀπὸ τὴν ἀκρότατη ἐλευθερία γεννιέται καὶ ἡ μεγαλύτερη καὶ ἀγριώτερη δουλεία»]¹⁰.

Ἡ ἠθικὴ ἢ ὑπερβατικὴ ἐλευθερία, δηλ. ἡ ἐσωτερικὴ βούληση καὶ ἀπόφαση γιὰ ἐλευθερίαν ὡς μόνιμη δυνατότητα πού ἔχει κάθε ἄνθρωπος, πραγματώνεται διαρκῶς μέσα σὲ μιὰ δημοκρατικὴ Πολιτεία. Γίνεται ἐξωτερικὴ ἐλευθερία καὶ παίρνει ἀπὲς μορφὲς κατοχυρωμένες: θρησκευτικὴ, ἐπιστημονικὴ, πολιτικὴ, οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ ἐλευθερία. Ὁ Χ. Κρίγκς νομίζει ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες μορφὲς ἐλευθερίας εἶναι τροποποιήσεις ἢ διαστάσεις τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας¹¹. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἐλευθερία περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἶδη πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ἐνῶ ἡ *πρακτικὴ* ἐλευθερία εἶναι ἡ αὐτόνομη θέληση πού θεμελιώνει τὴν τάξιν, θέτει σκοποὺς καὶ καθιερώνει κανόνες, ὑποχρεωτικοὺς γιὰ τὸν κάθε πολίτη.

Ὅπως ἡ ἀντικειμενικὴ ἐλευθερία βασιζέται στὴν πρακτικὴ ἐλευθερία, ἔτσι καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία προϋποθέτει τὴν ὑπερβατικὴ ἢ ἠθικὴ ἐλευθερία καὶ ἐπάνω σ' αὐτὴ θεμελιώνεται. Φαίνεται τώρα καθαρά πόσο πολύτιμη καὶ ἀρχέγονη εἶναι ἡ δυνατότητα γιὰ ἐλευθερίαν, ἡ χωρὶς ὅρους ἀπόφαση, ἐκλογὴ τῆς ἐλευθερίας μας: στὴ θέληση τῶν ἄλλων νὰ μᾶς ὑποδουλώσουν ἀντιτάσσομε τὴ δική μας βούληση καὶ ἄρνηση νὰ δεχθοῦμε τὴ δουλείαν. Ὁ ὀλοκληρωτισμὸς ἀποβλέπει, γι' αὐτό, νὰ ξεριζώσῃ κατ' ἀρχὰς τὴν ἐσωτερικὴν, ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ μαράνῃ ἔτσι καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους κλάδους τοῦ δέντρου τῆς ἐλευθερίας: θέλει νὰ πείσῃ ἀρχικά, νὰ φανατίσῃ ὕστερα καὶ τέλος νὰ χειραγωγῇ ἄβουλα ὄργανα. Δὲν ἀναγνωρίζει κανένα εἶδος ἐλευθερίας· ἐπιβάλλει βίαια τὴ σιωπὴ· θραύει κάθε ἀντίδραση, δηλ. ἐξέγερση τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐλευθερίας, καὶ ἐγκαθιστᾷ τὸ κράτος τοῦ τρόμου, μιὰ ἀληθινὴ «Πολιτεία τῆς Σιωπῆς». Συγχρόνως ὅμως ὁ ὀλοκληρωτισμὸς, σφαγῆας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ὁμιλεῖ γιὰ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, γιὰ ποιότητα ζωῆς, γιὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα: γιὰ ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν! Ψευδῆ συνθήματα καὶ ὑφέρπουσες ἀπειλές!

4. Ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας

Τὸ μέγιστο χρέος σήμερα εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας, ἐνὸς ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ. Στὶς πρώτες μάλιστα γραμμὲς αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ὀφείλουν νὰ τεθοῦν, ἀψηφώντας κάθε κίνδυνον, οἱ πνευματικοὶ ἄνδρες, «*ἀλλας*» πού δὲν πρέπει νὰ μωρανθῇ, ἀλλὰ νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀπροσμέτρητη εὐθύνη του. Γιατί «*οἱ ὑπερήφανοι ἄνθρωποι τῆς δράσεως*» —γιὰ νὰ ἐπικαλεσθοῦμε τὸν Χάινε— δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο «*παρὰ ἀσυνείδητα ὄργανα τῶν ἀνθρώπων τῆς σκέψεως*... Ὁ Ροβεσπιέρους ἦταν ἀπλῶς τὸ χέρι τοῦ Ζὰν-Ζὰκ-Πουσσώ»¹²! Δὲν ἐνωτίζονται, τάχα, τὰ βήματα ὀλέθρου τῆς ἐλευθερίας;

‘Ως *ἡθικὸ ἀγαθόν*, τώρα, ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι μονόδρομη πορεία: ἀπαιτῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου ἐλευθερία, στὸ βαθμὸ πού τὴν χορηγῶ στὸν ἄλλο. “Αν ἡ ἐλευθερία νὰ καθορίζω τὶς πράξεις μου εἶναι εὐχάριστη καὶ ζωτική —λέγει ὁ Βάιτςζαϊκερ—¹³, καὶ ἂν ἡ ἐλευθερία τοῦ συνανθρώπου εἶναι ἐπίσης ἀναγκαία καὶ βασική, τότε αὐτόματα ἀναπηδᾷ τὸ καθήκον νὰ ἐγγυώμαστε τὴν μεταξὺ μας ἐλευθερία. Ἡ ἐγγύηση αὕτη σημαίνει ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τῆς κοινωνίας νὰ ἐπιβάλλει κανόνες - νόμους περιοριστικούς τῆς ἐλευθερίας μας πρὸς χάριν τῆς ἐλευθερίας ὅλων. Οἱ αὐθαίρετες ἐνέργειες, οἱ δῆθεν ἐλεύθερες, ὑπαγορεύονται μᾶλλον ἀπὸ ἀγνοία, πρωτογονισμό, ψυχικὰ τραύματα ἢ ἀνεύθυνη ἀνωριμότητα. Ἀντίθετα ἡ ἐκούσια ὑποταγὴ στοὺς κανόνες πού ἐγγυῶνται τὴν κοινὴ ἐλευθερία, ἡ ὑπακοή στοὺς νόμους καὶ ὁ αὐτοπεριορισμὸς μας ὕστερα ἀπὸ περίσκεψη προδίδουν μεγάλη συνειδητὴ ἐλλογὴς εὐθύνης. Αὕτη εἶναι ἡ ἡθικὴ ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ὁποία ὑλοποιεῖται χάρις στὴ λογική, στὸν Ἀνθρώπινο Λόγο, μόλις ἐκούσια ἀναγνωρίσει τὴν ἀναγκαϊότητά της: «*Ὁ Λόγος καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ἐλευθερίαν*»¹⁴.

‘Ως πολιτικὸ ἀγαθὸ ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐπιβολὴ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς λύει τὶς ἀντιθέσεις, παραλύνει τὶς συγκρούσεις, ἐναρμονίζει τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ ἔτσι δὲν τραυματίζει τὴν καθιερωμένη τάξη, ἀπαραίτητη καὶ ζωτικὴ καὶ γιὰ τὸ ἄτομο καὶ γιὰ τὸ σύνολο. Μέσα σ’ αὕτη τὴ διάσταση τοῦ πολιτικοῦ ἀγαθοῦ τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἀσφάλειας μπορεῖ νὰ καλλιεργηθεῖ ὁ Λόγος, νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ νηφᾶλια σκέψη καὶ περίσκεψη καὶ νὰ γίνῃ ἐφικτὴ ἡ εὐημερία τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἀρμονικὴ συμβίωση τῶν ἀνθρώπων: «*Ἡ ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ τάξει ἐλευθερία καθιστᾷ δυνατό τὸ Λόγον*»¹⁵.

5. Ἡ μεγάλη νίκη

Μέσα στὴν κοινωνικὴ τάξη καὶ ἀσφάλεια ἡ ἐλευθερία ὡς πολιτικὸ καὶ ἡθικὸ ἀγαθὸ ἀπειλεῖται ἀπὸ δύο ἀντίρροπες δυνάμεις: ἀπὸ τὴν *ἀλόγιστη χρῆση* τῆς ἐλευθερίας πρῶτα καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν *ἀρνησὴ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων* ἐκ μέρους μας. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς δυνάμεις τείνουν νὰ καταργήσουν τὴν ἐλεύθερη πολιτεία δικαίου καὶ νὰ ἐπαναφέρουν τὸν ἄνθρωπο σὲ πρωτόγονες μορφές ζωῆς. Γι’ αὐτὸ στὸ ἐλεύθερο κράτος δικαίου ἡ δικαιοσύνη, ἀσυμβίβαστη καὶ φωτισμένη, βοηθεῖ ὥστε νὰ κατοικεῖ ἄπτερη ἡ ἐλευθερία στὸ σπίτι της: τὴν κοινωνία· καὶ στὸ ναὸ της: τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δημιουργεῖ τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐλλογὴ ἐλευθερία ἢ *δικαιοσύνη*, ἀδέκαστα: Εἶδοποιεῖ τὸν ἄ-λογο ἢ παράλογο πολίτη, τὸν ἀναρχικὸ καὶ αὐθαίρετο, ὅτι ἐλευθερία δὲν θὰ πεῖ ἀπουσία ὁποιουδήποτε ἀνασταλτικοῦ ἐλέγχου. Ἐτσι ἐξασφαλίζεται ἀνθρώπινος συσχετισμὸς δυνάμεων, ὅπου πρέπει νὰ ἐννοοῦμε καὶ τὸν συσχετισμὸ οἰκονομικῶν δυνάμεων, καὶ ἀποκλείονται βάρβαρες μορφές καταπιέσεως ἢ ἀποτρέπονται βαρεῖς συνέπειες πού προκύπτουν ἀπὸ τὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων. Ὁ συσχετισμὸς, ἰδιαίτερα, τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων πρέπει νὰ εἶναι δίκαιος. Ἀλλοιῶς δίκαιος ἴσως καὶ μέγας θὰ εἶναι ὁ κίνδυνος νὰ ἀπολεσθεῖ ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ χαθεῖ ἡ δημοκρατία.

Τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, ἂν δὲν μειώσουν τὶς ἱλιγιώδεις κάποτε γιὰ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα οἰκονομικὲς ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὰ ἄτομα, θὰ εἶναι οἱ ὑποψήφιοι αὐτοκτόνοι, πού θὰ ἐμπιστεύονται τὴ σωτηρίᾳ τους μόνο στὴν ἀπέχθεια τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν τυραννία καὶ τὴ δουλεία. “Αν ὅμως τὰ παραπάνω σημεῖα, πού εἶναι σημεῖα μεγάλης τριβῆς καὶ κρίσιμων ἀποφάσεων, διευθετηθοῦν μὲ ἐπιλογὲς βασισμένες στὴν Ἀρετὴ, τότε ἡ ὑπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας θὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ καὶ τὸ κάστρο τῆς ἁπαρτοῦ θὰ εἶναι ἡ μεγάλη νίκη τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Μιὰ τέτοια Νίκη εἶναι ὡσὰν ἐκείνη πού τραγουδαῖ ὁ ἀρχαῖος σκηνικός, ὁ Εὐριπίδης, στὴν «*Ὀρέστιά*» του: «*ὦ, ὄψιστα σεμνὴ Νίκη, εἶθε νὰ κυριαρχεῖς στὴ ζωὴ μου καὶ νὰ μὴ παύεις νὰ τὴν στεφανώνεις*»¹⁶!

6. Ἡ δύναμη τῆς δημοκρατίας

«*Καὶ δὲν συνηθίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναδείχνει κάθε τόσο ἓνα κατ’ ἐξοχὴν προστάτη του καὶ νὰ τοῦ*

χαρίζει περιωπή καὶ μεγάλη δύναμη; Naί... Τότε εἶναι ὁλοφάνερο πὼς κάθε φορά πού ξεφυτρώνει μιὰ τυραννία δὲν πηγάζει ἀπὸ πονηρὰ ἀλλοῦ παρὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸν προστάτη τῆς δημοκρατίας»¹⁷.

Ἡ ἔλευθερία ὡς ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ ἀγαθὸ πραγματώνεται στὰ πλαίσια μιᾶς δημοκρατικῆς πάντοτε πολιτείας. Ἡ ὁποία ὡς ἀντιπροσωπευτικὴ, πλουραλιστικὴ δημοκρατία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ εὐφυέστερα καὶ πλέον χρήσιμα κατορθώματα τῆς ἀνθρωπότητας στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς. Ὁ σπόρος τῆς ἐλεύθερης πολιτείας φυτεύτηκε ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια στὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Ὅμως οἱ ρίζες τοῦ δέντρου τῆς δὲν ἀπλώθηκαν ἀκόμη σὲ ὅλη τὴ γῆ.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἔγκειται στὴ δυνατότητα πού παρέχει στὸν πολίτη νὰ ἐπικρίνει μὲ σφοδρότητα καὶ καλὴ πίστη τὶς ἀρχές του καὶ νὰ διαφωνεῖ ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού τὸ ἐφαρμόζουν ἐκεῖνοι πού κάθε φορά κυβερνοῦν. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ θεμελιώδη κριτήρια ὀρθῆς λειτουργίας τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἐλευθερίας σκέψεως καὶ ἐλεύθερης ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας. Ὅχι μόνον δὲν ἐμποδίζεται, ἀλλὰ διευκολύνεται ὁ πολίτης νὰ ἐκφράσει δημόσια τὶς ἀπόψεις του, καὶ κυρίως ἐκεῖνες πού δὲν θωπεύουν τοὺς διοικοῦντες: «*Ἡ σκέψη* —γράφει ὁ Πουανκαρέ— *εἶναι ἓνα ἀστροπελέκι μέσα σὲ μιὰ μακρινὴ νύχτα, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἀστροπελέκι εἶναι τὸ πᾶν*»¹⁸.

Τώρα, ἂν ὁ πολίτης δὲν εἶναι δυνατό νὰ πεῖ ἀνοιχτὰ τὴ γνώμη του γιὰ τὸν τόπο, ὅπου ζεῖ καὶ πονεῖ· ἂν δὲν μπορεῖ νὰ δυσανασχετήσῃ γιὰ τὶς πολιτικὲς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν· ἂν δὲν διστάζει νὰ ἐκδηλωθεῖ ἐναντίον τῶν οἰκονομικῶν ἀναλογιῶν πού ἰσχύουν· ἂν φοβεῖται ὅτι ἐπισημαίνοντας λάθη καὶ ἀτασθαλίες θὰ θέσῃ σὲ κίνδυνο τὴν ἐπαγγελματικὴ π.χ. σταδιοδρομία του ἢ θὰ γίνῃ βορὰ τῆς ὀργανωμένης κομματικῆς ἐξουσίας, τότε ἡ δημοκρατία μόνον «στὰ χαρτιά καὶ στὰ λόγια» εὐδοκιμεῖ· στὴν πράξη βρυχᾶται ὁ τύραννος: οἱ ὁλοκληρωτικὲς ἀντιδημοκρατικὲς δυνάμεις βρίσκονται σὲ πλήρη ἀν-θηση. Ὅσο μάλιστα μεγαλύτερη δύναμη ἔδωσε ὁ λαὸς στὴν πολιτικὴ τους ἡγεσία πού συμβαίνει νὰ διέπεται ἀπὸ ἀλαζονεία καὶ ὁλοκληρωτικὴ ἀντίληψη, τόσο πιθανότερος ἐμφανίζεται ὁ κίνδυνος νὰ ἀνατραπεῖ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλο τυραννικόν.

Πικρὴ γεύση τοῦ «ὁλοκληρωτικοῦ αὐτοῦ δημοκρατισμοῦ» προσφέρει κάποτε ἡ νοοτροπία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὸ θέμα τῆς ἐνημερώσεως τοῦ λαοῦ. Ἀσκεῖ ἀπολυταρχικὸ ἔλεγχο στὰ μέσα μαζικῆς πληροφόρησης. Θέλει —καὶ ἔχει— τὴν ἀποκλειστικὴ εὐθύνη τῆς γιὰ νὰ *παραπληροφορεῖ καὶ νὰ ἀποπροσανατολίζει*. Ἀποτέλεσμα: θριαμβεῖ ὁ παθογόνος κομματισμός, ὁ ἀντιπλουραλισμός, ἡ ἐξοργιστικὴ μονομέρεια, ἡ πνευματικὴ ἐκτράχυνση, ἡ θρησκευτικὴ σύγχυση, ἡ κυνικὰ ἱστορικὴ ἀνακρίβεια, τὰ κακοῦς ἰδεολογικὰ νεοπλάσματα: τὴν προχειρότητα συναγωνίζεται ἡ ρηχότητα, τὴν ἀπόκρυψη εἰδήσεων ἡ στρέβλωση τῶν πληροφοριῶν, τὴν ἀπουσία κριτικῆς ἀντιπαραθέσεως ἡ σκόπιμη ἐπιλογὴ γεγονότων, τὴν ἔλλειψη δημιουργικοῦ ἔργου ἡ ψευδόμενη φλυαρία καὶ ἡ ἀναλήθεια· μὲ μιὰ λέξη, ἡ προπαγάνδα περιφέρεται ἀσύδοτη!

7. Ἡ ἀποτέφρωση τῆς Ἱστορίας

Ἡ δημοκρατία τότε ἀσθενεῖ. Λησμονεῖ ὅτι ἡ καλύτερη πολιτικὴ εἶναι ἡ φιλαλήθεια· ἔστω καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ διόρθωση τοῦ Κάντ: «*Ἡ φιλαλήθεια εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν πολιτικὴν. Πάντως ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ βῆμα χωρὶς νὰ ἔχει προηγουμένως ὑποβάλλῃ τὰ σέβη τῆς στὴν Ἠθική*». Ὡστόσο μιὰ τέτοια ἀπροσχημάτιστη πληροφόρηση ἔχει πάρει ἡδη διαζύγιο ἀπὸ κάθε εἶδος ἠθικῆς καὶ φυσικῆς ἀπὸ κάθε εἶδος ἐλεύθερης δημοκρατίας.

Γιατὶ μόνον σὲ μιὰ χλωαίνουσα ἢ παράλυτη δημοκρατία ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας, ὅπως οἱ κλέφτες ἀπὸ τὴν πανσέληνο ἢ οἱ ληστὲς ἀπὸ τὴν ἀ-

στunoμία. Θυμίζει έτσι τὸν Πρῶτο Αὐτοκράτορα, τὸν κινέζο Σιχ - Χουάγκ-Τί, ποὺ πρόσταξε νὰ χτίσουν τὸ *δίχως ἀρχὴ καὶ τέλος* σινικὸ τεῖχος καὶ μαζί νὰ ρίξουν στὸ πῦρ ὅλα τὰ πρὶν ἀπὸ Αὐτὸν βιβλία, δηλ. νὰ κάψουν τὸ παρελθόν: Νὰ ἀποτεφρώσουν τὴν ἱστορία! Γιατὶ ἄραγε ὁ Σιχ - Χουάγκ-Τί ἔτρεμε νὰ ἀντικρύσει τὸ τραχὺ καὶ ἀληθινὸ πρόσωπο τῆς ἱστορίας¹⁹;

Ἀντιθέτως ἡ ὑγεία τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ λειτουργικὴ τῆς ρώμης ἀποκαλύπτονται στὴν ὑψηλὴ ἀντίληψη ἐλευθερίας καὶ τῇ λεπτῇ ἠθικῇ εὐαισθησίᾳ, ποὺ ἔχει ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἡ ὁποία εἶναι ἀνοιχτὴ σὲ κάθε κριτικὴ καὶ μόνιμα ἔτοιμη γιὰ ἀπολογισμὸ τῶν πεπραγμένων τῆς. Οὔτε ποὺ φοβεῖται ὁποιοδήποτε ἐλέγχου τὸ νυστέρι. Πρὸς τί, ἄλλωστε, ὁ φόβος, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἀποστήματα καὶ ὄζουσες πληγές; Ἀκόμη, λειτουργεῖ εὐρυθμὰ πράγματι ἡ δημοκρατία, ὅταν οἱ πολῖτες εἶναι ὄχι μόνον ἀπλῶς ἐνημερωμένοι γιὰ νὰ κρίνουν τοὺς κυβερνῶντες, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα ἐλεύθεροι γιὰ νὰ τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ἐξουσία εἰρηνικά, ἂν χρειασθεῖ. Ἡ ἐνημέρωση, ἡ γνώση καὶ ἡ ἐλευθερία ἔχουν βαθύτατη συγγένεια: Μὲ τὴν ἐλευθερία ἀποφασίζουμε· ὁμως μὲ τὴν γνώση καὶ τὴν ἐλευθερία μαζί ἀποφασίζουμε σωστὰ ἢ τουλάχιστον ὑπεύθυνα καὶ συνειδητά.

8. Ἡ πρόοδος ἔργον ἐλευθερίας καὶ ὄχι ἀνάγκης

Ἡ γνήσια δημοκρατία δὲν ταῖζει τὴν περιέργεια τοῦ κοινοῦ οὔτε χαϊδεύει τὰ πάθη τῆς μάζας, ἀλλὰ ἀκονίζει τὴ σκέψη τοὺς καὶ ἀφυπνίζει τὴν πολιτικὴ τους βούληση: Ἡ παροϊμώδης δικαιοκρισία τοῦ Ἀριστείδη, ἡ ἔμφυτη καλwsύνη του καὶ ἡ φιλάνθρωπη πολιτικὴ του διαγωγὴ δὲν φάνηκαν ἰσχυρὰ νὰ τὸν στερεώσουν μόνιμα στὴν ἐξουσία. Γιατὶ ἡ μακρόχρονη ἀσκηση τῆς ἐξουσίας ἔκρυβε πολλοὺς κινδύνους· ἡ ἐνάρετη, ἰδιαίτερα, διαχείριση τῶν κοινῶν ἓνα μέγα κίνδυνος: Ἀχρήστευε τὴ βούληση τοῦ ἀθηναίου πολίτη, μείωνε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ κοινὰ, παρέλυε τὴν πολιτικὴ κρίση, ἐρήμωνε τὴν Πνύκα καὶ οὐσιαστικὰ ἀπειλοῦσε τὴν ἐλευθερία του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ δημοκρατία χρειάζεται καὶ μεταχειρίζεται ὡς ἐνεργὰ μέλη ὅλους τοὺς πολῖτες τῆς. Ἐτσι τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ υἱοθετῇ μιὰ σειρά στάσεων καὶ ἀποφάσεων, μὲ τίς ὁποῖες ἐπηρεάζει θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ τὴν πορεία τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γίνεσθαι.

Ἀπὸ ἐδῶ ἐκπηγάζει ἓνα μεγάλο χρέος τοῦ ἐλεύθερου ἀτόμου: *Νὰ μὴ δέχεται ἄκριτα καὶ ἀνεξέταστα τὸ δεδομένο πλαίσιο ζωῆς του.* Καὶ ἂν ἀκόμη συμφωνεῖ μὲ τοῦτο τὸ πλαίσιο, διακρίνει ὥστόσο περιθώρια βελτιώσεώς του. Ἄν, ἀντιθέτως, διαφωνεῖ, ὀφείλει νὰ ἀγωνισθεῖ γιὰ τὴ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀλλαγὴ του.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆ αὐτῇ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ὡς πολίτη τοῦ ἐπιτρέπει νὰ γίνῃ μοχλὸς στὴν ἐξειλεκτικὴ διεργασία τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι *«εἰσέρχεται στὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας»*, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Πόππερ, ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαίους παῖκτες, χωρὶς ἴσως νὰ ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ρόλου του τοῦ ἄτομο καὶ χωρὶς πολλὰς φορὲς νὰ συνειδητοποιεῖ ὅτι τὸ μέλλον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ὅτι δὲν καθορίζεται ἀπὸ καμμιὰ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα. *Κάθε ἄλλη κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας προϋποθέτει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἐλευθερὴν βούλησή του.* Ἡ πρόοδος ἐπομένως εἶναι ἔργο τῆς ἐλευθερίας καὶ ὄχι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς βίας.

9. Τὸ βάρος τῆς ἐλευθερίας

«Ἡ ὑπερβολικὴ ἐλευθερία εἴτε στὰ ἄτομα εἴτε στὸ κράτος ἐνδέχεται νὰ ἀλλάξῃ καὶ νὰ γίνῃ ὑπερβολικὴ δουλεία... Εὐλόγοι λοιπὸν εἶναι νὰ μὴ προέρχεται ἀπὸ ἄλλο πολίτευμα ἢ τυραννία παρὰ ἀπὸ τὴ δημοκρατία»²⁰.

Νὰ ἀγωνίζεται ἐναντίον τοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ τῆς βίας, αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο χρέος καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου εἴτε ἐξωτερικὴ εἴτε ἐσωτερικὴ ἔχει τὴν προέλευσή της ἢ ἀπειλή. Νὰ ἐπιγιγνώσκει τὴν εὐθύνη του γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ὑπερασπίζοντάς τὴν νὰ μὴν

πέφτει ποτὲ σὲ καταισχύνη δουλείας, αὐτὸ εἶναι μιὰ προσωπική, ἐσωτερική, καταπονυῖσα ἀποστολή: *«Μέσα στὴ ζωὴ δὲν εἶσαι σὰν σὲ θέατρο, γιὰ νὰ κοιτάξεις»*, διαμαρτύρεται ὁ σπουδαῖος σύγχρονος γάλλος διανοητὴς Γ. Μαρσέλ (G. Marcel). Ἡ ἀδιαφορία τῶν πολιτῶν γιὰ τὴν ποιότητα ζωῆς, δηλ. γιὰ τὴν ποιότητα ἐλευθερίας καὶ δημοκρατίας ποῦτοὺς παρέχεται, δυσκολεύει καὶ ὄχι σπάνια συντομεύει τὴ ζωὴ τῆς ἴδιας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας: *Ἡ ἐλευθερία ἀγαπάει τὴν συνεχῆ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ μας ἐγρήγορση.*

Ὁ πολὺ γνωστὸς καὶ παρεξηγημένος φιλόσοφος Ζὰν-Πὼλ Σάρτρ (Jean-Paul Sartre) ὀνόμασε *«κακὴ πίστη»*²¹ τὴν τάση τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ μεγάλο βάρος, ἀπὸ τὴν ἀπροσμέρητη εὐθύνη γιὰ τὴν ἐλευθερία τους. Ἔτσι τὴν ἐμπιστεύονται σὲ ἄλλους γιὰ νὰ τὴ «φυλάξουν»: στοὺς μεγαλύτερους, στοὺς γονεῖς, στοὺς δασκάλους ἢ καὶ στοὺς νόμους. Αὐτὰ βέβαια δὲν εἶναι κήρυγμα ἀναρχισμοῦ, ἀλλὰ ἐπισήμανση ὅτι ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐλευθερία μας εἶναι προσωπική καὶ ἀμεταβίβαστη, ἀπαραχώρητη· ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι διαπραγματεύσιμη καὶ κυρίως ὅτι εἰσβάλλει στὴ ζωὴ μας ὁ ὁλοκληρωτισμός, ἂν ραθυμῆσουμε.

Νὰ ἀναθέσει σὲ ἄλλους τὴν ποίμανση τῆς ἐλευθερίας του ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, δηλ. νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία του, θὰ εἶναι κρίσιμο λάθος. Σήμερα μάλιστα ἔχει νὰ παλαίψει κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ὀργάνων της καὶ ἐναντίον ἐκείνων, ἑνὸς πολύχρωμου ἐσμοῦ «ἡμετέρων», ποὺ περισφίγγουν τὴν πολιτικὴ ἡγεσία. Ἀκόμη πρέπει νὰ ἀναγνωρίσει τὸν κίνδυνο ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο καὶ βάνουσο κρατικὸ παρεμβατισμὸ ποὺ φαλκιδεύει τὴν προσωπικὴ του ἐλευθερία καὶ κυρίως νὰ ἐπισημάνει ὡς *τὴν μεγαλύτερη ἀπειλὴ γιὰ τὸ ἐλεύθερο δημοκρατικὸ πολίτευμα τὴν τυραννικὴ τάση πολλῶν κυβερνήσεων νὰ ταυτίζον τὸ κράτος μὲ τὸ κόμμα.* Ἄν τὴ θέσι τοῦ κράτους καταλάβει τὸ κόμμα, ὁ θάνατος τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι βέβαιος. Ἡ ἀντιπολίτευση, κύριος μοχλὸς τῆς εὐρυθμης λειτουργίας τῆς δημοκρατίας, καὶ ὅλοι οἱ ἀποφασιστικοὶ παράγοντες τοῦ Πολιτεύματος, ἂν ἐγκαιρὰ δὲν ἀντιδράσουν, θὰ ἔχουν συνυπογράψει τὴ ληξιαρχικὴ πράξη θανάτου του. Ὁ λαός, ὁδηγούμενος ἀπὸ πρόσωπα γεμᾶτα ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὑγεία, εἶναι σὲ θέσι νὰ συνειδητοποιήσει ποιά δεσμὰ χαλκεύει ἡ «διαφωτισμένη» του καὶ ἡ «καθοδηγήσῃ» του.

10. Ἡ εὐγενέστερη μορφή ἐλευθερίας

Ὅλα αὐτὰ βέβαια δὲν σημαίνουν ὅτι τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ὁδηγηθοῦν στὴν ἀπόρριψη τῶν κανονιστικῶν διατάξεων, τῶν νόμων καὶ τῶν ἀρχῶν ὡς περιοριστικῶν δῆθεν τῆς ἐλευθερίας τους· ἀντίθετα, ἡ ὑπαρξὴ ὑψηλῶν νομικῶν καὶ ἠθικῶν κανόνων καὶ ἡ συνειδητὴ συμμόρφωση πρὸς αὐτοὺς ἐκφράζει τὴν εὐγενέστερη μορφή ἑλλογῆς ἐλευθερίας. Εἰδοποιοῦν ὁμῶς γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν σήμερα σὲ παγκόσμια κλίμακα τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δημοκρατία καὶ υπογραμμίζουν τίς ἀντιφιλελεύθερες ἰδέες ὀλίγων, ποὺ μόλις, μὲ δημοκρατικὲς διαδικασίες, εὐρεθοῦν στὴν ἐξουσία, ἐπιχειροῦν νὰ τὴ διατηρήσουν ὀριστικά. Δὲν ξέρουν ὅτι *«ὁ ναὸς τῆς ἐλευθερίας δέχεται μόνον προσκυνητὲς καὶ ὁ οἶκος τῆς δημοκρατίας ἐπισκέπτες»!*

Ὁ Ἑγελος (Hegel) συλλαμβάνοντας ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἀδυσώπητο πνεῦμα τῆς ἀλλαγῆς μέσα στὴν ἱστορία καὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐπανελάμβανε μιὰ βιβλική, ἀγαπημένη του φράση: *«Κοίτα, τὰ πόδια αὐτῶν ποὺ θὰ σὲ κουβαλήσουν ἔξω, πατοῦν κι ὅλας τὸ κατῶφλι»!*

11. Τὰ παράδοξα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας — ἡ τρομοκρατία

Ἐγινε, ἐλπίζομε, φανερὸ ποιά ἀγαθὰ ὑπερασπιζόμαστε σήμερα, μὲ ποιά μέσα καὶ ἀπὸ ποιοὺς ἐχθροὺς. Τὰ ἴδια αὐτὰ ἀγαθὰ πρέπει νὰ ὑπερασπίσουμε ἐναντίον ἑνὸς πολὺ ἐπικινδυνου ἐχθροῦ: τῆς τρομοκρατίας· ἑνὸς ἐχθροῦ ποὺ εἶναι παντοῦ καὶ πουθενὰ καὶ παρὰ-

γει ἀγωνία καὶ φόβο. Πρόκειται γιὰ ἓνα σύγχρονο ὄπλο, γιὰ μιὰ τεχνική ἀγώνα προσαρμοσμένη στὶς νέες συνθήκες ζωῆς καὶ διαρθρώσεως τῆς κοινωνίας. **Κατὰ βάθος εἶναι ἓνα σύμπτωμα κρίσεως τῆς συνειδήσεως τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου**, πού πάει ὁμως σὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη κλίμακα νὰ καταστεῖ μορφή ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ κίνδυνος.

Ἡ κρίση συνειδήσεως ἀφορᾷ ὅλους μας σήμερα. *Ἡ μορφή τῆς καταπιεστικότητας ἀπὸ μέρους τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν δὲν εἶναι ἀθεμελίωτη.* Ὡς σκεφθεῖ κανεὶς τὴν ἀδικία τῶν οἰκονομικῶν ἀναλογιῶν ἢ τὴν ἀναρρίχηση τῶν μέτρων ἢ καὶ τῶν φαύλων σὲ καίριες θέσεις τῆς ἐλευθέρης πολιτείας. Ὅλα αὐτὰ ὁμως δὲν εἶναι ἀνταλλάγματα τῆς ἐλευθερίας. Δὲν πρέπει νὰ δέχεται ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν ἑνα, ἔστω κι ἂν ἡ διοίκησή του εἶναι χρηστή καὶ ὑπηρετεῖ τὸ κοινὸ συμφέρον. Εἶναι, τάχα, ὀρθὸ πολίτευμα ἢ ἐξουσία τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ὀλίγων (τοῦ κόμματος), ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης; «Ὅταν μὲν ὁ εἷς ἢ οἱ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀρχωσι, ταύτας ἀναγκαῖον μὲν ὀρθὰς εἶναι τὰς πολιτείας...»²². Δὲν ἀνταλλάσσομε τὴν ἐλευθερία μας μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη μορφή —καὶ τὴν πλέον δίκαιη— ὑπάρξεως. Γι' αὐτὸ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς τρομοκρατίας πρέπει νὰ γίνει μὲ ἀνυποχώρητη νομιμότητα, μὲ τοὺς κανόνες μιᾶς φωτισμένης δικαιοσύνης: *χωρὶς μίσος καὶ «χωρὶς τὴν ἀπαίτηση ἀπὸ τὰ δικαστήρια νὰ ἐκφράζουν πάντοτε τὴν ἰδικήν μας κατανοητὴ ἀγανάκτηση ἐναντίον τοῦ ἐγκληματία»*²³.

Ὁ Πλάτων ὥστόσο ἐδειξε πού ὀδηγοῦν ἡ ἀνοχή, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δημοκρατία τὴν ἱδια τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δημοκρατία. Ἡ ἐλευθερία, ὅταν νοεῖται ὡς ἡ ἀποτυχία ὁποιουδήποτε ἀνασταλτικοῦ ἐλέγχου, δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἀδίστακτο καὶ τὸν ἐγκληματία νὰ βαιοπραγεῖ καὶ νὰ ὑποδουλώνει τὸ νομοταγῆ. *Αὐτὸ εἶναι τὸ παράδοξο τῆς ἐλευθερίας*: νὰ ὀδηγεῖ σὲ βίαιο ἐξαναγκασμὸ καὶ αὐθαιρεσία. Ἐδῶ *ἡ ἐλευθερία κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἐλευθερία μας*: ἡ ἀπληστία τῆς καὶ ἡ κακὴ χρῆση τὴν μετατρέπουν σὲ βάνουση δουλεία.

Ἡ ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας, ἐπίσης, ἂν χρησιμοποιοθεῖ καταχρηστικὰ ἀπὸ ἓνα κόμμα πού ἀριθμητικὰ ὑπερτερεῖ μέσα στὸ κοινοβούλιο, ὀδηγεῖ στὴ γελοιοποίηση, τὴν ἠθικὴ κατάρυση καὶ τὸ θάνατο τῆς δημοκρατίας. «*Ἡ πλειοψηφία —παρατηροῦν οἱ Λ. Νέλσον καὶ Κ. Πόππερ ἐρμηνεύοντας τὸν Πλάτωνα— ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι πρέπει νὰ τὴν κυβερνᾷ ἓνας τύραννος*»²⁴. ἢ οἱ πλειοψηφοῦντες κοντοὶ μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας μποροῦν ἔτσι νὰ ἀφανίσουν *δημοκρατικὰ* τοὺς μειοψηφοῦντες ψηλούς! *Αὐτὸ εἶναι τὸ παράδοξο τῆς δημοκρατίας.* Ἄν συνδυασθοῦν αὐτά, ἀκόμη, μὲ τὸ παράδοξο τῆς ἀνεκτικότητας, τὴν ὑπερβολικὴ ἐπιείκεια, πού καὶ αὐτὴ ὀδηγεῖ στὴν αὐτοκατάργησή της, τότε κατανοεῖ κανεὶς ποιά ἀποφασιστικὰ δίκαια, νόμιμα μέτρα πρέπει νὰ παίρνει ἡ ἐλεύθερη πολιτεία, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτὸ της: τὸν ἀνθρωπισμὸ, τὴν ἀξιοπρέπεια, τὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν μελῶν της.

Μὲ τὰ παράδοξά του ὁ Πλάτων νουθετεῖ, σήμερα ἀκόμη, τόσο καίρια τοὺς δύσκολους καιροὺς, ὅπως τότε κρατοῦσε ὁ ἀθάνατος αὐτὸς λαμπαδηδρόμος τοῦ πνεύματος τὸν πυρσὸ τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας καὶ πυρπολοῦσε τὶς κυκλωμένες ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς πλάνης ψυχῆς τῶν συναθρώπων του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἀριστοτ., *Πολιτ.* VII, 1317 α 40.
2. Shakespeare, *Hamlet* 1,5,188: «*The time is out of joint*».
3. Karl Popper, *The open Society and its enemies*, London¹² 1977 (μετάφρ. Εἰρ. Παπαδάκη: Ἡ ἀνοικτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ της, τόμ. I, Ἀθήνα 1980; σ. 206).
4. Ἡσιόδου, «*Ἔργα καὶ ἡμέραι*»: εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου του.
5. Πλάτ., *Πολ.*, 562 e 7-9.
6. Ὁπ. παρ. 563 α 5-b 1-2.
7. Karl Popper, ὁπ. παρ., τόμ. II, σ. 240.
8. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά, *S. Kierkegaard, ὁ φιλόσοφος τῆς ἐσωτερικότητος*: Εἰσαγωγή εἰς τὴν φι-

λοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως, Ἀθῆναι 1980⁴, σσ. 99 κ' ὕστ.

9. Annette Pieper, *Prinzip Freiheit*, Freiburg - München 1977, σ. 75.

10. Πλάτ., *Πολ.*, 564 a 7-9.

11. H. Krings, *Prinzip Freiheit*, Freiburg - München 1977, σσ. 85-113.

12. K. Popper, ὁπ. παρ., σ. 165.

13. C.F.V. Weizsäcker, *Die Verteidigung der Freiheit*, Hamburg 1979, σσ. 9 κ' ἔξ.

14. Ὡπ. παρ., σ.11

15. Ὡπ. παρ.

16. Εὐριπ., Ὀρέστεια στ. 1696: «Ὡ μέγα σεμνὴ Νίκη, τὸν ἐμὸν βιοτὸν κατέχοις καὶ μὴ λήγοις στεφανοῦσα».

17. Πλάτ., *Πολ.*, 565c9-d 1-3.

18. H. Poincaré, *Letzte Gedanken*, Leipzig 1913, σ. 12.

19. Η.Α. Μπόρχες, *Οἱ μεταμορφώσεις τῆς χελώνας* (μετάφρ. Γ.Δ. Χουρμουζιάδη, Ὑψιλον, Ἀθῆνα 1982 σ. 24: Τὸ τεῖχος καὶ τὰ βιβλία).

20. Πλάτ., *Πολ.* 564 α 3-7.

21. J.—P. Sartre, *L'Etre et le Néant*, Paris 1943, σ. 198. Πρβ. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρᾶ, *M. Heidegger, ὁ φιλόσοφος τῆς μερίμνης*: Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως, Ἀθῆναι 1984⁶, σσ. 51 κ' ὕστ.

22. Ἀριστ., *Πολιτ.* III 1279 α 30-34.

23. C.F.V. Weizsäcker, ὁπ. παρ. σ. 12.

24. K. Popper, ὁπ. παρ., τόμ. I, σσ. 432 κ' ὕστ.

ANGELA SCANDALIATO

Δελφοί

Ὑψηλὰ διαστήματα καὶ σφῆνες.

Οἱ Δελφοὶ ἀνοίγουν

στὸν ἄγνωρο ξένο φῶς, μνήμη

μὲ βεβαιότητες πίστης

τοῦ ἡρωϊκοῦ αἰσθήματος.

Ὁ θεϊκὸς ἄνεμος χάδι.

Οἱ ἀχτίδες ἀνάμεσα σὲ θάμνη,

ποὺ ἀρνοῦνται τὸν χρόνο

κι' ἀνοίγουν φεγγίτες μὲ γαλήνιες λησμοσύνες.

Ὁ ξένος χάνεται ἀνάμεσα σ' ἄλση καὶ κλαδιά,

κίονες καὶ βωμοὺς

κι' ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σύγνεφα τοῦ Παρνασοῦ.

Ἀναζητᾶται μέσ' στὸ μυστήριον τοῦ μύθου

τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ τῆς σοφίας καὶ τοῦ μέτρου.

Ἀπὸ μῦθο σὲ ἱστορία,

ἀπὸ ἱστορία σὲ μῦθο

διαβαίνει ἡ συνειδηση τοῦ ἀνθρώπου,

ποὺ ἀναζητᾶται τὴν ἀλήθεια.

(Μεταφράζει ὁ ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ)

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Δὲν διαφεύγει βέβαια ὅσων ἔχουν ἀνεπτυγμένη καὶ ὀξεῖα τὴ γεύση τῆς ἱστορίας, ὅτι ὁ μεγαλύτερος φραγμὸς τοῦ ἐβραιοχριστιανικοῦ δογματισμοῦ στοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ ἀγῶνα ἐπιβολῆς τοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐλληνικὴ σκέψη. Δὲν θὰ ὑπῆρχε καμμιά δυνατότητα εὐδοώσεως τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ, ἂν ὁ συμπαγὴς καὶ κρυστάλλινος ὀγκόλιθος τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος δὲν συνετρίβετο, δὲν διελύετο μ' ὅλους τοὺς τρόπους, τὰ μέσα καὶ τὶς μεθόδους. Ἄν δὲν διαστρεβλωνόταν, ἂν δὲν ἐπλαστογραφεῖτο, ἂν δὲν διαστρεφόταν, σὲ πρώτη φάση, κι ἂν στῇ συνέχεια δὲν ἐβιάζετο καὶ δὲν ἐξωντωνόταν μὲ τὴν ἐξαπόλυση τοῦ ἀγρίου κύματος τοῦ μίσους, τῶν βανδαλισμῶν καὶ τῆς γενικῆς καταστροφῆς κάθε ἀξίας τοῦ γιγάντιου θησαυροῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ, καλλιτεχνικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ Πολιτισμοῦ ποὺ οἱ Ἕλληνες εἶχαν δημιουργήσει καὶ διαδώσει σ' ὅλο τὸν τότε γνωστὸ κόσμο.

Ηπροσέλευση κι ἡ ἐκπαίδευση τῶν λεγόμενων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ ἐβραιοχριστιανικοῦ δογματισμοῦ στὶς φιλοσοφικὲς σχολὰς τοῦ κλασσικοῦ κόσμου καὶ ἡ υἱοθέτηση πλαστογραφημένων ἐλληνικῶν μορφῶν σκέψεως καὶ γλωσσικῶν ὁρων ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς φιλολογίας ἀντικατοπτρίζει τὴν τακτικὴ τῆς πρώτης φάσεως τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς δολοφονίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ἐπιχειρήσεως ποὺ κατέληξε σ' αὐτὸ τὸ τερατογέννημα τοῦ λεγόμενου ἀπὸ τὸ νεώτερο κατεστημένο «Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ» — ὁρος ἐντε-

λῶς ἀντιφατικὸς καὶ κενὸς παντὸς περιεχομένου, ἀφοῦ φιλοσοφικά, ἱστορικὰ καὶ ἀξιολογικὰ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου δὲν ἔχουν κανένα κοινὸ σημεῖο μεταξύ τους, εἶναι ἀντινομικοὶ κι ἀσύμπτωτοι, μιᾶς καὶ ὁ πρῶτος συντελεστής του, ἡ ἐλληνικότη-τα, στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐλεύθερη, χωρὶς περιορισμοὺς καὶ ἐξουσιαστικοσκοποθετικὲς ἐπιδιώξεις, ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ ὁ δεῦτερος, ὁ χριστιανισμὸς, διέπεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ δόγμα, τὴν πίστη, τὸ μαζικὸ κίνημα καὶ τὸν φανατισμὸ, πράγματα ἐντελῶς ξένα στὸν Ἑλληνικὸ Κόσμο, ἀκόμη καὶ στὴ θρησκεία του. Καὶ ἡ φοβερὴ καὶ αἱματηρὴ ἐπιχείρηση τῆς καταστροφῆς τῶν φορέων καὶ ἀξιῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀντιλήψεως περὶ ζωῆς καὶ περὶ Κόσμου, ποὺ ἐξαπολύθηκε μετὰ τὴν ἀποσαφήνιση τῆς ἰδεολογικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Ἰουδαιοχριστιανικοῦ δογματισμοῦ καὶ τὴν ἀνακήρυξή του σὲ ἐπίσημη θρησκευτικὴ ἐξουσία — ἐπιχείρηση γεμάτη αἷμα, βανδαλισμοὺς, βαρβαρότητα, μῖσος, δολοφονίες φιλοσόφων, ἐμπρησμοὺς ἐκατοντάδων χιλιάδων τόμων ἐξοχῶν ἐπιστημονικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ λογοτεχνικῶν ἔργων, ποὺ χάθηκαν γιὰ πάντα κ.λ.π. — σημαδεύει τὴν «Τελικὴ Φάση» τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, φάση ποὺ ἐν πολλοῖς εἶναι ἀγνωστὴ στὴν κατεστημένη νεώτερη ἱστορία, γιὰ εὐνόητους λόγους, ἀλλὰ ξεπερνᾷ ἴσως κατὰ πολὺ σὲ ἀγριότητα καὶ βαρβαρότητα τοὺς διωγμοὺς τῶν πρώτων χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Ετσι ὁ φανατισμὸς, ἡ τυφλὴ πίστη, ὁ δογματισμὸς, τὸ μῖσος γιὰ

τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀλήθεια, τὸ νεοφανὲς τέρας τοῦ μαζικοῦ κινήματος κυριάρχησαν πλήρως, σκίασαν μὲ τὸ ζόφο τους γιὰ πάντα τὸν ἑλληνικὸ ἥλιο κι ἔρριξαν τὴν ἀνθρωπότητα στὸ ἔρεβος τῶν 1.200 χρόνων τοῦ Μεσαίωνα, ποὺ μπορεῖ νὰ φωτίστηκε γιὰ λίγο χάρις στὴν Ἀναγέννηση, τὴ στηριζόμενη ἀποκλειστικὰ στὴν ἀναβίωση ὠρισμένων ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων περὶ ζωῆς, ἀλλὰ σύντομα ἐπισκιάσθηκε πάλι καὶ ξανασταθεροποιήθηκε ἕως σήμερα ἀπὸ τὶς νέες, πιὸ μοντέρνες, μορφές ἐξουσιασμοῦ, τὸν οἰκονομισμό τοῦ ἀστοκαπιταλομαρξισμού, τὴ λογοκρατία, τὴν γιγαντιαία ἰσχυροποίηση τῆς ἐξουσίας μὲ τὴ βοήθεια τῆς τεχνολογίας, τὴ σύνθλιψη τοῦ προσώπου καὶ τὴν ἀποθέωση τοῦ ἀπροσώπου καὶ μαζικοῦ, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ τὴν ἐξουθενωτικὴ τους πίεση ὑφιστάμεθα πιά ὅλοι μας, χωρὶς δυνατότητα διαφυγῆς, σ' ὅποια-δήποτε γωνία τοῦ πλανῆτη κι ἂν καταφύγουμε.

Τὸ σύγχρονο Ρωμεῖκο, ὅλοι ἐμεῖς ποὺ τὸ κατοικοῦμε, ζοῦμε πιὸ ἐντονα ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλο λαὸ τῆς σχιζοφρενικῆς κατάστασης ποὺ προκαλεῖ στὴν ὁμαδικὴ συνείδηση τοῦ τόπου αὐτοῦ ἡ ἀγεφύρωτη κι ἀβυσσαλέασχάση μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου σὰν ὑπάρξεως ἀφ' ἐνὸς καί, ἐξ ἄλλου, ὅλη αὐτὴ ἡ συσσώρευση τῆς διαστρεβλώσεως παντὸς αὐθεντικοῦ πολιτιστικοῦ στοιχείου, συσσώρευση ποὺ ὄχι μόνο συνιστᾶται ἀπὸ τὰ ἐπιβιώνοντα ἀκόμη κατάλοιπα τοῦ παλαιοῦ δογματισμοῦ, ἀνελευθερισμοῦ καὶ ἀναληθισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πρόσθετο συντριπτικὸ φόρτο ὄλων τῶν νεώτε-

ρων -ισμῶν, ἰδεολογικῶν, πνευματικῶν, κοινωνικοοικονομικῶν καὶ τῶν ἄλλων. Τὸ σύγχρονο Ρωμεῖκο, κολυμπώντας στὸ πέλαγος τῆς κατακλύζουσας τὰ πάντα Ἱστορικῆς Ἐκτροπῆς, ἔφτασε πιά στὸν πάτο, δὲν ἔχει νὰ κατέβῃ ἄλλο σκαλὶ στοῦ Κακοῦ τῆ Σκάλα. Εἶναι τυφλοὶ ὅσοι δὲν τὸ «πιάνουν» αὐτό· καὶ ὅσοι τὸ καταλαβαίνουν, χωρὶς ν' ἀντιδρῶν, εἶναι ἐγκληματίες καὶ δολοφόνοι ὄχι τῆς Ἑλλάδας, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει πιά τίποτ' ἀπολύτως ἀπὸ αὐτὴν ζωντανό, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κάθε προσώπου, καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τοῦ ἐαυτοῦ τους, ποὺ τὸν ἀφήνουν χωρὶς τροχοπέδη νὰ κατολισθαίνει στὸν γκρεμὸ τοῦ τέλειου ἐκμηδενισμοῦ, τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἥττας, τῆς θανατηφόρας νοσήσεως, τῆς ἀπόλυτης αὐτοεκμηδενίσεως. Ἡ ρωμεῖκη σχιζοφρένεια, ἐκφραζόμενη κυρίως μὲ τὶς ἀντινομίες Ἑλλήνας — Χριστιανὸς, ἐλεύθερος — -ιστῆς, ἀληθινὸς — προσωπεῖο τοῦ ἑαυτοῦ του, πρόσωπο — μαζάνθρωπος, ἐξουσιαστῆς — δοῦλος, ἀκεραιωμένος — ἀναρχικός, ἀλλὰ καὶ πολλὲς ἄλλες ἐξ ἴσου καταλυτικὲς καὶ παραλυτικὲς τοῦ φύσει ἀληθινοῦ καὶ φύσει ἐλεύθερου, φαίνεται ἱστορικὰ σὰν ἀνίατη.

Θὰ πῶ καταλήγοντας πὼς δὲν θέλω νὰ δεχθῶ αὐτὸ ποὺ «φαίνεται» σὰν ἀδιαμφισβήτητὴ διάγνωση. Γιὰ τὸν ἀπλὸ — ἔστω κάπως στρουθοκαμηλικῆς τοποθετήσεως — λόγο, ὅτι, ἂν τὴ δεχόμεν, δὲν θάκανακι ἐγὼ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ τροφοδοτῶ μὲ νερὸ τὸ μῦλο τῆς συντριβῆς τοῦ τελευταίου ζώντος καταλοίπου ποὺ πιθανὸν ἐπιβιώνει ἀκόμη, τοῦ καταλοίπου τῆς αὐτοτελοῦς, αὐτο-

δύναμης καὶ αὐτάρκους ἀτομικῆς —
 κάνω πλήρη διαστολὴ μεταξὺ αὐτῆς
 καὶ τῆς ἀνύπαρκτης καὶ νεκρῆς πιά
 ὁμαδικῆς — συνειδήσης. Καὶ γιὰ ἓνα
 πρόσθετο λόγο δὲν δέχομαι τὸ ἀνία-

το τῆς ρωμείκης σχιζοφρένειας, γι-
 τί, ἂν τὸ ἐπραττα, δὲν θὰ εἶχαν κανέ-
 να σκοπὸ αὐτὰ ποὺ γράφω, ἔστω κι
 ἂν τὰ ὑπογράφω συμβολικὰ ὥς

Μετέωρος

ΠΙΝΔΑΡΟΣ 7ος Πυθιονίκος

Γιὰ τὸν Μεγακλῆ τὸν Ἀθηναῖο, νικητὴ σὲ ἄρματοδρομία

Στροφή:

Ἢ πιὸ ὁμορφὴ ἢ σύγκρουση. Προανάκρουσμα
 εἶναι ἢ Ἀθήνα, ἢ πόλη ἢ διαλεχτή,
 σὰν θὲς τραγούδι γιὰ νὰ πεῖς
 γιὰ τὴν τρανὴ γενιὰ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν
 καὶ γιὰ πρωτιᾶς δαφνόκλαδο μὲ ἡλιόλαμπο ἄρμα·

γιατὶ ὥδῃ ὥς αὐτὴ
 γιὰ σπιτικὸ καὶ γιὰ πατρίδα ἐξοχη
 τὸ ὄνομά σου ζακουστὸ θ' ἀπλώσει στὴν Ἑλλάδα.

Ἀντιστροφή:

Ἀνθρώποι, πολιτεῖες,
 τοῦ Ἐρεχθέα τὴ γενιὰ γνωρίζουνε
 καὶ τὸ ναό σου, Ἀπόλλωνα, τὸ θαυμαστό,
 ποὺ τοῦτοι στήσανε
 μὲς τὴν τραχεῖα Πυθῶ τὴν ἁγιασμένη.

Θύμησες καὶ μὲ συντροφεύουνε,
 Μοῦσες κι ἐντός μου τραγουδᾶνε.
 Πεῖτε σας νίκες στὰ Ἴσθμια
 κι ἄλλῃ μιὰ ξέχωρη στοῦ Δία τὴν Ὀλυμπία
 κι ἀκόμα δυὸ ἐδῶ στὴν Κίρρα.

Ἐπωδός:

Τῶν προγόνων σου οἱ νίκες, Μεγακλῆ, καὶ δικές σου
 καὶ τὸ χάιδι τους μπλέκουν στὸ δάφνινο
 τῆς Πυθῶς τὸ δικό σου στεφάνι.
 Μὰ ὁ φθόνος τῶν ἄλλων
 τὴ χαρὰ ἀντιμάχεται
 ὥς γιὰ χρόνον πολὺ μιὰ καλότυχῃ ἀνθησῇ
 τὴ γενιὰ τὴ συντροφεύει.

[Μετάφραση - ἀπόδοση: Κώστας Π. Μιχαήλ]

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

Ἡ λογικὴ στὸν ὑπερβατικὸ χῶρο

Κάθε φορά πού θά διατυπωθεῖ ἓνα συμπέρασμα, προβάλλει ἀμέσως καὶ ἓνα ἐρώτημα: Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὀρθὸ ἢ ἐσφαλμένο, δηλαδή εἶναι λογικὴ συνέπεια ἢ ὄχι;

Ἡ ἀπάντηση ἀπὸ τὸν κοινὸ ἄνθρωπο δὲν δίνεται πάντοτε μὲ αὐστηρὸ τρόπο, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὴν κριτικὴ του ἱκανότητα, ἢ ὅποια ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ συναισθήματα καὶ τὶς παραδοχές του. Ἔτσι λοιπὸν τόσο στὴν καθημερινὴ ζωὴ ὅσο καὶ στὴν πνευματικὴ ἐκδήλωσιν παρατηρεῖται νὰ ὑποστηρίζονται συμπεράσματα ἀντιφατικά, πού δημιουργοῦν σύγχυση γιὰ πράγματα, πολλὰς φορές, πολὺ ἀπλά. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀναλύσουμε αὐτὸ τὸ συνηθισμένο φαινόμενο, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δοῦμε τί εἶναι λογικὴ καὶ πῶς λειτουργεῖ. Ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νὰ φιλοδοξεῖ κανεὶς πῶς σ' αὐτὲς τὶς λίγες γραμμὲς θά δοθεῖ μιὰ πλήρης καὶ ὁλοκληρωμένη μελέτη τοῦ λογικοῦ ὀργάνου, θά γίνει ὁμως μιὰ προσπάθεια μὲ πολὺ ἀπλὸ καὶ στοιχειώδη τρόπο νὰ περιγραφεῖ ἡ λογικὴ καὶ ἡ λειτουργία της, ὥστε νὰ γίνῃ φανερό, ὅχι μόνον πῶς ἐφαρμόζεται στὸν αἰσθητὸ κόσμος, ἀλλὰ καὶ μὲ ποῖο τρόπο μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ στὸν ὑπερβατικὸ χῶρο τοῦ ἀπειρου.

Ἡ λογικὴ, γέννημα τῆς νόησης καὶ τῆς ἀνάγκης, προσφέρει τὴν συνέπεια σὲ κάθε πραγματικότητα διαισθητικὴ ἢ νοητικὴ, ἢ ὅποια ἐξασφαλίζει πιθανότητα στὴν πρόβλεψη. Ἀπὸ τὴν ἐρευνητικὴ μελέτη τῶν συμπερασματικῶν ἀρχῶν τῆς νόησης φαίνεται, πῶς ἡ τελειότητα τοῦ λογικοῦ ὀργάνου ὄχι μόνον δὲν χάνεται στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἡ ἐξελικτικὴ του πορεία ὁδηγεῖ στὴν συμβολικὴ λογικὴ, δηλαδή στὴν αὐστηρὴ ἐπιστήμῃ μὲ τὶς τεράστιες ἐφαρμογές στὴν ὑψηλὴ τεχνολογία. Ὁ πατέρας τῆς λογικῆς Ἀριστοτέλης προσδιόρισε ἓνα σύνολο διαισθητικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων ἡ νόηση, ξεκινώντας ἀπὸ ὑποθέσεις, ὁδηγεῖται σὲ συμπεράσματα, δηλαδή νοητικὰς πραγματικότητες, πού κατασκευάζονται ἀπὸ ἀρχικὲς ὑποθέσεις μὲ τὶς καθορισμένους ἀρχές τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐπομένως ἡ λογικὴ συνέπεια δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ κατασκευὴ ἀπὸ ὑποθέσεις σύμφωνα μὲ ὀρισμένους κανόνες. Ἡ σύγχρονη συμβολικὴ λογικὴ εἶναι ἐπέκταση τῆς κλασσικῆς καὶ ἔχει τὸν χαρακτήρα μαθηματικοῦ ἀξιοματικοῦ συστήματος· συγκεκριμένα εἶναι ἓνας φορμαλισμός.

* * *

Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δοῦμε τί εἶναι φορμαλισμός, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀναπτύξουμε τὶς προεκτάσεις πού ἔχει τόσο στὴν θεωρητικὴ σκέψη ὅσο καὶ στὶς ἐφαρμογές τῆς πνευματικῆς ἐργασίας. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ φορμαλισμός εἶναι ἓνα νοητικὸ σχῆμα, ὅπου ἀνάγονται τὰ ἀξιοματικὰ συστήματα, πού εἶναι τῆς ἴδιας φύσης μὲ τὴν κλασσικὴ λογικὴ, δηλαδή εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔκφραση τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀγκαλιάζει κάθε συμπερασματικὸ ὄργανο. Στὶς παρακάτω γραμμὲς θά προσπαθήσουμε νὰ περιγράψουμε τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ φορμαλισμοῦ καὶ συγχρόνως νὰ προσδιορίσουμε τί ἀντιπροσωπεύουν στὴν πνευματικὴ ἐκδήλωσιν.

Πρῶτον: Ἐπειδὴ ἡ διαισθητικὴ καὶ νοητικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ μόνον μὲ συμβολικὸ τρόπο, δηλαδή μὲ διάφορα σύμβολα (ἤχους, σχήματα, ὀπτικοὺς ἐρεθισμοὺς κ.τ.λ.), εἶναι ἀπαραίτητο στὸ φορμαλισμὸ νὰ δεχθῶμε ὡς πρῶτο στοιχεῖο του τὴν ὑπάρξη ἐνὸς συστήματος συμβόλων πλήρως καθορισμένων, καθὼς καὶ τὴν διαισθητικὴ ἀντίληψη τῆς πεπερασμένης πολλαπλότητος. Π.χ. στὸ φορμαλισμὸ τῆς λογικῆς τῶν προτάσεων τὸ συμβολικὸ σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κατηγορίες συμβόλων: α) Τὰ διάφορα γράμματα Α, Β, Γ, ..., τὰ ὅποια συμβολίζουν ἀνακoinώσεις (προτάσεις)⁽¹⁾ στὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ ἀντιστοιχίσουμε μιὰ τιμὴ ἀπὸ τὶς τιμὲς «ἀλήθεια» «ψέμα». Καὶ β) ἀπὸ τοὺς λογικοὺς συνδέσμους Λ, V, —, ≈, πού διαβάζονται ἀντιστοιχῶς, καί, ἢ, ἂν... τότε,

ισοδυναμεί, ενώ το σύμβολο $\bar{A}$ συμβολίζει την άρνηση της προτάσεως A .

Δεύτερο: Είναι προφανές πώς ένα πλήθος νοημάτων χωρίς το στοιχείο της παραγωγής, δηλαδή της κατασκευής νέων εκ των γνωστών, είναι νεκρό σαν ένα κείμενο παραπεταμένο στα ράφια μιās βιβλιοθήκης. Έτσι και ένα σύστημα συμβόλων δεν εκφράζει καμιά νοητική λειτουργία χωρίς κανόνες κατασκευής συμβολικών πολλαπλοτήτων, οι οποίες να πλουτίζουν το αρχικό σύστημα συμβόλων, δηλαδή ή παραγωγική σκέψη γεννιέται από την αδιάκοπη δημιουργία καινούργιων νοημάτων, τα οποία προέρχονται από σύνθεση συμπλεγμάτων συμβόλων με καθορισμένες αρχές. Συνεπώς το δεύτερο στοιχείο του formalισμού είναι οι κανόνες κατασκευής τύπων από αρχικά σύμβολα. Π.χ. στο formalισμό της λογικής των προτάσεων οι κανόνες κατασκευής τύπων από το αρχικό σύστημα συμβόλων ακολουθούν την γνωστή αρχή:

“Ένας τύπος σχηματίζεται από την διαδοχή προτάσεων (ή τύπων), μεταξύ των οποίων υπάρχει ένας λογικός σύνδεσμος⁽²⁾ εκ των $\wedge$, $\vee$, $\neg$, $\approx$,

Π.χ. “Αν $A = \text{ό αριθμός } 3 \text{ είναι περιττός}$ και $B = \text{ό αριθμός } 12 \text{ είναι άρτιος}$, τότε ο $A \wedge B$ είναι ή έκφραση: $\text{ό αριθμός } 3 \text{ είναι περιττός και } \text{ό αριθμός } 12 \text{ είναι άρτιος}$.

Τρίτον στοιχείο του formalισμού είναι ή συλλογή τιμών. Π.χ. για τη δίτιμη λογική ή συλλογή τιμών αποτελείται από δύο τιμές, τις «αλήθεια», «ψέματα». Υπάρχουν πλειοτίμες λογικές με πλήθος τιμών μεγαλύτερο του 2.

Τέταρτο στοιχείο του formalισμού είναι το σύνολο των συμπερασματικών κανόνων⁽²⁾ οι οποίοι είναι κατασκευαστικοί, δηλαδή ξεκινώντας από αρχικούς τύπους και με εφαρμογή των συμπερασματικών κανόνων σ’ αυτούς, κατασκευάζουμε ένα καινούργιο τύπο. Οι συμπερασματικοί κανόνες πληρούν την γενική αρχή:

“Αν ένας τύπος T προκύπτει από την εφαρμογή συμπερασματικών κανόνων σε αρχικούς τύπους, στους οποίους αντιστοιχεί ή τιμή «αλήθεια», τότε υποχρεωτικά στον τύπο T αντιστοιχεί ή τιμή «αλήθεια». Π.χ. στον τύπο $A \wedge B$ του προηγούμενου παραδείγματος της λογικής των προτάσεων αντιστοιχεί ή τιμή «αλήθεια», γιατί στις προτάσεις A και B αντιστοιχεί ή τιμή «αλήθεια».

Πέμπτον: Παρατηρούμε πώς οι συμπερασματικοί κανόνες όρίζουν τύπους, που παίρνουν την τιμή «αλήθεια» ανεξάρτητα από τις τιμές των αρχικών τύπων. Τύποι σαν τους προηγούμενους συνθέτουν το αξιωματικό σύστημα του formalισμού. Π.χ. στη λογική των προτάσεων οι διαισθητικοί κανόνες της λογικής του ‘Αριστοτέλη εκφράζονται με τύπους, που παίρνουν συνεχώς την τιμή «αλήθεια» για όποιεςδήποτε τιμές των προτάσεων, οι οποίες τους συνθέτουν και αποτελούν το σύνολο των αξιωμάτων⁽⁴⁾.

* * *

Επειδή θέλουμε να δώσουμε κάτι περισσότερο και βαθύτερο από την ιδέα του formalισμού, είναι απαραίτητο να κάνουμε τις παρακάτω παρατηρήσεις:

I) Τα δύο πρώτα στοιχεία του formalισμού εκφράζουν τη δομή και λειτουργία μιās γλώσσας, δηλαδή είναι οι καθοριστικοί χαρακτήρες κάθε συμβολικού λόγου. “Αν δεχθούμε, όπως πολλοί υποστηρίζουν, την αναγκαιότητα του συμβολισμού για κάθε μορφή σκέψης, τότε το σύστημα συμβόλων και οι κανόνες παραγωγής τύπων είναι τα θεμέλια της νόησης. Τέλος τα τρία τελευταία χαρακτηριστικά στοιχεία του formalισμού αποτελούν την πεμπτούσια του λογικού όργανου, γιατί καθορίζουν τον τρόπο παραγωγής συμπερασμάτων.

II) Έπειδή ένας από τους χαρακτήρες του formalισμού είναι το αξιωματικό σύστημα, είμαστε υποχρωμένοι να αναγνωρίσουμε την αξιωματική φύση της λογικής, ή οποία δεν φαίνεται να έχει διαμορφωθεί από μιά, τυχαία, επιλογή, ή οποία να καθορίζει τη σχέση υποκειμένου - αντικειμένου, αντίθετως ή αναγκαία αναζήτηση ισομορφιών συνείδησης

καὶ ἀντικειμένου ἐπιβάλλει τὴν κατάλληλη ἐπιλογὴ τοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος τῆς κοινῆς λογικῆς καὶ κάθε φορμαλισμοῦ. Ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν λογικὴ ἐγκυρότητα μιᾶς ἀνακοινώσεως (προτάσεως ἢ τύπου) προέρχεται ἀπὸ τὴν διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνακοίνωση εἶναι τύπος, ὁ ὁποῖος κατασκευάστηκε ἀπὸ ἀρχικὲς προτάσεις ἢ τύπους σύμφωνα μὲ τοὺς συμπερασματικούς κανόνες⁽³⁾ καὶ δὲν ὁδηγεῖ στὴν ἄρνηση κάποιου ἀξιώματος τῆς λογικῆς, πράγμα ποῦ ἐξασφαλίζει τὴν καλούμενη λογικὴ συνέπεια, δηλαδὴ τὴν ἀπόδειξη.

III) Ἡ λογικὴ λειτουργία εἶναι παραγωγικὴ, γιατί ὅπως εἶδαμε, μὲ τὴν βοήθεια τῶν κατασκευαστικῶν κανόνων⁽⁴⁾ πλουτίζουμε συνεχῶς τὸ σύστημα συμβόλων μὲ νέα σύμβολα, τὰ ὁποῖα εἶναι συμπλέγματα παλαιότερων συμβόλων (τύποι), ἐνῶ μὲ τοὺς συμπερασματικούς κανόνες ἐξασφαλίζεται ἡ λογικὴ συνέπεια, δηλαδὴ ἡ τιμὴ τοῦ συμπεράσματος. Συνεπῶς τὸ κύρος τῆς παραγωγικῆς σκέψης ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν παραδοχὴ τῆς ἐγκυρότητας τῶν ἀρχικῶν προτύπων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα τῆς λογικῆς, τὸ ὁποῖο γεννήθηκε ἀπὸ τὸν τρόπο διείσδυσης τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἀντικείμενο μὲ σκοπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν πρόβλεψη. Μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε πῶς τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα τῆς λογικῆς εἶναι ἡ τυποποίηση θεμελιακῶν ἀρχῶν προσέγγισης τοῦ ἀντικειμένου πέρα ἀπὸ τὴν ἄμεση αἴσθηση ἢ τὴν ὑποθετικὴ κατασκευή.

IV) Ὁ Descartes καὶ ὁ Leibniz εἶχαν τὴν ἐντύπωση πῶς εἶναι δυνατόν μὲ τὸ λογικὸ ὄργανο καὶ μόνο νὰ ἀνακαλύψουν μεθόδους, μὲ τίς ὁποῖες νὰ μποροῦν νὰ παράγουν ὅλες τίς ἀλήθειες, ποῦ εἶναι συνέπεια δεδομένου ἀξιωματικοῦ συστήματος, δηλαδὴ χώρισαν τὴν πνευματικὴ λειτουργία σὲ δύο μέρη, πρῶτον τὴν ἀναζήτησι καὶ καθολικῶν ἀληθειῶν μὲ χαρακτηριστὴ ἀξιωματικὴ καὶ δεύτερον τὴν παραγωγὴ ἀληθειῶν ἀπὸ τίς ἀρχικὲς ἀλήθειες μὲ τὴν βοήθεια τῆς λογικῆς. Δυστυχῶς ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνακάλυψη γενικῶν μεθόδων, οἱ ὁποῖες νὰ λύουν ὅλα τὰ προβλήματα, ὁδηγοῦν στὴν ἀποδεικτικὴ λογικὴ, δηλαδὴ στὴν ἄλγεβρα τῶν προτάσεων καὶ κατηγορημάτων⁽⁵⁾. Δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένη μέθοδος ἀνακάλυψης νέων ἀληθειῶν· ὁ δημιουργικὸς νοῦς θὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα καὶ θὰ διαισθανθεῖ τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ ἡ λογικὴ θὰ ἐπικυρώσει τὴν συνέπεια τῆς νέας ἀλήθειας μὲ τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα. Ὁ φορμαλισμὸς ὑπηρετεῖ τὴν νόηση, δὲν τὴν ἀντικαθιστᾷ.

V) Πολλοὶ ἀμφισβητοῦν τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητας ($A \rightarrow A$) μὲ τὸν ἀπλὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι «τὰ πάντα ρεῖ». Πράγματι ἡ ἡρακλειτικὴ ροὴ καὶ οἱ ἀτέλειωτες ἀλλαγές τοῦ κόσμου εἶναι γεγονόσες ποῦ συνεχῶς ἐπαληθεύεται, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητας εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε μεταβολή, τὴν ὁποία μπορούμε νὰ φανταστοῦμε σὲ μιὰ πραγματικότητα, γιατί ἡ διαμόρφωση τῆς πραγματικότητος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπάρκεια τῆς σχέσης ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, σὲ τρόπο ποῦ ἡ συνεργασία τους νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ μέσα σ' αὐτὸ ποῦ συνειδητοποιεῖ τὸ ὑποκείμενο, δηλ. νὰ ὑπάρχει δυνατότητα πρόβλεψης. Ἡ ἰσορροπία, ποῦ προέρχεται ἀπὸ μιὰ συμφωνία ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, συνθέτει τὸ κύρος τῆς πραγματικότητος. Ἄν κλονιστεῖ τοῦτο γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο, τότε μεταβάλλονται καὶ οἱ σχέσεις τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ ἀντικείμενο, γιὰ νὰ διαμορφωθοῦν νέες ἰσορροπίες, δηλαδὴ καινούργια πραγματικότητα, στὴν ὁποία θὰ λειτουργήσῃ τὸ λογικὸ ὄργανο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συνείδηση ποῦ προσφέρει ἡ ἐκάστοτε πραγματικότητα. Ἡ ἐγκυρότητα τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητας εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ποῦ συνειδητοποιοῦμε διαισθητικὰ ἢ νοητικὰ. Π.χ. ἡ κλασσικὴ λογικὴ ἐφαρμόζεται μὲ ἐπιτυχία καὶ στὴν μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνα καὶ στὴ σχετικότητα τοῦ Ἀϊνστάιν. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ κύρους τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητας καὶ ἡ συσχέτισή του μὲ τὸν χρόνον ἀπλῶς περιπλέκει τὴν φύση τῶν πραγμάτων, γιατί, ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα στὴν παραδοχὴ τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητας, τότε ἡ μετατόπιση τοῦ προβλήματος στὴ συνάρτηση τοῦ χρόνου δημιουργεῖ πολὺ μεγαλύτερα καὶ δυσκολότερα ἐρωτήματα, τόσο γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου σάν γραμμικῆς διάταξης συμβάντων, ὅσο καὶ γιὰ τὴν συνέχεια τῶν γεγονότων. Ἀντιθέτως ἡ παραδοχὴ τῆς πραγματικότητος σάν ἰ-

σορροπίας σχέσεων ύποκειμένου - αντικειμένου άπλοποιεί τὰ πράγματα καὶ δίνει ίκανοποιητική προσέγγιση στὰ συμβάντα. Εἶναι λοιπὸν φανερό, πὼς οἱ μεταβολές τῶν πραγματικότητων ποὺ συνειδητοποιοῦνται διαισθητικῶς ἢ νοητικῶς δὲν μειώνουν τὸ κύρος τοῦ αξιώματος τῆς ταυτότητας, γιατί ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀναφέρεται πάντοτε σὲ ὁρισμένη πραγματικότητα καὶ ὄχι στὴν ὑποθετική συνέχεια τῶν πραγματικότητων.

VI) Ἡ λογική, ὅταν ἐφαρμόζεται μὲ αὐστηρότητα σὲ πεπερασμένες συλλογές ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἅμεσα δεδομένα καὶ τὰ κατηγορήματα ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἀντικείμενα ἢ εἶναι ἅμεσα δεδομένα ἢ προκύπτουν μὲ τὴν βοήθεια κατηγορημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρονται στὸν ὁρισμὸ τῶν ἀντικειμένων, τότε δὲν ὀδηγοῦμεθα σὲ λογικὲς ἀντινομίες ἢ παράδοξα, ὅπως τὸ παράδοξο τοῦ Κουρία, τὸ παράδοξο τοῦ Berry καὶ ἡ ἀντινομία τοῦ Russel.

VII) Ἡ λογική τοῦ Ἀριστοτέλη συμπληρωμένη μέσα σὲ μιὰ φορμαλιστική διατύπωση, προσφέρει στὴ νόηση τίς δύο παρακάτω μοναδικές καὶ ἀξεπέραστες δυνατότητες, οἱ ὁποῖες εἶναι τόσο χαρακτηριστικές, ὥστε αὐτὲς καὶ μόνο μποροῦν νὰ τὴν ὁρίσουν:

α) Ἄν ξεκινήσουμε ἀπὸ ὑποθέσεις, δηλαδὴ ἀπὸ δεδομένες τιμές ἀρχικῶν τύπων, μπορούμε νὰ βγάλουμε συμπεράσματα.

β) Ἄν μὲ συγκεκριμένες ὑποθέσεις καταλήξουμε σὲ ὁρισμένα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ ἀποδείξουμε ὅτι εἶναι ψευδῆ, τότε εἴμαστε βέβαιοι ὅτι οἱ ὑποθέσεις μας εἶναι λάθος. Οἱ ἀποδεικτικὲς δυνατότητες διαφοροποιοῦν τὴ λογικὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη μορφὴ σκέψης ἢ μέθοδο μελέτης φαινομένων. Ἡ ἐπαλήθευση θεωρίας δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη, παρ' ὅλο ποὺ στηρίζει τὸ κύρος τῆς. Ἀντιθέτως ἡ ἀπόδειξη ἐξασφαλίζει τὴν συνέπεια συμπεράσματος καὶ ὑπόθεσης.

Ἐπειδὴ πολλὲς φορὲς σκεπτόμαστε χρησιμοποιώντας σχήματα ποὺ προσεγγίζουν φαινόμενα ἢ ἀκόμα ταξινομοῦμε γεγονότα μὲ τὴν παραδοχὴ μιᾶς ἀρχῆς, κάνουμε ἕνα βασικὸ λάθος νὰ θεωροῦμε τὸ νοητικὸ σχῆμα ἢ τὴν ἀρχὴ τῆς διάταξης σὰν ὄργανο λογικῆς. Π.χ. φιλοσοφικὰ συστήματα μὲ μεταφυσικὸ χαρακτήρα, τὰ ὁποῖα προσφέρουν μιὰ σχηματικὴ ἑρμηνεία συμβάντων, θεωροῦνται κακῶς ἀπὸ πολλοὺς σὰν μιὰ μορφὴ ἀνώτερης λογικῆς. Ἀσφαλῶς ἡ λογικὴ εἶναι μέθοδος σκέψης, τὸ ἀντίστροφο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές. Κάθε τρόπος σκέψης δὲν εἶναι λογικὴ, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πὼς ἡ σκέψη, ἢ ὁποῖα δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς φορμαλιστικούς περιορισμοὺς τῆς λογικῆς, εἶναι παράλογη. Π.χ. ἡ ἐννοιολογικὴ περιγραφή φυσικῶν φαινομένων δὲν ὑπόκειται πάντοτε στοὺς παραγωγικοὺς κανόνες τῆς λογικῆς, καὶ ὅμως εἶναι πραγματικότητες τῶν ὁποίων τὸ κύρος στηρίζεται στὴν νοητικὴ συνειδητοποίηση τῶν συμβάντων.

Ἡ λογικὴ εἶναι μέρος τῆς πνευματικῆς ἐκδήλωσης, χωρὶς νὰ περιλαμβάνει ὁλόκληρη τὴν νόηση. Π.χ. οἱ χῶροι τῶν ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν δὲν εἶναι ἀποτελέσματα παραγωγικῆς σκέψης, ἀλλὰ γεννήματα τῆς νόησης ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅποιονδήποτε φορμαλισμὸ, δηλαδὴ ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου χωρὶς περιορισμοὺς. Τέλος κάθε μορφὴ σκέψης, ἢ ὁποῖα δὲν προσφέρει ἀποδεικτικὴ δυνατότητα συμπερασμάτων, δηλαδὴ τὴν ἀπόλυτη συνέπεια μὲ τὰ θεμέλια τοῦ νοητικοῦ σχήματος, δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ ὁποιαδήποτε μορφὴ λογικῆς. Εἶναι τελείως ἐσφαλμένο νὰ ταυτίζουμε τὴν ἀπόδειξη μὲ τὴν ἐπαλήθευση ἢ τὴ λογικὴ μὲ μιὰ μέθοδο προσέγγισης φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων, ὅταν δὲν ἐξασφαλίζει τὴν βεβαιότητα τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπαγωγῆς.

* * *

Απεριόριστη εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν μαθηματικῶν στὴ φιλοσοφία καὶ γενικῶς στὴ διάνοηση. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀναμφισβήτητα καταξιώνει καὶ ἐπιβάλλει τὴν παρουσία τῶν μαθηματικῶν στὸν κόσμο τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ ἐπινόηση τῆς μαθηματικῆς λογικῆς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς στὸ χῶρο τοῦ ἀπείρου. Τὸ «λογικὸ ὄργανο» ἐπαυσε νὰ περιορί-

ζεται στὸ πεπερασμένο, δηλαδή ἡ λογικὴ ξεπερνάει τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης. Οἱ ἀρχὲς τῆς λογικῆς μέσα ἀπὸ τὴν δυναμικὴ μαθηματικὴ μορφή μποροῦν νὰ ἔχουν κύρος σὲ ὑπερβατικούς χώρους μὲ ἄπειρο πλῆθος στοιχείων. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ διαισθανθοῦμε τὴν τεράστια προαγωγὴ τῆς νόησης μὲ τὴν δημιουργία τῆς φορμαλιστικῆς λογικῆς, πρέπει νὰ σταθοῦμε σὲ μερικὰ παραδείγματα.

Παράδειγμα πρῶτο:

Ἡ ἀρχὴ τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως εἶναι, ὅπως ξέρουμε, τὸ ἀξίωμα τῆς δίτιμης λογικῆς, τὸ ὁποῖο ἀποκλείει νὰ εἶναι συγχρόνως ἀληθινὲς δύο προτάσεις A καὶ $\bar{A}$, ὅπου ἡ μία εἶναι ἀρνηση τῆς ἄλλης. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς προηγούμενης ἀρχῆς (ἀξιώματος) μέσα σὲ πεπερασμένους χώρους εἶναι πολὺ εὐκόλη, γιατί μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ μιὰ πεπερασμένη ἀκολουθία ἐπαληθεύσεων. Ἄν ὅμως εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κρίνουμε γιὰ μιὰ ἀπειρία στοιχείων (πραγμάτων), τότε δὲν ὑπάρχει καμμιά πεπερασμένη ἀκολουθία ἐπαληθεύσεων, πού νὰ ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη ἐφαρμογὴ τοῦ ἀξιώματος «τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως».

Π.χ. ἂς πάρουμε μιὰ πρόταση A καὶ τὴν ἀρνησὶ τῆς $\bar{A}$, πού ἀναφέρονται στὸ ἄπειρο σύνολο φυσικῶν ἀριθμῶν $1, 2, 3, \dots$ Εἶναι φανερό, πὼς μὲ πεπερασμένο ἀριθμὸ ἐπαληθεύσεων δὲν μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε γιὰ τὴν ἀλήθεια ἢ ὄχι τῶν προτάσεων. Ἐτσι, γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Ἡ ἀρχὴ «τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως» μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ἀπειρίες πραγμάτων, δηλαδή μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ σ’ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων; Ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως, ἡ παραπάνω ἀρχὴ τῆς λογικῆς ἐφαρμόζεται ἄριστα σὲ ἄπειρα σύνολα τῆς νόησης.

Οἱ ἀποδείξεις ὅλων τῶν προβλημάτων ὑπάρξεως ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖο δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὸ κατασκευάσουμε ἢ νὰ προσδιορίσουμε ἐπακριβῶς μέσα σὲ μιὰ ἀπειρία ἀντικειμένων, γίνονται μὲ τὴν βοήθεια τῆς ἀρχῆς «τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως».

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ πάρουμε ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ μαθηματικά, γιατί αὐτὰ εἶναι ἀπλά, συγκεκριμένα καὶ πολυπληθέστερα.

Θεωροῦμε τὸν ἀριθμὸ $\pi = 3, 14\dots$, ὁ ὁποῖος, ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τὴν μαθηματικὴ μας ἐκπαίδευση, εἶναι ἓνας ἀσύμμετρος δεκαδικὸς ἀριθμὸς μὲ ἄπειρο πλῆθος δεκαδικῶν ψηφίων. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν δεκαδικῶν ψηφίων τοῦ ἀριθμοῦ π θὰ κατασκευάσουμε μιὰ ἀκολουθία ἀκεραίων ἀριθμῶν. Ξεκινᾶμε ἀπὸ τὴν σκέψη πὼς στὴν ἀκολουθία τῶν δεκαδικῶν ψηφίων τοῦ π μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται σὰν ψηφίον τὸ 0.

Παίρνουμε τὸ 1 τόσες φορὲς ὅσα εἶναι τὰ πρῶτα δεκαδικὰ ψηφία τοῦ ἀριθμοῦ π , τὰ ὁποῖα εἶναι διάφορα τοῦ 0, δηλαδή $1, 1, \dots, 1$. Ὅταν συναντήσουμε τὸ πρῶτο μηδενικὸ ψηφίο, τότε ἀντὶ τοῦ 1 παίρνουμε τὸ 0 καὶ ἔχουμε:

$$1, 1, \dots, 1, 0.$$

Μετά ἀπὸ τὸ πρῶτο μηδενικὸ ψηφίον παίρνουμε τὸ 2, μέχρι νὰ συναντήσουμε τὸ δεύτερο μηδενικὸ ψηφίον, καὶ ἔχουμε $1, 1, \dots, 1, 0, 2, 2, \dots$

Ὅταν συναντήσουμε τὸ δεύτερο 0, παίρνουμε τὸ 0 καὶ ἔχουμε $1, 1, \dots, 1, 0, 2, 2, \dots, 2, 0$.

Μετά ἀπὸ τὸ δεύτερο μηδὲν παίρνουμε τὸ 3 (ἂν βέβαια τὸ ψηφίον εἶναι διάφορο τοῦ μηδενός) μέχρι νὰ συναντήσουμε τὸ τρίτο μηδὲν καὶ ἔχουμε $1, 1, \dots, 1, 0, 2, 2, \dots, 2, 0, 3, 3, \dots$

Ἐτσι μποροῦμε νὰ συνεχίσουμε ἀτελείωτα τὴν κατασκευὴ τῆς ἀκολουθίας.

$$1, 1, \dots, 1, 0, 2, 2, \dots, 2, 0, 3, 3, \dots, 3, 0, \dots, \kappa, \kappa, \dots, \kappa, 0, \kappa + 1, \dots, (I)$$

ἡ ὁποία προφανῶς ἔχει ἄπειρα στοιχεῖα.

Πρόβλημα: Νὰ ἀποδειχθεῖ, ὅτι ὑπάρχει κάποιος ἀριθμὸς, πού ἐπαναλαμβάνεται ἄπειρες φορὲς στὴν προηγούμενη ἀκολουθία.

Πρῶτον, εἶναι φανερό πὼς στὸ πρόβλημα δὲν ζητεῖται νὰ βροῦμε ποιὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς καὶ δεύτερο δὲν μποροῦμε νὰ ἀποδείξουμε τὴν πρόταση μὲ πεπερασμένο πλῆθος ἐπαληθεύσεων, δηλαδή ἔχουμε ἓνα τυπικὸ πρόβλημα ὑπάρξεως, τοῦ ὁποῖου τὴ λύση θὰ ἀνα-

ζητήσουμε εφαρμόζοντας την αρχή «της του τρίτου αποκλείσεως» στο άπειρο πλήθος των όρων της ακολουθίας

$$1, 1, \dots, 1, 0, 2, \dots, 2, 0, 3, \dots, 3, 0, \dots, \kappa, \dots, \kappa, 0, \kappa + 1 \dots (I).$$

Μέσα στην ακολουθία των δεκαδικών ψηφίων του $\pi = 3, 14 \dots$ το μηδέν μπορεί να εμφανίζεται σ' ένα πεπερασμένο πλήθος επαναλήψεων ή σ' ένα άπειρο. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει μια τελευταία φορά που εμφανίζεται το μηδέν, όποτε, από εκεί και πέρα για την κατασκευή της ακολουθίας (I) θα παίρνουμε συνεχώς τον ίδιο άκραιο αριθμό, ο οποίος είναι αυτός, του οποίου θέλουμε να αποδείξουμε την ύπαρξη. (Δηλαδή στην πρώτη περίπτωση αποδείχτηκε το ζητούμενο). Στη δεύτερη περίπτωση, όπου το μηδέν εμφανίζεται άπειρες φορές, είναι ο αριθμός που ζητούμε. Έτσι ολοκληρώσαμε την απόδειξη, διακρίνοντας δύο περιπτώσεις, δηλαδή με την εφαρμογή «της του τρίτου αποκλείσεως» στο άπειρο πλήθος στοιχείων της ακολουθίας (I).

Παράδειγμα δεύτερον:

Ένα απλό παράδειγμα, που μάθαμε στα μαθητικά μας χρόνια, με το οποίο βλέπουμε πώς η μαθηματική σκέψη πλουτίζει το πεδίο εφαρμογής της λογικής στο χώρο του άπειρου, είναι η επαγωγική μέθοδος. Αν θέλουμε να αποδείξουμε μια ιδιότητα A, ή οποία αναφέρεται σε μια φυσική διαδοχή με άπειρο πλήθος στοιχείων (π.χ. το σύνολο 1, 2, 3, ..., των φυσικών αριθμών), τότε δεχόμαστε αξιωματικά την αρχή: «Αν μια ιδιότητα A επαληθεύεται για το πρώτο στοιχείο μιας άπειρης φυσικής διαδοχής και μπορούμε να αποδείξουμε την αλήθειά της για το επόμενο τυχαίου στοιχείου της διαδοχής, με την υπόθεση ότι για το τυχαίο στοιχείο η ιδιότητα είναι αληθινή, τότε αξιώνουμε ή ιδιότητα να είναι αληθινή για κάθε στοιχείο της άπειρης διαδοχής».

Η προηγούμενη αποδεικτική μέθοδος, που βάζει τη λογική και στο άπειρο, στηρίζεται στο αξίωμα της τελείας επαγωγής, το οποίο προφανώς δεν είναι αντιφατικό με τα αξιώματα της κλασσικής λογικής και μπορούμε να το γενικεύσουμε σε πολύπλοκότερη διαδοχή, με την καλούμενη υπερπεπερασμένη επαγωγή.

Επειδή δεν έχουμε σκοπό να αναπτύξουμε τις θεωρίες της μαθηματικής λογικής, θα περιοριστούμε στους πνευματικούς έρεθισμούς, που προκαλούν τα παραδείγματα που εκθέσαμε: Η μαθηματική σκέψη σαν αποδεικτική μέθοδος ασφαλώς δεν μας έφερε κοντά στα όρια της φιλοσοφικής έκτασης, είναι όμως βέβαιο πώς πέρασε μέρος από τις δυνατότητες της λογικής πέρα από την εμπειρία και μας επέτρεψε να συνειδητοποιήσουμε τον αξιωματικό τρόπο εφαρμογής της νόησης.

Με το πρώτο παράδειγμα, όπου επέκτεινουμε στο άπειρο μια αρχή της λογικής, ή οποία ισχύει στο πεπερασμένο, γίνεται φανερό πώς οι δυνατότητες της αρχής περιορίζονται από την θεώρηση της απειρίας. Συγκεκριμένα, παρ' όλο που αποδείξαμε την ύπαρξη του αριθμού, ο οποίος επαναλαμβάνεται άπειρες φορές στην ακολουθία της οποίας υποδείξαμε την κατασκευή, είναι αδύνατον να προσδιορίσουμε ή να περιγράψουμε μερικές ιδιότητές του, ενώ στην περίπτωση του πεπερασμένου θα μπορούσαμε να έχουμε μια πλήρη περιγραφή των πραγμάτων. Η παρατήρηση αυτή δείχνει τον περιοριστικό και προσεγγιστικό χαρακτήρα της γενικευμένης στο άπειρο λογικής σε σχέση με την πεπερασμένη εμπειρική πραγματικότητα, γιατί φαίνεται πώς η έννοια του άπειρου από τη μια μεριά ελευθερώνει την σκέψη και από την άλλη περιορίζει τις δυνατότητές της. Θα μπορούσαμε σχηματικά να πούμε, πώς περνώντας στο χώρο του άπειρου χάνονται πολλές ικανότητες της νόησης, γιατί γίνεται ανύπαρκτη ή αμφισβητούμενη ή επαλήθευση. Αντίθετα τα λογικά παράδοξα και οι αντινομίες δεν εξαρτώνται από την πολλαπλότητα των πραγμάτων στα οποία εφαρμόζεται ή λογική, δηλαδή τόσο στον πεπερασμένο χώρο όσο και στον άπειρο υπάρχουν αντινομίες και παράδοξα, που οφείλονται στον καθορισμό των συμβόλων.

Το δεύτερο παράδειγμα αποτελεί τυπική εφαρμογή αξιωματικής επέκτασης της логи-

κῆς ἀπὸ τὸ πεπερασμένο στὸ ἄπειρο, γιατί ἀποκοτῶμε σὰν ἀρχὴ τῆς λογικῆς (ἀξίωμα) τὸ κατηγόρημα, τὸ ὁποῖο παίρνει τὴν τιμὴ «ἀλήθεια» σὲ κάθε πεπερασμένη διαδοχὴ ποὺ μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα μιᾶς ἄπειρης διαδοχῆς, νὰ παίρνει τὴν τιμὴ «ἀλήθεια» γιὰ ὅλη τὴν διαδοχὴ. Ἡ παραπάνω ἀπόκτηση γίνεται δεκτὴ σὰν ἀξίωμα λογικῆς, γιατί εἶναι μιὰ φυσικὴ καὶ μὴ ἀντιφατικὴ ἐπέκταση στὸ ἄπειρο, χωρὶς νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἀντινομίες. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους παραδοχῆς μποροῦν νὰ ἀνοίγουν τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ λογικοῦ ὀργάνου, γιατί καὶ αὐτὲς οἱ γενικευμένες ἀρχές τῆς λογικῆς, ὅπως ὅλες, στηρίζονται στὴ συνεχῆ ἐπαλήθευση μέσα σὲ κάθε πραγματικότητα.

Ἀπὸ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις γίνεται φανερό πὼς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς λογικῆς στὸν ἄπειρο χώρο μὲ περιορισμούς, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες κατασκευῆς ἢ τῆς πεπερασμένης ἐπαλήθευσης. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐφαρμογῆς δὲν εἶναι καθόλου φτωχὰ ἢ ἀμφισβητούμενα, γιατί ἐπιτρέπουν τὴν λύση βασικῶν προβλημάτων τόσο τῶν μαθηματικῶν ὅσο καὶ αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς λογικῆς. Τὰ μαθηματικά ποὺ στηρίζονται μόνο στὴν πεπερασμένη ἐπαλήθευση ἢ κατασκευὴ, εἶναι τόσο περιορισμένα, ὥστε δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς φτιάχνουν μιὰ ὁλοκληρωμένη ἐπιστήμη. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὁλοκληρωμένης γνώσης στηρίζεται στὴν ἀξιωματικὴ γενίκευση τῶν ἀρχῶν τῆς λογικῆς μέσα στὰ ἄπειρα σύνολα.

Τελειώνοντας τὸ σύντομο αὐτὸ ἄρθρο, ποὺ ἀναφέρεται στὸ δύσκολο πρόβλημα τῆς λογικῆς τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δοῦμε σὲ ποιά συμπεράσματα μποροῦμε νὰ καταλήξουμε: Ἡ κλασσικὴ λογικὴ εἶναι τὸ μόνο ὄργανο, τὸ ὁποῖο δίδει τὴν δυνατότητα ἐξαγωγῆς συμπερασμάτων τόσο στὸ διαισθητικὸ ὅσο καὶ τὸν νοητικὸ, ἀφηρημένο χώρο.

Ὁ φορμαλισμὸς προσφέρει ἀλγορίθμους, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων πολλὲς φορὲς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχουμε συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα μὲ κανέναν ἄλλο τρόπο δὲν ἐξάγονται. Π.χ. ἡ κλασσικὴ φορμαλιστικὴ λογικὴ μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἀποδείξουμε πὼς δὲν ὑπάρχει ἀλγόριθμος, ὁ ὁποῖος νὰ δίδει τὶς ἀκέραιες λύσεις μιᾶς τυχούσας διοφαντικῆς ἐξίσωσης. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο μαθηματικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐπίτευγμα μόνον τῆς συμβολικῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ὄχι τῆς διαισθητικῆς.

Ἡ διαισθητικὴ παραδοχὴ ἐννοιῶν εἶναι ἀναγκαίᾳ προϋπόθεση γιὰ τὴ διαμόρφωση λογικοῦ ὀργάνου, γιατί ἡ διαίσθηση προσφέρει τὸν καθορισμὸ τῶν συμβόλων, τῆς πολλαπλότητας καὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος, τῶν ὁποίων ἡ ἐγκυρότητα στηρίζεται στὴν παραδοχὴ καὶ σὲ τίποτε ἄλλο.

Τὸ λογικὸ ὄργανο εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγματικότητων καὶ δὲν λειτουργεῖ μὲ διαισθητικοὺς κανόνες, ποὺ μεταβάλλονται κατὰ περίπτωσιν.

Σημειώσεις:

[2/5/'85]

1) Ἡ πρόταση «αὐριο θὰ ἔχουμε καλοκαιρία» ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ σύστημα συμβόλων τῆς λογικῆς τῶν προτάσεων, διότι δὲν μποροῦμε νὰ ἀντιστοιχίσουμε μιὰ τιμὴ ἐκ τῶν «ἀλήθεια», «ψέμα».

2) Τὰ συμπλέγματα $A \wedge B$, $A \rightarrow B$, $A \approx B$, $A \vee B$ εἶναι τύποι, ἐνῶ τὰ $A \vee \approx$, $A \wedge B$, $V =$, κ.τ.λ. δὲν εἶναι τύποι.

3) Οἱ παρακάτω ἀληθοπίνακες (α), (β), (γ), (δ) δίνουν τὶς τιμές τῶν τύπων $A \wedge B$, $A \vee B$, $A \rightarrow B$, $A \approx B$ καὶ ὁ (ε) τῆς ἀρνήσεως, δηλαδὴ εἶναι οἱ ὅρισμοί τῶν συμπερασματικῶν κανόνων τῆς λογικῆς τῶν προτάσεων.

		(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)	
A	B	$A \wedge B$	$A \vee B$	$A \rightarrow B$	$A \approx B$	A	A
«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ἀλήθεια»	«ψέμα»
»	«ψέμα»	«ψέμα»	»	«ψέμα»	«ψέμα»	«ψέμα»	«ἀλήθεια»
«ψέμα»	«ἀλήθεια»	»	»	«ἀλήθεια»	»		
«ψέμα»	«ψέμα»	»	«ψέμα»	»	»		

*Αν A είναι μία πρόταση, τότε $\bar{A}$ είναι η άρνηση της A και αντίστροφως.

4) 'Η τυπική έκφραση μερικών άρχων της λογικής του 'Αριστοτέλη δίδεται από τους παρακάτω τύπους:

I) 'Αρχή της άπλοποιήσεως $A \vee B \rightarrow A$, δηλαδή, αν δύο προτάσεις είναι συγχρόνως αληθινές, τότε και κάθε μία ξεχωριστή είναι αληθινή.

II) 'Αρχή της σύνθεσης $(A \rightarrow B) \wedge (A \rightarrow \Gamma) \rightarrow (A \rightarrow A \wedge \Gamma)$, δηλαδή, αν η πρόταση A συνεπάγεται την B και συγχρόνως η A συνεπάγεται την Γ , τότε η A συνεπάγεται τις B και Γ συγχρόνως.

III) 'Αρχή του συλλογισμού $(A \rightarrow \Gamma) \wedge (B \rightarrow \Gamma) \rightarrow (A \rightarrow \Gamma)$, δηλαδή, αν η A συνεπάγεται την B και συγχρόνως η B συνεπάγεται την Γ , τότε η A συνεπάγεται την Γ .

IV) 'Αρχή του συμπεράσματος $A \wedge (A \rightarrow B) \rightarrow B$, δηλαδή, αν η A είναι αληθινή και συγχρόνως συνεπάγεται την B , τότε η B είναι αληθινή.

V) 'Αρχή της αντίφασης: ο τύπος $A \wedge \bar{A}$ έχει την τιμή «ψέμα», δηλαδή μία πρόταση δεν μπορεί να έχει συγχρόνως την ίδια τιμή, με την άρνησή της.

VI) 'Αρχή της του τρίτου αποκλείσεως: ο τύπος $A \vee \bar{A}$ έχει την τιμή «αλήθεια», δηλαδή μία από τις προτάσεις A , $\bar{A}$ είχε πάντοτε την τιμή «αλήθεια».

VII) 'Αρχή της αντίθεσης $(A \rightarrow B) \rightarrow (B \rightarrow A)$, δηλαδή, αν η A συνεπάγεται την B , τότε η άρνηση $\bar{B}$ της B συνεπάγεται την άρνηση $\bar{A}$ και A .

5) Μπορούμε γενικά να πούμε πως κατηγορήματα είναι μία έκφραση που αναφέρεται σε μία (ή και περισσότερες) ακαθόριστη οντότητα x (ή στις οντότητες $x, \psi, z, \dots$), ή όποια έκφραση γίνεται πρόταση, όταν η x (ή η $x, \psi, z, \dots$) γίνει συγκεκριμένη (ή γίνουν συγκεκριμένες). Π.χ. «ο x είναι άνθρωπος» είναι κατηγορήματα, γιατί μπορούμε να έχουμε τις προτάσεις: 'Ο 'Αριστοτέλης είναι άνθρωπος, ο άετος είναι άνθρωπος: ή πρώτη παίρνει την τιμή «αλήθεια», ενώ η δεύτερη την τιμή «ψέμα». 'Ο $x > \psi$, είναι ένα κατηγορήματα, όταν τα x και ψ είναι στοιχεία του συνόλου των πραγματικών αριθμών, γιατί έχουμε πάντοτε προτάσεις, σαν τις $5 > 2, 3 > 7, 6 > 1 \dots$ κ.τ.λ., που παίρνουν μία τιμή από τις τιμές «αλήθεια», «ψέμα». 'Αν θέλουμε να δώσουμε ένα μαθηματικό όρισμό του κατηγορήματος, μπορούμε να ορίσουμε ότι κατηγορήματα είναι μία συνάρτηση με πεδίο ορισμού κάποιο σύνολο και πεδίο τιμών το σύνολο των προτάσεων. 'Η άλγεβρα των προτάσεων ή των κατηγορημάτων έχει καθαρά μαθηματική δομή, όπως ή άλγεβρα των πραγματικών αριθμών κ.τ.λ., δηλαδή εδώ φαίνεται ή μαθηματικοποίηση της λογικής, ή όποια είναι αύστηρή έπιστήμη με φιλοσοφικές προεκτάσεις.

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

"Άσκηση

Φυλακίζω στο σῶμα μου
τὴ χνουδωτὴ ἔκφραση τῶν ροδακίνων.
Τὸ λυπημένο βλέμμα ποὺ ξεχνιέται
στὰ μεταίχμια τῶν ἐποχῶν.
Τὴν ἀφῆ τοῦ ἀνέμου
ποὺ φέρνει
θαλάσσινη γεύση.
Τὴ μοναξιά τῶν κυπαρισσόμηλων
μὲ τὴν φρέσκια πληγὴ
ἀπὸ ἀνθρώπινο νύχι.
Φυτεύω στοὺς σῶμα μου τὴν ἀναμονή
γιὰ ὅ,τι
δὲν γνωρίζω πῶς θάρθει.
Τὴν ἀναζήτησι,
ποὺ κατακυλᾷ ἀπὸ ἡμερὰ μᾶτια
μεσογειακῆς γυναικας.
Κοντὰ στὰ ἄλλα,
ἀσκῶ τις αἰσθήσεις μου
κατὰ τῆς χαλαρότητας.

ΗΛΙΑΣ Λ. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Θαύμας - Ἡλέκτρα - Ἴρις - Ἀρπυιαί

(Ἡλεκτρισμός; — Τηλεπικοινωνιακός δορυφόρος; — Μετεωρολογικά ὄργανα;)
«Οὐκ ἄλλη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας ἢ τὸ θαυμάζειν» [Πλάτων, *Θεαίτητος*].

I

Σοφὸς Οὐρανίων ἀπὸ τὴν γενιὰ τοῦ Πόντου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Νηρέως ἦταν ὁ Θαύμας.
(*Θεογονία*, στίχ. 233 - 237):

*«Νηρέα δ' ἄψευδέα καὶ ἀληθέα γείνατο Πόντος,
πρεσβύτατον παίδων... αὐτὶς δ' αὖ Θαύμαντα μέγαν».*

[= τὸν Νηρέα τὸν ἀξιόπιστο, ποὺ μόνο τὴν ἀλήθεια λέγει, τὸν γέννησε ὁ Πόντος..., μετὰ δὲ ἀμέσως τὸν σπουδαῖο, τὸν μέγαν Θαύμαντα]. Καὶ ἡ *Θεογονία* συνεχίζει (στίχ. 265 -269):

*«Θαύμας δ' Ὀκεανοῖο βαθυρρέϊταιο θυγάτρα
ἠγάγετ' Ἡλέκτρην ἣ δ' ὠκεῖαν τέκε Ἴριν
ἠυκόμους θ' Ἀρπυίας Ἀελλῶ τ' Ὠκυπέτην
αἶρ' ἀνέμων πνοιῇσι καὶ οἴωνοῖς ἅμ' ἔπονται
ὠκείης πτερύγεσσι· μεταχρόνιοι γὰρ ἱαλλον».*

[= Καὶ ὁ Θαύμας τὴν ἀνήκουσα στὸν θαθύρροο Ὀκεανὸ θυγατέρα του Ἡλέκτρα ὀδήγησε νὰ φέρει στὸ φῶς τὴν ταχύτατη Ἴριδα καὶ τὰς εὐκόμους Ἀρπυίας Ἀελλῶ καὶ Ὠκυπέτην, οἱ ὁποῖες εὐκόλα τὶς πνοὲς τῶν ἀνέμων καὶ τῶν ὀρνέων (τὸν τρόπο πτήσεως) συγχρόνως ἀκολουθοῦν μὲ ταχύτατα πτερὰ· διότι μετεωριζόμενες πέμπουν.].

Τί ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποκρύπτουν οἱ στίχοι αὐτοί;

Θαύμας: Τὸ ὄνομα ἔχει προέλθει ἀπὸ τὴ ρίζα *θαψ-* —, ποὺ ἐξ αὐτῆς παρήχθησαν τὸ ρῆμα «*θάσμαι*», ποὺ σημαίνει θαυμάζω καὶ ἡ λέξη «*θαῦμα*». Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ, ὅτι τεκμήριο τοῦ ἀνθρώπινου πόθου πρὸς μάθησιν εἶναι ὁ θαυμασμός, ἡ συγκίνηση ποὺ μᾶς δίδουν οἱ αἰσθήσεις μας: «*πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἶδέναι ὀρέγονται φύσει. Σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις*» (*Μετὰ τὰ φυσικά* Α,1).

Ὁ Δημόκριτος παρ' ὅλο ποὺ θεωροῦσε ὅτι οἱ αἰσθήσεις μας μᾶς ἐξαπατοῦν, ἔλεγε ὅτι ἡ γνώμη (*δόξαι*) στὸν κάθε ἄνθρωπο σχηματίζεται μὲν ἀπὸ τὴ τυχαία ροὴ τῶν πραγμάτων ποὺ ὑποπίπτουν στὶς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ποὺ ἐξετάζονται νοητικῶς: «*ἐτεῆ οὐδὲν ἴσμεν περὶ οὐδενὸς ἀλλ' ἐπιρυσμὴ ἐκάστοισιν δόξαις*» (ἀπ. 7, H. Diels).

Ὁ θαυμασμός τέλος κατὰ τὸν Ἡράκλειτο εἶναι φαινόμενο συνδεδεμένο μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς: «*κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων*» (ἀπ. 107, H. Diels).

Ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας ἀσφαλῶς καὶ ἡ *Θεογονία* τοποθετεῖ πλάι στὸ ὄνομα τοῦ καλλιεργημένου καὶ σοφοῦ (κατὰ Πλάτωνα) Θαύμαντος τὸ προσωνύμιο «*μέγας*».

II

Ὁ σοφὸς Θαύμας ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὸ κείμενο, ὀδηγεῖ τὴν θυγατέρα τοῦ «*βαθύρρου* Ὀκεανοῦ», ποὺ ὀνομάζεται «*Ἡλέκτρα*», νὰ φέρει στὸ φῶς πρῶτα τὴν ταχύτατη Ἴριδα. Θὰ σταθῶ ἐδῶ.

Στὸ κείμενο ὁ Ὀκεανὸς ἀποκαλεῖται «*βαθύρροος*», δηλαδὴ εἶχε κίνηση ροικὴ στὰ βάθη του. Τὸ ὄνομα «*Ἡλέκτρα*» παράγεται ἀπὸ τὸ «*ἡλέκτωρ*», ποὺ ἔστι ἀποκαλεῖται ὁ Ἥλιος: «*ὥς τ' ἡλέκτωρ Ὑπερίων*», λέγει ὁ Ὀμηρὸς στὴν *Ἰλιάδα* (Τ, 398) γιὰ τὸν Ἀχιλλέα. Ὑπερίων ὅμως εἶναι ὁ γεννῆτωρ τοῦ δικοῦ μας πλανητικοῦ συστήματος καὶ δὲν εἶναι ὁ Ἥλιος, ὅπως κατέληξε νὰ θεωρεῖται ἀργότερα: Ἡ *Θεογονία* (στίχ. 371 - 374) γράφει:

«Θεία δ' Ἡέλιον τε μέγαν λαμπρὰν σελήνην
 Ἡὼ θ' ἥ πάντεσσιν ἐπιχθονίοισι φαείνει
 ἀθανάτοισ τε θεοῖσι, τοῖ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχου.
 γείναθ' ὑποδμηθεῖς Ὑπερίονος ἐν φιλότῃτι»

Ἡ *Θεογονία* στοῦ ὄνομα «θεία» δὲν προσέθεσε κανένα προσωνύμιο σὰν ἔνδειξη τῆς οὐσίας τοῦ ὀνόματος. Στοῦ στίχο ὁμως 374 ἡ *θεία «ὑποδμηθεῖσα»* ἀπὸ μιὰ ὑπέρ - ἄνω πορευομένη (*ἰὼν, ἰούσα, ἰὼν*), ἐν δυνάμει ἐνέργεια, τὸν Ὑπερίονα (ἡ λέξη *ὑποδμηθεῖσα* εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὴν πρόθεση *ὑπὸ* καὶ τὸ *δμῶς - δμῶος*, ποὺ σημαίνει δοῦλος αἰχμαλωτισθεὶς στὸν πόλεμο), αἰχμαλωτίζεται μὲν, ἡ αἰχμαλωσία ὁμως συντελεῖται μὲ ἀγάπη: «ἐν φιλότῃτι *μιγεῖσα*». Ἐλξη δηλαδὴ ἰσχυρὴ καὶ μείξη χωρὶς τὴν καταστροφὴ τῶν αἰχμαλωτιζομένων ὑπ' αὐτῆς στοιχείων. Ἀντιθέτως γεννῶνται ὁ μέγας Ἥλιος, ἡ λαμπρὴ σελήνη καὶ ἡ Ἡὼ (πλανήτης Ἀφροδίτη), ποὺ εἶναι ἀπ' ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς γῆς εὐδιάκριτη.

Εἶναι φανερό, ὅτι μὲ τὴ λέξη *Θεία* οἱ συντάκτες τῆς *Θεογονίας* θέλουν νὰ ὑποδηλώσουν τὴν θηλυκὴ δύναμη ποὺ προῆλθε μὲν ἀπὸ τὸ ρηγματικὸ *χάος*, ἀλλὰ τέτοια ποὺ νὰ συλληφθεῖ καὶ ὑποχρεωθεῖ (*δμῶος*) στοῦ δημιουργικοῦ γίγνεσθαι ἀπὸ μιὰ ὑπέρ - ἄνω κινουμένη ἄγνωστη δύναμη. Ἄς ἐπανεέλθουμε τώρα στοὺς στίχους 265 - 269:

Ὁ Θαύμας ὁδηγεῖ μὲ σοφία (τὸ «*ἡγάγετ'*») χωρὶς καμμιά ἐπεξηγήση, π.χ. ἐς δώματα ἢ ἐν φιλότῃτι ἢ ἐς εὐνὴν κ.λ.π., μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μὴ θεωρήσουμε τὴ σχέση αὐτῆ ἐρωτικῇ) τὴν θυγατέρα τοῦ βαρύρροου Ὠκεανοῦ, τὴν Ἡλέκτρα (γέννημα κι' αὐτὴ τῆς ὠκεάνειας κινητικότητος) νὰ φέρει στὸν κόσμον τὴν ταχύτατη Ἴριδα. Γιὰ τὴν Ἴριδα ἡ *Θεογονία* μᾶς λέγει (στίχ. 780 - 781):

«*Παῦρα δὲ Θαύμαντος θυγάτηρ πόδας ὠκέα Ἴρις
 ἀγγελίην πωλεῖται ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης.*»

Ἡ Ἴρις κατὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς ταχύτατα (*παῦρα*) μεταφέρει μηνύματα (*ἀγγελίην*), τὰ ὁποῖ προσφέρει (*πωλεῖται*) διὰ τῆς ὑπεράνω ὀπισθίας πλευρᾶς τῆς θάλασσας. Στοῦ ὑπ' ἀριθ. 35 τεύχος τοῦ «*Δαυλοῦ*» ἐρμήνευσα τὴν σημασίαν τῆς φράσης «*εὐρέα νῶτα θαλάσσης*». Ἡ φράση ὁμως «*πωλεῖται ἀγγελίην*» περιέχει ὄχι μόνο τὸ νόημα τῆς προσφορᾶς ἐνὸς μηνύματος ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀνταλλαγὴ τοῦ μηνύματος, ποὺ εἶναι ἡ συνδιάλεξη. Αὐτὴ ὁμως ἡ προσφορὰ τοῦ μηνύματος περιέρχεται στὸν ἀποδέκτη μέσω τῆς ὑπεράνω τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τῆς θάλασσας διὰ τῆς ταχυτάτης Ἴριδος. [Θεωρῶ ὅτι ἡ παρουσία τῆς λέξης «*πόδας*» στοῦ «*ὠκέα Ἴρις*», ποὺ δὲν περιλαμβάνεται σὰν χαρακτηριστικὴ ιδιότητα στοὺς προηγούμενους στίχους 265 - 269, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ προσθήκη μεταγενεστέρων, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ φανταστοῦν ἄλλην ἀνθρώπινη ταχύτητα πλὴν τῶν ποδιῶν. Ἀλλὰ μὲ τὰ πόδια δὲν τρέχει κανεὶς οὔτε ἐπάνω στὴ θάλασσα οὔτε ὑπεράνω τῆς θάλασσας].

Ὁ Ὅμηρος (Ἰλ., Ο, 170) λέει, ὅτι ἡ «*ἀγγελία*» «*ἐκ νεφέων πτῆται νιφὰς ἢ ἐκ χάλαζα ψυχρή*» ἢ «*ὑπὸ ριπῆς αἰθρηγενέος βορέας*» (Ο, 171). Ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ ἀναφορὰ σ' αὐτὴν (Λ, 15-28), ποὺ καταλήγει σὲ μιὰ δήλωση, ὅτι «*ἱρισσιν ἐοικότες, ἅς τε Κρονίων ἐν νέφει στήριζεν τέρας μερόπων ἀνθρώπων*». Μᾶς λέει δηλαδὴ ὁ Ὅμηρος ὅτι ὁ χαλύβδινος ὀπλισμὸς τοῦ Ἀγαμέμνονα «σὰν τὴν Ἴριδα ἔμοιαζε, τὴν ὁποῖαν ὁ γιὸς τοῦ Κρόνου στὰ νέφη στήριξε, σημάδι τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἑναρθροῦ λόγου».

Μέχρις ἐδῶ πούθεν ἡ Ἴρις δὲν περιγράφεται σὰν τὸ γνωστὸ φαινόμενο τοῦ οὐράνιου τόξου. Ἀντίθετα, ταχύτατα μεταφέρει ἀγγελίες ὑπεράνω τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τῆς θάλασσας καὶ ἐπὶ πλέον (ὁμηρικὴ περίοδος) ὀρμητικὴ κατέρχεται πετώντας καὶ διασχίζοντας τὶς ἐκτάσεις, ὅπως ὅταν ἀπ' τὰ σύννεφα πέφτουν οἱ νιφάδες τοῦ χιονιοῦ ἢ τὸ παγερὸ χαλάζι μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ αἰθερογέννητου Βοριά. Καὶ ἀκόμη ἡ Ἴρις θεωρεῖται σημεῖον (τέρας) χαρακτηριστικὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἑναρθροῦ λόγου, δηλαδὴ ἐπίτευγμα, ποὺ χαρακτηρίζει μιὰ περίοδο, ἀλλὰ ἀνθρώπινο!

Ὁ Θαύμας ὁμως δὲν ἔφερε διὰ τῆς Ἡλέκτρας στὸν κόσμον μόνο τὴν ταχύτατη μεταφορὰ τῶν ἀγγελιῶν, καὶ μάλιστα ὑπεράνω τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τῆς θάλασσας, ἀλλὰ καὶ τὶς (*Θεογ.* στίχ. 267-269)

Σ. ΠΑΝΑΓΟΣ

Οί σοφιστές κι ἡ ἐποχή τους: Μιά νέα θεώρηση

Πολλοὺς χρόνους πρὶν ἀπ' τὰ Μηδικὰ οἱ διογενεῖς ἥρωες εἶχαν συγκεντρώσει στὴν Ἑλλάδα τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ διασκορπισμένου ἀνὰ τὸν κόσμον ἀρχέτυπου πολιτισμικοῦ πλούτου. Τὸν πλούτον αὐτὸν οἱ σοφιστὲς μετέβαλαν σὲ πηγὴ ζωῆς κι ἔκαναν πολιτικὴ πράξη. Τότε οἱ δρόμοι γιὰ τὴ γνώση καὶ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἀνοιχτοὶ γιὰ ὅλους, ὅπως κι ὁ δρόμος τῆς *ἀρετῆς* πού ἀκολούθησε ὁ Ἡρακλῆς, σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο τοῦ σοφιστῆ Προδίκου, πού μᾶς κληροδότησε ὁ Ξενοφώντας. Οἱ λειτουργοὶ τοῦ Λόγου, οἱ «*Θησεῖς*», εἶχαν ἀπαλλάξει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπ' τοὺς «*Προκρούστες*» καὶ τοὺς «*Μινώταυρους*», ἐνῶ ταυτόχρονα εἶχαν θέσει «*μάλα πολλὰ σήματα*» σ' ὅλα τὰ σταυροδρόμια, ὥστε ἐλεύθερα καὶ ἀσφαλτα νὰ πορεύεται ὁ κάθε ἀνθρώπος πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ «*Ὀλύμπου*» κι «*δσον τ' ἐπὶ θυμὸς ἰκάνοι*». Οἱ Ἕλληνες δημιουργοὺσαν πανανθρώπινο πολιτισμό, μέσα στοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ συντελεστῇ ἡ ἀφατη νοητικῆς ἐκκρήξη, τὸ ξαναγέννημα τῆς «*πολύβουλης*» Ἀθηνᾶς ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ «*Κτησίου*» Διὸς.

Οἱ Μηδικοὶ Πόλεμοι δόξασαν βέβαια τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀνέστειλαν ἐξάπαντος τὴν πραγματοποίησιν τοῦ Ὀλύμπιου σχεδίου, ἀφοῦ ἔγιναν αἰτία καταστροφῆς τῶν «*σημάτων*», πού 'χαν θέσει οἱ ἥρωες, καὶ θανάτωσης τῶν πολιτικῶν σοφῶν πού θὰ μπορούσαν νὰ τὰ ξαναθέσουν. Οἱ θρίαμβοι ὡστόσο τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῶν Πλαταιῶν κι ἡ διασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδας εἶχαν δημιουργήσει ἕνα πρωτόφαντο κλῆμα αὐτοπεποιθήσεως κι αἰσιοδοξίας, πού σὰν ἀποτέλεσμα εἶχε τὴν ἐμφάνισιν ἀμέτρητων πνευματικῶν δυνάμεων, ἑτοιμῶν νὰ συνεχίσουν τὸ δρόμο τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἑτοιμῶν νὰ ἐξωτερικεύσουν καὶ νὰ πραγματώσουν τοὺς «*ἐν φαντασίᾳ καὶ λόγῳ*» ἰδεολογικοὺς κόσμους τοὺς.

Οἱ σοφιστὲς εἶναι παιδιὰ τῆς θριαμβεύουσας Ἑλλάδας, κι ἡ κλασσικὴ Ἑλλάδα εἶναι δημιούργημα τῶν σοφιστῶν· εἶναι πραγματικοὶ Ἕλληνες δάσκαλοι μ' ἀνεπτυγμένο τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τιμῆς, τῆς γενναιότητος καὶ τοῦ δικαίου — ἰδέες τῆς ὁποῖας δίδεξαν λόγῳ καὶ

ἔργῳ. Πρόκειται γιὰ διαυγεῖς σκέψεις συννοδευόμενες μ' ἀνεπτυγμένη κριτικὴ ἱκανότητα καὶ καλλιεργημένη ἐκφραση. Ἡ σκέψιν τοὺς εἶναι δεμένη μὲ τὴ ζωὴ, ὅλο δροσιὰ καὶ χάρι, σύρρυθμη καὶ σύμμορφη μὲ τὴν εὐγενικὴ φύσιν τῆς ἀττικῆς γῆς, ὅπου, χωρὶς νὰ ἔχουν γεννηθεῖ, κυρίως δίδαν. Ὁ λόγος τοὺς πειθαρχημένος παιχιδίζει μὲ τὸ διάλογο, εἶναι ὅλος πάθος ὁμορφιάς, λεπτότητας καὶ ἀκριβείας.

Οἱ σοφιστὲς εἶναι παιδιὰ τῶν ἐλληνίδων πόλεων, ἀπ' τῆς ὁποῖας, κατὰ τὸ ἐλληνικὸ ἔθος, ἀντλοῦν καὶ τὰ ἐπώνυμά τοὺς⁽¹⁾ καὶ χάριν τῶν ὁποίων ἀνάλωσαν τὸν ἀφθονο δυναμισμό τοὺς. Εἶναι οἱ ἥρωικες μορφές, πού μὲ θάρρος ἀνέβηκαν μαζί μὲ τὸ Σωκράτη στὸν Ὀλύμπο, γιὰ νὰ κατεβάσουν τὴ φιλοσοφίαν στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά καὶ νὰ τὴν ἐγκαταστήσουν στὰ σπίτια μας — ἕνα αἶτημα πού ἐξεπῆγασε ἀπ' τὴν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς τοῦ, πού ἐπέβαλε νὰ μορφωθοῦν καὶ νὰ τελειωθοῦν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ καταστοῦν ἱκανοὶ νὰ συμμετέχουν ἐνεργὰ στὶς δημοκρατικὲς διαδικασίες.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ κι ἐνωρίτερα, ἡ ἐλληνικὴ παράδοση καὶ μυθολογία γίνεται ἀντικείμενο ἔρευνας κι ἐλέγχου τῶν λυρικῶν καὶ σοφιστῶν, πού 'ταν ἀποφασισμένοι ν' ἀνασκευάσουν κάθε ἰδέαν καὶ μῦθο ταπεινὸ καὶ ν' ἀναθεωρήσουν κάθε ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμον, πού συγκρούονταν μὲ τὴν ἠθικὴ τοὺς καὶ δὲν ἄντεχε στὸ διάλογο. Οἱ πολῖτες ἐξάλλου, πού αἰσθάνονταν μέτοχοι στοὺς θριάμβους τῶν Μηδικῶν, ἄρα καὶ στὴν ἀρετὴ καὶ στὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας, ζητοῦσαν νὰ παίρνουν ἐνεργητικὴ στάση στὰ κοινὰ τῶν πόλεων καὶ στὰ «*Κοινὰ τῶν Ἑλλήνων*».

Ἡ πολιτεία μὲ τὴ σειρά τῆς ἦταν προοδευτικὴ· καὶ τέτοια φιλελεύθερα ρεύματα, ὅχι ἀπλῶς δὲν τὰ ἀνέστελλε, ἀλλὰ τὰ προωθοῦσε ἐπιπλέον· στὸ βῆμα τοῦ Δήμου ὅλοι εἶχαν τὸ μερίδιό τοὺς κι οἱ κήρυκες, περιφερόμενοι στὴν πόλιν, ἐπαιρναν τὶς δηλώσεις αὐτῶν, πού «*ἀγορεύειν ἐβούλοντο*».

Οἱ ἐξατομικευμένοι ἄλλωστε λυρικοὶ ἐξωτερικεύονταν παντελῶς ἐλεύθερα καὶ προκαλοῦσαν πρωτόγνωρες συγκινησιακὲς καταστάσεις, μεγάλα ἐρωτηματικὰ κι ἐλευθερωτικὲς τάσεις, τόσο ἀπ' τὸ πνεῦμα

τῆς παράδοσης ὅσο κι ἂν' τῇ σκιά τοῦ ἀνέλεγκτου κι ἀφιλοσόφητου μύθου. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ μοίρα του, ἡ πόλη κι ἡ ἠθική, ἡ παιδεία κι ἡ πολιτική ἀποτελοῦσαν τὰ κύρια θέματα τῶν ἡμερήσιων διατάξεων, ἐνῶ τὰ λόγια τοῦ Πινδάρου ἀκούγονταν σ' ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη: «*οἱ βούλομαι ἐμαυτῷ ζῆν οὐκ ἄλλω!*».

[Μὰ μήπως καὶ σήμερα τὰ ἴδια δὲν ἀκούγονται ἢ κι ἂν δὲν ἀκούγονται ἐξαιτίας τοῦ σκοταδισμού καὶ τοῦ φόβου τῶν ἀγελαίων μαζῶν, τὸ ἴδιο δὲν εὐχονται οἱ ἄνθρωποι; Μήπως δὲν ζητοῦν πολιτική, πνευματική, ἠθική, κοινωνική, ἀτομική ἀπελευθέρωση, δηλαδὴ αὐτοτελείωση κι ἠθικοπνευματική αὐτάρκεια;].

Ἡ ἠθικο-πνευματική ἀπελευθέρωση κι ἡ συνακόλουθη ἐξατομίκευση δὲν ἀποτελοῦν θέμα «*δήλωσης*», καθὼς πιστεύουν σήμερα οἱ ἄνθρωποι, οὔτε βέβαια τύχης ἢ συγκαιριῶν, ἀλλ' ἀθλήματα ὅχι μικρότερα τῶν γνωστῶν τοῦ Ἡρακλῆ καὶ Θησέα, ποὺ προϋποθέτουν διαρκεῖς πόνους καὶ κόπους, ἀγρύπνιες καὶ θυσίες. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κοινωνικο-πολιτική ἐλευθερία, ποὺ συμβαίνει νὰ τὴν ἀποκτήσῃ κανεὶς καὶ κοινώμενος, ἐξαιτίας τῶν ἀγώνων ἄλλων, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπ' τὴν ἄγνοια καὶ τὰ βασανιστικὰ πάθη καὶ τὴν ἀνακάλυψη τῶν πρωτογενῶν ιδιοτήτων, ποὺ ἐξωτερικεύοντάς τες θὰ ἐπιτύχεις νὰ γίνῃς αὐτὸ ποὺ πράγματι εἶσαι⁽²⁾.

Οἱ σοφιστὲς ὑπῆρξαν οἱ κατάλληλοι δάσκαλοι γιὰ κείνη τὴν ἐποχή, οἱ δάσκαλοι τοῦ «*εὖ ζῆν*» καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, οἱ θεωρητικοὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου, ποὺ δίδασκαν «*εὐβουλίαν περὶ τε τῶν οἰκείων καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως*» (Πλάτωνος, «*Πρωταγόρας*», 318 E).

Ἐχουν ἄδικο αὐτοὶ ποὺ καταλογίζουν στοὺς σοφιστὲς τὴ διάλυση τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τὸ γκρέμισμα τῆς παραδοσιακῆς ἠθικῆς. Μιά τραγωδία τῆς μορφῆς αὐτῆς δὲν εἶν' ἀνάγκη νὰ ἐκπορευεῖται ἀπ' τοὺς σοφιστὲς ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλους, ὅπως ἡ τραγωδία τοῦ Οἰδίποδα ἀπ' τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἢ τὸ Λαῖο. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἐκπηγάζουν ἀπ' τὸν χῶρο τῶν «*οὐκ ἐφ' ἡμῖν*», θὰ 'λεγε ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ οἱ πόλεις βρέθηκαν ἀπροσδόκητα στὸ «*σταυροδρόμι τοῦ Ἡρακλῆ*», ἀναγκασμένες ν' ἀποδεχτοῦν ἢ τὴν πανελλήνια ἐνωση ἢ τὴν ὑποταγὴ τους στὴν Περσία. Οἱ σοφιστὲς διάλεξαν τὴν πρώτη λύση κι ἐγιναν κήρυκες τοῦ

ιδανικοῦ τῆς πανελληνίας ἐνωσης, ἐνῶ ταυτόχρονα σφυρηλάτησαν τὸ ἐλληνικὸ φρόνημα καὶ ἐμπέδωσαν τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα.

Μὰ καὶ στὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς ἢ στάση τῶν σοφιστῶν ὑπῆρξε θετικώτατη, ἀφοῦ δίδασκαν τὸ «*κατὰ φύσιν ζῆν*», τὴ δίκαια κι ἐλεύθερη ζωὴ — ἀρχὲς καὶ ιδέες τις ὁποῖες ἐμπέδωναν μὲ τὴν εὐυπόληπτη, ἀξιοπρεπῆ κι ἀριστοκρατικὴ συμπεριφορὰ τους. Βέβαια, ἀπ' ὅσα γνωρίζουμε, οἱ σοφιστὲς ὑπῆρξαν ἀκεραιωμένα πρόσωπα, αὐτοκυριαρχούμενα κι ἀπαλλαγμένα κάθε διαφθορᾶς καὶ ἀτιμίας.

Τοιοτοτρόπως ὁ Πρωταγόρας γίνεται δάσκαλος τῆς ἠθικο-πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ θεωρητικὸς τῆς δημοκρατίας, τὴν ὁποία βασίζει στὴν αἴσθησι τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς αἰδοῦς, ιδέες ποὺ τις θεωρεῖ ἐμφυτεῖς στοὺς ἀνθρώπους· ὁ Ἰππίας ἀνακαλύπτει ὅτι οἱ διακρίσεις τῶν ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι φύσει συγγενεῖς, εἶναι ἐπιθέματα τῶν ἄδικων νόμων ποὺ παραβιάζουν τὴ φύσιν⁽³⁾ ἐνῶ ὁ τολμηρὸς Γοργίας προτείνει τὴν παντελῆ κατάργησι τῆς δουλείας καὶ τὴ λειτουργία τοῦ φυσικοῦ δικαίου⁽⁴⁾. Μιά τέτοιας ὁμῶς μορφῆς κοινωνικὴ δομὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐδραιωθῇ ὅσο οἱ πολῖτες εἶναι ἀμόρφωτοι καὶ δοῦλοι τῶν παθῶν τους, κάτι ποὺ τοὺς μεταβάλλει σὲ τυράννους κι ἐκμεταλλευτὲς τῶν συνανθρώπων τους. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Πρόδοκος, ὁ σεβάσμιος δάσκαλος, προτείνει σὰν μοναδικὴ λύσι τὴν ἀπόκτησι ἠθικο-πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς αὐτάρκειας ἀπ' τοὺς πολῖτες, τὴν ὁποία θὰ τοὺς ἐξασφαλίσῃ ἡ Παιδείη κι ἡ ἐνάρετη ζωὴ. Συνεπικουρὸς ὅλων τῶν παραπάνω ἐρχεται ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργία Ἀλκιδάμας, ποὺ, τολμηρότερος τοῦ δασκάλου του, διατυπώνει τὸ περιλάλητο δόγμα: «*ἐλεύθερους ἀφήκε πάντας ὁ θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν*» (Ἀριστοτέλης, «*Ρητορική*», I, XIII, 1373a)!

Οἱ σοφιστὲς εἶναι ἄνθρωποι «*ἐκ τοῦ κόσμου*» καὶ ἐργάζονται «*διὰ τὸν κόσμον*». Ὅ,τι τοὺς διαφορίζει ἀπ' τοὺς δασκάλους τους, τοὺς γνωστοὺς σὰν «*φυσικούς*», ἀλλὰ κι ὁ,τι τοὺς ἐνώνει μεταξὺ τους εἶναι αὐτό, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἐννοοῦνται σοφιστὲς χωρὶς μαθητὲς καὶ σχολές, κάτι ἐντελῶς ἀγνωστο στοὺς «*φυσικούς*», οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια χάριν τῆς ἀλήθειάς κι ἀπὸ μόνῃ τὴ δῖψα μάθησης. Πέραν, ὅμως,

τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ γνωρίσματός τους οἱ σοφιστὲς εἶναι διαφοροποιημένοι ἀναμεταξύ τους κι ἄρρηκτα δεμένοι με τοὺς δασκάλους τους, τῶν ὁποίων τὶς θεωρίες ἀναπτύσσουν κι ἐκλαίκεουν, θά λέγαμε.

Δὲν εἶν' εὐκολο ν' ἀποφανθῇ κανεὶς με σιγουριά γιὰ τὰ θέματα καὶ τὶς μεθόδους διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν, καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὁ καθένας τους ἔχει ξεχωριστοὺς χώρους ἐπιστητοῦ καὶ προσωπικὴ μέθοδο, οἱ δὲ γνωστὲς ἀντιλήψεις, ὅτι δηλαδὴ ἦταν ἐμπειριστὲς, ἐπαγωγιστὲς κι ἀποκλειστικὰ ἠθικολόγοι, εἶναι τόσο «ἀσφαλεῖς», ὅσο «ἀσφαλῆς» εἶναι κι ἡ ἀντίληψη ὅτι «οἱ Ἑλληνες φυσικοὶ δοκίμασαν νὰ ἐξηγήσουν τὴ φύση κλείνοντας τὰ μάτια»! Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν ἐλεύθεροι κι ἀδέσμευτοι συστημάτων ἀναζητητῆς τῆς ἀλήθειας, πρὸς τὴν ὁποία ὠδεύαν ἀναλυτικο-συνθετικὰ καὶ «μ' ἀνοιχτὸ τὸ μυαλό τους» ἐξάπαντος, καθὼς παρατηρεῖ ὁ H. Kitto στὸν *Daremborg*.

Βέβαια παλαιότερα, κι ὅσο οἱ πόλεις λειτουργοῦσαν σωστά, ἡ παιδεία ἀποτελοῦσε δῶρο τῆς πόλεως κι ἦταν κοινὴ γιὰ ὅλους· οἱ μεγαλοφυεῖς πῆγαιναν μπροστὰ ἐξάπαντος, μὰ ὅλοι πατοῦσαν στὸ ἴδιο ἔδαφος, κάτι ποὺ συνέτεινε στὴ διασφάλιση τῆς ἀρμογῆς καὶ τῆς συμπάγειας τῆς πόλης. Μετὰ ὅμως ἀπ' τὰ Μηδικὰ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰδικῆς ἐκπαίδευσης προβάλλει ἐπιτακτικὰ, σὺν προϋπόθεσι τῆς ἀναδιοργάνωσής της. Ἐξάλλου ἡ εἰδικεὺση συναντιέται καὶ παλαιότερα, ἀφοῦ εἶναι — θὰ 'λεγα — ἀνθρωπινὸ χαρακτηριστικόν. Οἱ λυρικοὶ κι οἱ τραγικοὶ δὲν ἦταν εἰδικευμένοι στὸ ἀντικείμενό τους, ἂν κρίνουμε ἀπ' τὴν ἱκανότητά τους ἐλέγχου τῆς μορφῆς κι ἀπ' τὸ βαθμὸ καλλιέργειας τῆς αἰσθητικῆς σχεδίου, ἰσοροπίας καὶ συμμετρίας;

Οἱ σοφιστὲς, ἐξάλλου, δὲν ἦταν εἰδικοί, ἀφοῦ γνώριζαν καὶ δίδασκαν ὅλοι τους Μαθηματικά, Κοσμολογία, Μετεωρολογία, Ἀστρονομία, Διαλεκτικὴ, Ρητορικὴ, Γραμματικὴ, Ὑφολογία, Πολιτικὴς Ἐπιστήμες, Λογικὴ, Ἑρμηνεία Ποίησης, Μυθολογία, Ἠθικὴ, Μουσικὴ, Εὐρύθμια κ.ο.κ., ἐνῶ παράλληλα ἐπαγγέλλονταν τὴν ἠθικο-πνευματικὴ καὶ ὄλική αὐτάρκεια!

Οἱ σοφιστὲς ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι διαφωτιστὲς τῆς Ἑλλάδας, ποὺ κινήθηκαν με πίστη καὶ ἀφοσίωση στὸ ἑλληνικὸ ἐξανθρωπιστικὸ πνεῦμα, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴ δημιουργία τῶν ἀκεραιωμένων καὶ αὐτεξού-

σιων ἀνθρώπων. Πιθανὸν νὰ μὴν ἦταν οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ πλάστες τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἦταν ὅμως οἱ τεχνίτες ποὺ οἰκοδομοῦσαν τὸν ὀριοθετημένο ἀπ' τοὺς Ὀλύμπιους ἥρωες καὶ σοφοὺς κόσμος, οἱ ἐμπεδωτὲς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰδεώδους.

Τὸν ἐξανθρωπισμὸ καὶ τὴν τελείωση τῶν ἀνθρώπων οἱ σοφιστὲς τὰ ἐπιδίωξαν διὰ τῆς παιδείας ἐκείνης ποὺ παρέχει ἠθικο-πνευματικὴ αὐτάρκεια, δηλαδὴ ποὺ τείνει στὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐρμητικὰ κλεισμένων στὸ λαβύρινθο τῆς ψυχῆς δυσνητοτήτων καὶ στὴ μετατροπὴ τους σ' ἐνεργεῖς δυνάμεις ζωῆς, ἀφοῦ «τοῦ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἀσφαλῶς κι ἦταν ἡρωϊκὲς μορφές. Εἶχαν ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις τους καὶ στὴν ἀξία τοῦ ἔργου τους, κάτι ποὺ διαφαίνεται ἀπ' τὸν τρόπο ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς τους. Μὲ τὴν εἰσαγωγή τῶν «δισσῶν λόγων» καὶ τῆς ἀντιλογικῆς, καθὼς καὶ μετὰ τὴν τέχνη κι ἱκανότητά τους «ποιεῖν τὸν ἥτις λόγον κρεῖττω», προκαλοῦσαν βέβαια τὴν ἀπιστίαν καὶ τὸ σκεπτικισμό, προϋποθέσεις τόσο ἀπαραίτητες γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἀπόκτηση αὐτογνωσίας. Ἀλλ' ὅσοι σοφιστὲς ὁμολογοῦσαν με εἰλικρίνεια τὴν ἀνειλικρίνεια τῶν λεγομένων τους, κάτι ποὺ ἔκαναν γιὰ παιδευτικούς ἀσφαλῶς λόγους. Γιατὶ οἱ σοφιστὲς δίδασκαν τὴν τέχνη τοῦ λόγου κι ὄχι βέβαια αὐτὸν τοῦτο τὸ λόγο, ποῦ — ὡς γνωστὸν — οὔτε διδασκεται οὔτε καὶ μεταγίγνεται, ἀλλ' ἀνακαλύπτεται. Οἱ σοφιστὲς παρῆχαν γνώσεις καὶ ιδέες, τεχνικὴ σκέψης κι ἀφορμήματα, μὲ σκοπὸ τὸ ἀκόνισμα τοῦ μυαλοῦ, τὴ σφυρηλάτηση τῆς σκέψης, τὸ ζύπνημα τοῦ ψυχρο-πνευματικοῦ κόσμου τῶν μαθητῶν τους.

Δὲν ἀρνοῦνται τὴν παράδοσι οἱ σοφιστὲς, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὴ σεμνότητά τους, οὔτε καὶ τὴ Μυθολογία, ἀφοῦ ἐπιτέλους φτιάχνουν μύθους, ἴσως τοὺς πιὸ ὠραίους καὶ σοφοὺς, ἀλλ' ἀρνοῦνται τὴν κατεστημένη κι ἀντιδραστικὴ στάσι τῆς «τυφλῆς πίστις» ἐναντι τοῦ Μύθου - λόγου, κάτι ἐντελὸς σύμφωνο μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσι. Οἱ σοφιστὲς παραδίδουν τὰ λιμνάζοντα νερά, ξυπνοῦν τὶς ἀμφιβολίες καὶ τὴν ἀπιστίαν, ἀνοίγουν ἄγρεμα τὸ λαβύρινθο τῆς ψυχῆς καὶ στρέφουν τὴ σκέψιν πρὸς γόνιμους χώρους.

Ὅση ἐμπιστοσύνη εἶχαν στὸν ἑαυτὸν τους, ἄλλη τόση ἀπέδιδαν καὶ στὸν ἀνθρω-

πο και στην αξιοσύνη του: τὸν δραματίζονταν δυνατό και ὥραϊο, αὐτοδύναμο και αὐτεξούσιο. Δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἐξαχρειωμένους δούλους γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν οἱ σοφιστές, γι' αὐτὸ σκοπὸς τους ἦταν νὰ ἐξαφανίσουν αὐτὰ τὰ ἀπαίσια και κακομοιριασμένα ὄντα διὰ τῆς παιδείας. Γι' αὐτὸ και ἦταν σκληροὶ οἱ σοφιστές, ἀλύγιστοι και ψυχροὶ στὴ θέα τῶν «γονατισμένων» μαθητῶν τους. Οἱ σοφιστές ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ χτυπήσουν ἀλύπητα τὴν ψυχὴ τῶν μαθητῶν τους, νὰ τοὺς ξυπνήσουν ὅλα τὰ πάθη, νὰ τοὺς γυμνώσουν ψυχο-πνευματικὰ και νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐκθετοὺς. "Ὅσοι θὰ μπορούσαν νὰ «ξαναστηλωθοῦν» και νὰ βροῦν τὸν ἑαυτὸ τους, αὐτοὶ ἦταν οἱ νικητές, οἱ ἄξιοι νὰ ζοῦν και νὰ πεθαίνουν. "Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς μνημονιατικούς τύπους, τοὺς δούλους τῆς χλιδῆς και τῆς τρυφῆς, γι' αὐτοὺς ἡ πόρτα τῆς σχολῆς τους ἦταν ὁλάνοιχτη...

Οἱ σοφιστές ὑπῆρξαν μεγάλοι παιδαγωγοί — αὐτοὶ ἦταν «οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοί» — πυρφόροι δάσκαλοι, πραγματικοὶ ἑλληνες δάσκαλοι. Μὲ τὴ διδασκαλίαν τους ἀκροβατοῦσαν κάθε στιγμή, ἀφοῦ ἦταν εὐκολο νὰ στραφοῦν τὰ ἴδια ὄπλα, ποὺ χάριζαν στοὺς μαθητὲς τους, ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰδίων, πράγμα ποὺ συνέβη⁽⁵⁾. Ἦταν ὁμως ἰδιοφύροι και δραματιστές ἐνὸς πράγματι ἐλληνικοῦ κόσμου, πράγμα ποὺ τοὺς μετέβαλλε σὲ τολμηροὺς, ἄοκνους, νεωτεροποιούς και εὐέλπιδες.

Ἡ φιλελευθερία τῶν σοφιστῶν και ἡ ἠθικοπνευματικὴ τους αὐτάρκεια, ἡ ἀριστοκρατικὴ φύση και συμπεριφορὰ τους, ἀλλὰ και ἡ ἐριστικότητα και ἡ ἰδιορρυθμία τους γενικά, ἐγιναν ἀφορμὴ καθολικῆς ἀφύπνισης τῶν Ἀθηναίων, ποὺ ἤρξαν τρανὲς συγκινήσεις και εὐδαιμονικὲς στιγμὲς μαζί τους.

Εὐδαιμόνες οἱ Ἀθηναῖοι, τυχεροὶ οἱ ἑλληνες ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ποὺ ἔχαν τὴν τύχη νὰ παρακολουθοῦν τὸ Σωκράτη νὰ «κονταροχτυπιέται» μὲ τὸν Πρωταγόρα, τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Κρατύλο, τὸ Γοργία μὲ τὸν Ἀνώνυμο τοῦ Ἰάμβλιχου — ἀλήθεια ποῖος νὰ ἦταν αὐτός; —, τὸν Πρόδικο μὲ τὸν Ἰππία. Εὐδαιμόνες οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποὺ ἤρξαν πράγματι μεγάλες συγκινήσεις, ἰσχυροὺς ψυχοπνευματικούς τραταγμούς, και θαύμασαν, μ' ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξεως. Θαύμασαν οἱ τυχεροὶ τὸν μεγαλειώδη και μεγαλοπρεπεῖ Πρωταγόρα νὰ διασχίζει «ἐν πομπῇ» τὴν ἀγορὰ,

συνοδευόμενος ἀπ' τοὺς μαθητὲς του, μέθυσαν ἀπ' τὰ δεξιότεχνα λογοπαικτικὰ ἐρεθίσματα τοῦ Γοργία, ταξίδευσαν στοὺς «ὄνειρικούς κήπους τῆς ἀλυπίας» τοῦ Ἀντιφῶντα και μαγεύτηκαν ἀπ' τὰ ρητορικὰ σχήματα τοῦ Ἰππία και ἀπ' τὴ βροχὴ τῶν συνώνυμων τοῦ «ὑπερφιάλου» Πρόδικου!

Ἦταν μιὰ μεγάλη ἐποχὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ σκίρτησαν πραγματικὰ και βάκχευσαν και μέθυσαν και ἐξαγνίστηκαν ἀκούγοντας, ἀλλὰ και — γιὰ ὅχι — βλέποντας τοῦ λόγου τὸ σπαθὶ τὸ τρομερό. "Ὅσοι εἶδαν τὴν πώση και τὴν παρακμὴ στὸ πρόσωπο τῶν σοφιστῶν, και «οἱ περὶ φρονητὲς τους, ἅς δημιουργήσουν νέους δέμιους χρόνους», καθὼς παρατηρεῖ ὁ G. Muggay, ἐκτὸς και ἔχουν σὰν πρότυπα τῶν σοφιστῶν τὸν Εὐθύδημο, τὸν Διονυσόδωρο και τοὺς «σὺν αὐτοῖς» παρακμιακοὺς πού, πάντως, δὲν ἔχουν καμμιὰ βαθύτερη πνευματικὴ σχέσι μὲ τοὺς γίγαντες τῆς σκέψης δασκάλους τους.

Ἡ αἰσχυρικὴ ὁμως Μοῖρα δὲν φάνηκε εὐμενέστερη στοὺς ὥραίους Ἀττικούς φιλολόγους, ἀπ' ὅ,τι στὸ Σωκράτη και τὸ Θεμιστοκλῆ και τοὺς Ἕλληνες γενικώτερα. Οἱ σοφιστές, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν, βρέθηκαν μπλεγμένοι στὴν αἰώνια τραγωδία τῆς Ἑλλάδας, στὴ ζωντανὴ τραγωδίαν τοῦ Δία!

Οἱ Ἀττικοὶ φιλόλογοι ὑπερτίμησαν τὴς δυνάμεις τους και τὸν ἀνθρώπο, τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπισαν σύμφωνα μὲ τὴς ἰδέες και τὰ ὁράματα τους — και ἀλοίμονο ἂν δὲν ἐπρατταν ἔτσι! Καθόλου δὲν νοιάστηκαν γιὰ τὴν ποιότητα και τὴν προέλευση τῶν μαθητῶν τους, και ἅς θεωροῦνται — και εἶναι ἀσφαλῶς — οἱ ἱδρυτὲς τῆς ψυχολογίας, τῆς ὁποίας ἔκαναν συνειδητὴ και ὑπεύθυνη διαχείριση. Ἦταν φυσικὸ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν μαθητῶν τους νὰ εἶναι ὄργανα τῆς ἐξουσίας, ποὺ «παραλλαγμένα» σ' ἀνθρώπους ὑπέμεναν τὰ πάντα, μὲ σκοπὸ νὰ κλέψουν τὰ ὄπλα και τὴν τεχνικὴ τῶν σοφιστῶν, γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς δασκάλους τους και τὴς πολιτείες.

Ἦταν ἀδύνατο στοὺς σοφιστὲς νὰ στοχαστοῦν ὅτι δημιουργοῦσαν ὄργανα τῆς λογοκρατίας; Γιατὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν λογοκρατικῶν τεχνασμάτων δηλοῦσε τὴν αὐτοκατάργησίν τους σὰν αὐτοδύναμων ἀνθρώπων τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς και πράξεως; Ἔτσι δὲν τὴν ἔπαθε και ὁ σύγχρονος μας Καίρης τῆς Ἀνδρου; Στὸ «Ὀρφα-

νοτροφείο» του — πού ήταν υπερπανεπιστήμιο — μπαινόβγαιναν άμέτρητοι πράκτορες, πληροφοριοδότες και προβοκάτορες με την ιδιότητα του σπουδαστή, πού, άφου συγκέντρωσαν τ' άπαιτούμενα στοι-

χεῖα, ὁδήγησαν τὸ δάσκαλο στὸ «λάκκο τῆς ἀσβέστου», κατὰ τὴ συνήθειά τους...

*Ας κλείσω ἐδῶ, μὲ τὸν μικρὸν αὐτὸ ἀ-
γαχρονιστικὸ παραλληλισμὸ, τὸ θέμα μου.

(1) Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης, Γοργίας ὁ Λεοντίνος, Ἰππίας ὁ Ἡλείος, Πρόδικος ὁ Κεῖος, Ἀντιφῶν ὁ Ἀθηναῖος, Ἀλκιδάμας ὁ Ἐλεάτης, Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος κ.λπ.

(2) «Γένοι' οἷος ἔσσι μαθών» (Πίνδαρος, *Πυθιον.* 2, 72).

(3) «*Ὑγούμαι ἐγὼ ὑμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας ἅπαντας εἶναι φύσει, οὐ νόμῳ· τὸ γὰρ ὁμοῖον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστιν, ὃ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ φύσιν βιάζεται*» (Πλάτων, «Πρωταγόρας» XXIN, 337, CD).

(4) «Δίκαιόν ἐστι τὸ ἀμείνων τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατότερον τοῦ ἀδυνατωτέρου· δη-
λοῖ δέ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλε-
σιν καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν»
(Πλάτων, «Γοργίας», XXXIX, 483 D).

(5) Ὁ μαθητὴς Τισσίας ἀρνήθηκε νὰ πληρώσῃ τὸ διδασκτὸν τοῦ στὸν σοφιστὴ Κόρακα μὲ τὸ ἐ-
ξῆς σκεπτικόν: «Ἦ μ' ἔμαθες καλὰ τὴν τέχνην τῆς πειθοῦς, ὁπότε εὐκολὰ θὰ σὲ πείσω ὅτι δὲν σοῦ ὀ-
φείλω, ἢ δὲ μ' ἔμαθες τίποτα, ὁπότε πάλι δὲν σοῦ ὀφείλω τίποτα»!

Δρ. ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Περὶ Ὀνείρων: Πλάτων καὶ Φρόνυτ

Ὁ ὕπνος εἶναι λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, ἐνῶ τὰ ὄνειρα εἶναι προϊόν τῆς ψυχῆς, καὶ συγκεκριμένα μέρος τῶν καθημερινῶν μας πράξεων, αἰσθημάτων ἢ ἐπιθυμιῶν καὶ συμβάντων γενικὰ τῆς ζωῆς μας. Καὶ ὁποῖος — λέγει ὁ Ἱπποκράτης — γνωρίζει νὰ ἐρμηνεύει σωστὰ τὰ ὄνειρα, αὐτὸς κατέχει τὸ περισσότερον μέρος τῆς σοφίας: «Ὅστις οὖν ἐπίσταται κρίνειν ταῦτα ὀρθῶς, μέγα μέρος ἐπίσταται τῆς σοφίας» (Π. Ἐνυπν., 1). Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγκεφάλου διέπεται ὑπὸ τῆς λογικῆς, τοῦ δὲ ὑποσυνειδητοῦ εἶναι ἄτακτο καὶ παράλογο. Γιατὶ τὰ ὄνειρά μας ἐκφράζουν τὶς ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες, ὅπως σεξουαλικές, ὀρεκτικὲς κ.ο.κ.

Ὁ Φρόνυτ καὶ ὁ μαθητὴς του Γιούνγκ ἐξέφρασαν τὴ θεωρία ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι παρανοϊκὴ ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ κυρίως τῶν σεξουαλικῶν, ποὺ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τοὺς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ *libido*. Θεωρία καὶ τίποτε ἄλλο!

Ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Γαληνὸς καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συμπληρώνουν τὴ διαγνωστικὴν τοὺς καὶ τὴ θεραπευτικὴν τοὺς μὲ τὴ σημασίαν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ὁνείρων: «Ἐνύπνια οἷα ὁρῆν ἐν τοῖς ὕπνοις, οἷα ἂν ποιήη» κ.λπ. (π. *Χυμῶν* § 9 — Κ. Μητρόπουλος, Ἐπιδ., Αὐγ., κεφ. 10). Ὁ Γαληνὸς λέγει: «Δεῖ θεάσασθαι ἀκριβῶς τὰ ἐνύπνια καὶ οἷα ὁρᾶται καὶ τὰ ἐν τοῖς ὕπνοις ποιεῖται, ἵνα προγνώσῃ καὶ ἰάσῃ καλῶς» (Γαλ. XV 1219). Καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Ἀσκληπιδεῶν ἀπέδιδαν ἐξαιρετικὴν σημασίαν στὴν ἐξέταση τῶν ὁνείρων τῶν ἀρρώστων.

Τὴν ἀποψη τοῦ Ἱπποκράτη περὶ τῆς σημασίας τῶν ὁνείρων ὑποστηρίζει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης: «Λέγουσι γοῦν ἱατρῶν οἱ χαρίεντες (οἱ πεπαιδευμένοι, οἱ σοφοί, ὅπως λ.χ. ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς), ὅτι δεῖ σφόδρα προσέχειν τοῖς ἐνυπνίοις» (1463 A 4). Καὶ στὸ *Περὶ καθ' ὕπνον μαντικῆς* ἔργο του (βλ. Κ. Μητρόπουλου, Ἀριστ. *Μικρὰ Φυσικά*, τόμ. Β, βιβλ. Ἐλ.) μεταξὺ τῶν ἄλλων τονίζει: Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ φανερώσῃ

στὸν πάσχοντα, στὰ ὄνειρά του, τὰ μικρὰ ἐκεῖνα παθολογικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀθροισθέντα χαρακτηρίζουν τὴν νόσον του (463 α 17 καὶ 460 β 32).

Τὰ ὄνειρα, ἐξ ἄλλου, ἔχει τὴ γνώμη ὁ Ἱπποκράτης (βλ. π. *Ἑβδομάδων*, ἔκδ. Lit., IX § 45, σελ. 460), ἐνέχουν προγνωστικὴν σημασίαν, τὴ στιγμήν ποὺ αὐτὸ ἔχει διαμορφωθῇ ἀπὸ τὰ συμβάντα τῆς ζωῆς ἥτοι τὶς πράξεις καὶ σκέψεις μας, καὶ τὰ προβλήματα μας κ.ο.κ. Ὅταν ὁμως τὰ ὄνειρά μας διαμορφώνονται ἀπὸ ὕλικὸν ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὰ παθήματά μας, τότε αὐτὰ συμβολίζουν τὴν διατάραξιν τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς καταστάσεως, στὸ σύνολό της.

Ὅταν — λέγει — τὸ σῶμα ἐργηγορεῖ, τότε ἡ ψυχὴ ἀναλαμβάνει ὅλες τὶς αἰσθήσεις, καὶ μόλις τὸ σῶμα βρίσκεται σὲ κατάστασιν ὕπνου, ἡ ψυχὴ ἀναλαμβάνει τὴ διακυβέρνησιν τοῦ οἴκου της, ἀγρυπνεῖ, βλέπει, ἀκούει, λυπᾶται καὶ χαίρεται καὶ ἐνθυμεῖται ὅλες τὶς πράξεις μας. «Ἐνὶ λόγῳ ὁκόσα τοῦ σώματος ἢ τῆς ψυχῆς, αὕτη ἐν τῷ ὕπνῳ διαπρήσσεται. Ὅστις οὖν ἐπίσταται κρίνειν ταῦτα ὀρθῶς, μέγα μέρος ἐπίσταται τῆς σοφίας» (Ἱπ. π. Ἐνυπ. 1).

Ὁ Πλάτων (Πολιτ. Θ' κεφ. 591 Α καὶ 572 Β) γράφει:

«Μερικὲς ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγκαῖες ἡδονῆς μας καὶ ἐπιθυμίες μοῦ φαίνονται ὅτι εἶναι παράνομες (ἀφύσικες), καὶ ὑπάρχει φόβος νὰ γίνονται σὲ κάθε ἄνθρωπο, κολαζόμενες δὲ καὶ ἀπὸ τὸ νόμο, καὶ μὲ τὴ βελτίωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν μὲ τὴ βοήθειαν τῆς λογικῆς, σὲ μερικοὺς ἢ ὅλους διόλου ἐξαφανίζονται ἢ ἐξαφανίζονται ὀλίγον, καὶ εἶναι ἀνίσχυρες, σὲ ἄλλους ὁμως τυγχάνουν ἰσχυρότερες καὶ πληθαίνουν. Εἶναι αὐτὲς ποὺ μᾶς ξυπνοῦν στὸν ὕπνον μας. Ὅταν λοιπὸν τὸ μὲν ἄλλο μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ λογικόν, καθεύδει καὶ εἶναι ἡσυχὸ καὶ ἐξουσιάζει τοῦ ὑποσυνειδήτου, ποὺ εἶναι θηριώδες καὶ ἄγριο ἀφοῦ ἔχει ἀποκορεσθῇ ἀπὸ φαγητὰ καὶ ποτὰ, σκιρτάει (διεγείρεται) καὶ ἀποδιώχνοντας τὸν ὕπνον, ζητᾷ νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ χορτάσῃ πλεονέκτῃ ἀπὸ τῶν συνηθισμένων ὀρέξεων του.

Καὶ γνωρίζεις πῶς σ' αὐτὴ τὴν κατάστασιν τολμᾷ νὰ διαπράξει τὰ πάντα! Ἀποδεδειγμένον ἐστὶν ἀπὸ κάθε ντροπῆς καὶ φρόνησιν, ἐπιχειρεῖ νὰ συννευρεθῇ καὶ μὲ τὴ μάστιγαν τοῦ ἡμῶν οἰονδῆποτε ἄλλο ἀνθρώπου ἢ Θεοῦ καὶ ζῶν καὶ δὲν κάμνει ἀποχὴ ἀπὸ ὁποιοδῆποτε ἀπαγορευμένου φαγητοῦ καὶ ἀπὸ κάθε ἀποτρόπαιου φόνου. Καί, μ' ἓνα λόγο, δὲν ὑπολείπεται ἀπὸ καμμιᾶ ἀναισθησίας καὶ ἀναισχυντίας.

» Σωστά πράγματα εἶναι αὐτὰ πού λές. Νομίζω βεβαίως ὅτι, ὅταν κάποιος βρίσκεται σὲ καλὴ ὑγιεινὴ κατάστασιν καὶ διάγει μὲ φρόνησιν καὶ μεταβαίνει γιὰ ὕπνον ἔχοντας τὸ λογικὸ ἄγρυπνον, καὶ ἀφοῦ τὸ τροφοδοτήσιν μὲ καλὰς πράξεις καὶ λόγους καὶ καλὰς σκέψεις καὶ τὸ φθάσει ὁ ἴδιος σὲ βαθεῖα αὐτοσυγκέντρωση, πηγαίνει νὰ κοιμηθῇ χωρὶς θόρυβον, χαίρων γιὰ τὸ βέλτιστον, παρὰ λυπούμενος. Καὶ ἀφοῦ ἀφεθῇ ἐλεύθερον, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, μόνο του, καθαρὸ, δηλαδὴ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἐξετάζει καὶ ἐπιθυμεῖ καὶ αἰσθάνεται ἐκεῖνο πού ἀγνοεῖ, πού εἶναι κάποιο γεγονός ἢ κάτι ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ἢ κάποιο πού μέλλει νὰ συμβεῖ. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ τὸ θυμοειδὲς καθέξει, ἀφοῦ τὸ καθησυχάσει, χωρὶς θυμους γιὰ τίποτα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐφυσυχάζει τὸ λογικόν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν καὶ διεγείρει τὴ λογικὴ, πού προκαλεῖ τὴ φρόνησιν, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀναπαύεται, καὶ γνωρίζει ὅτι σὲ μιὰ τέτοια κατάστασιν πλησιάζει πολὺ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τότε πολὺ λιγότερες εἶναι οἱ παράνομες ἐπιθυμίαι καὶ ἐνυπνιάσεις».

Αὐτὲς οἱ τρομερὲς καὶ ἄγριες ἐπιθυμίαι μας, πού περικλείονται στὸ ἐνδόμυχόν μας, σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Φρόντ, ἐκδηλώνονται στὰ ὄνειρά μας ὡς παράλογα ὁράματα. Ὁ Πλάτων, ἐξ ἄλλου, στὸ *Παῖδωνα* (60, θ) πιστεύει στὰ ὄνειρα, ὅσα εἶναι θεόπεμπτα, γιὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν τὴ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς μας· αὐτὰ ἔχουν μεγάλη σημασία καὶ πρέπει νὰ τὰ παρακολουθοῦμε (προφητικὰ ὄνειρα).

Κατὰ τὴ γνώμην μας, πού εἶναι καὶ γνώμην τῶν πολλῶν, τὰ ὀρθόδοξα ὄνειρα σημαίνουν καὶ φυσιολογικὴν κατάστασιν, τὶς

περισσότερες φορές, τῆς ψυχῆς μας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἀνορθόδοξα ὄνειρα, πού φανερώνουν τὴν παθολογικὴν κατάστασιν τοῦ ὁργανισμοῦ, μὲ παράλογο περιεχόμενον, ἀκατανόητον καὶ παράδοξον. Τὰ ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐκδηλώνονται ὡς σημεῖα ἢ συμπτώματα, καὶ πρέπει νὰ τὰ ὑπολογίζουμε, ὅσο μικρὰ κι ἂν εἶναι. Γι' αὐτὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ κάποιο ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ πάσχοντος ὁργανισμοῦ. Τὸ ἀνδρικό μόριο λ.χ. συμβολίζεται ὡς ἐπίμηκες ἀντικείμενον, ὅπως μαχαίρι ἢ πηροῦνι, μολύβι, ἀδράχτι, ραβδί, ὀμπρέλλα κ.ο.κ., τὸ δὲ γυναικεῖον ὡς σκάφη, ψιᾶλη, κιβώτιον, λουλουδί, πεδιάδα, κήπος κ.λπ. Τὰ περισσότερα ὅμως ὄνειρα πρέπει νὰ τὰ ἀπορρίψουμε, ὡς ἄχρηστο ὑλικὸν τοῦ παραγμένου ἐγκεφάλου, γιὰ τὴν ἀπεικονίζουσαν τὴν μὴ ἱκανοποίησιν τῶν ὀρέξεων καὶ ἐπιθυμιῶν μας. Ὁ Φρόντ εἶναι κατηγορηματικὸς. Παριστοῦν τὰ ὄνειρα αὐτὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν παραλόγων καὶ θυμοειδῶν ἐπιθυμιῶν μας, πού στὴν ἐγρήγορσίν μας κυριαρχοῦν τῶν σκέψεων μας, καὶ μὴ ἐκπληρούμενα ἀπωθοῦνται στὸ ὑποσυνείδητό μας.

Αὐτὴ εἶναι μιὰ θεωρία τοῦ Πλάτωνος, πού πραγματευόμεσθε στὴν ἀρχή, καὶ βάσει τῆς ὁποίας ὁ Φρόντ διαμόρφωσε τὴ δική του θεωρία: Μὲ τὴ θεωρία του αὐτὴ ὁ πολὺς Φρόντ, ἐκμεταλλεόμενος τὶς σχετικὰς γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, ἐξηγεῖ τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα καὶ κυρίως τὶς νευρο-ύστερικὰς καταστάσεις. (Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἔχουμε πολλὰ νὰ ποῦμε, δυστυχῶς ὅμως ὁ χώρος τοῦ περιοδικοῦ δὲν μᾶς τὸ ἐπιτρέπει. Μελλοντικῶς ἴσως ἐπανέλθουμε).

Πάντως ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ καταπολεμήθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διαμορφώσεώς της, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του καὶ ἄλλους (βλ. Κ. Γιούνγκ: *Psych. and relation*, Νιὺ Χάβεν, σελ. 45).

Τὸ πιὸ σωστὸ βρίσκεται στὸν Ἀρτεμίδωρον (200 π.Χ.), πού λέγει ὅτι «οἱ κανόνες τῶν ὀνειρῶν δὲν εἶναι γενικοὶ καὶ κατὰ συνήθειαν δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν ὅλα τὰ ἄτομα, δεδομένου ὅτι συχνά, ἀναλόγως μὲ τὴν χαρακτῆρα τοῦ ὀνειρευομένου,

της υγείας του και τῶν διαιτητικῶν του συνηθειῶν, ἐπιδέχονται καὶ διαφορετικὴν ἐρμηνεία». Καὶ οἱ σιβυλλικοὶ χρησμοὶ λέγουν:

— *Μὲ τὰ μαθήματα πολλοὶ μορφώνονται.*

— *Μὲ τὸν ὕπνο πολλοὶ ἐμπνέονται.*

Ὁ καθηγητὴς ἀείμνηστος Δημ. Κουρέτας, ὁ πρῶτος δόκιμος ψυχαναλυτὴς, στὸ 27ο συνέδριο τῆς Ἱατροχειρουργικῆς Ἑταιρίας τὸν Μάιο τοῦ 1971, ἔλεγε: «*Τὸ ἓνα τρίτον τοῦ βίου μας διερχόμεθα κοιμώμενοι καὶ τὸ ἓνα πέμπτον τοῦ ὕπνου ὀνειρευόμενοι (κατὰ μέσον ὁρον). Εἰς ἐπιπόλειον ἐξέτασιν ὁ ὕπνος φαίνεται νὰ εἶναι κάτι ἀπλοῦν καὶ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν κόπωση τῆς ἡμέρας, εὐοδῶνται ἀπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτός, καὶ συνεχίζεται χάρις εἰς τὴν ἡρεμίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἀπουσίαν ἐρεθισμάτων. Περὰ ταῦτα διὰ καμμίαν ἄλλην ἀνθρωπίνην δραστηριότητα αἱ γινώμαι τῶν εἰδικῶν δὲν διίσταντο, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τόσον πολὺ, ὥς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ μηχανισμοῦ παραγωγῆς, ὅσον διὰ τὸν τῆς λειτουργίας ταύτης, τὴν ὁποίαν χωρὶς ἐκμάθησιν κατέχουμεν ἐκ γενετῆς... Μέχρι τοῦ 1953 ἐπεκράτει, ὥς πρὸς τὸν ὕπνον, ἡ ἀντίληψις ὅτι εἶναι συνεχῆς κατάστασις ἀναπαύσεως καὶ ἀνακτισεως δυνάμεων τοῦ ἐγκεφάλου, ἔχουσα ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τὴν «ἀπουσίαν ἐγρηγόρσεως» καὶ αἰσθητικοκινητικῆς ἀλληλεπιδράσεως μὲ τὸ περιβάλλον. Ἐνόμιζον ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ δραστηριότης τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι σταθερῶς ἡλαττωμένη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου καὶ ὅτι κατ' αὐτὴν ἐπέρχεται ἐπίσης ἀδιάλειπτος ἀραίωσις τοῦ καρδιακοῦ καὶ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ρυθμοῦ, πτώσις τῆς ἀρτηριακῆς πίεσεως καὶ τῆς κεντρικῆς θερμοκρασίας. Ἰδοὺ ὁμως ὅτι αἱ πειραματικαὶ παρατηρήσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀπέδειξαν ὅτι, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ σταθερῶς αἱ πλεῖσται τῶν προαναφερθεῖσων λειτουργιῶν, παρουσιάζουν, καθ' ὕπνον, δραστηριότητα περιοδικήν, ἐνίοτε πολὺ ἐντονόν, συνυπάρχουσαν μάλιστα μὲ ἠϋξημένην αἱμάτωσιν τοῦ ἐγκεφάλου, ὥς αὗται — δραστηριότης καὶ αἱμάτωσις — παρατηροῦνται ἐπὶ ἀνθρώπου ἐν ἐγρηγόρσει διατελοῦντος καὶ ἔχοντος τεταμένην τὴν προσοχήν».*

Τὰ ὄνειρα λοιπὸν εἶναι λειτουργία τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, διότι διὰ τού-

των αἰσθανόμεθα κάτι γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν ἐν ἡμῖν. Ἀλλὰ ὅ,τι αἰσθανόμεθα στὸν ὕπνο μας, δὲν τὸ αἰσθανόμεθα — τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης — μὲ τὶς αἰσθήσεις μας ἢ μὲ τὰ ὄργανα τὰ αἰσθητήρια, ὅπως λ.χ. μὲ τὴν ὄραση ἢ τὴν ἀκοή ἢ τὴν ἀφή, ὅπως συμβαίνει κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν φαντασία μας. Στὸν ὕπνο μας λ.χ. βλέπουμε φανταστικὰ πράγματα καὶ ἐνίοτε ἄλλα ἐννοοῦμε (συμβολικὰ ὄνειρα), ἄλλα βλέπουμε καὶ ἄλλα ἀκοῦμε. Π.χ. τὸν παραμικρότερο βόρυβο τὸν μεγαλοποιούμε καὶ τὸν νομίζουμε γιὰ κρότο πυροβόλου, τὰ μικρότερα πάλι ζωῦφια τὰ περνᾶμε γιὰ λέοντες καὶ ἐλέφαντες ἀκόμα! "Ὅ,τι ὀνειρεύεται λοιπὸν κανεὶς, εἶναι φαντασία τοῦ αἰσθητικοῦ, καθὼς φανταστικὸς καθὼς καὶ ὁ ὕπνος (459α): «*Τὸ γὰρ ἐν ὕπνῳ φάντασμα ἐνὺπνιον λέγομεν, φανερόν ὅτι τοῦ αἰσθητικοῦ μὲν ἐστὶ τὸ ἐνυπνιάζειν, τούτου δὲ ἡ φανταστικόν*».

Ἀλλὰ ὅ,τι συμβαίνει στὸν ὕπνο μας δὲν τὸ αἰσθανόμεθα, ἀλλὰ τὸ ἐνθυμούμεθα, καὶ ὅχι καὶ πάντοτε κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν μας, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς σὰν φανταστικὴς παρατάσεις. Συμβαίνει δὲ ἐνίοτε καθ' ὅλην τὴν ζωὴ μερικοὶ ἄνθρωποι νὰ μὴ δοῦν ποτέ τους ὄνειρο, ἢ καὶ ἄλλοι νὰ ὀνειρευτοῦν σὲ πολὺ μεγάλην ἡλικίᾳ (462α).

* * *

Ἡ ὀνειρομαντικὴ καὶ ὀνειροκριτικὴ εἶναι δύο σπουδαιότατοι καὶ ἀρχαιότατοι κλάδοι τῆς μαντικῆς. Τὴ μαντικὴ τῶν ὀνείρων, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε δυνάμεθα νὰ θεωρήσουμε πολὺ σπουδαία, οὔτε ὁμως πρέπει νὰ καταφρονοῦμε. «*Οὔτε καταφρονεῖναι ῥάδιον, οὔτε πεισθῆναι*» (462 β-2). Γιατί, ἀφ' ἐνὸς μὲν σὲ ὅλους ἢ σὲ πολλοὺς ὑπολογίζεται ὅτι τὰ ὄνειρα ἔχουν κάτι τὸ σημαντικὸ καὶ γίνονται πιστευτὰ κατόπιν ἐμπειρίας, μερικά δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι μαντικά καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ πιστεύσει κανεὶς ὅ,τι παριστάνουν, ἀφοῦ ἐνέχουν κάποια δικαιολογία. Ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου εἶναι παράλογο νὰ πιστέψαι κανεὶς ὅτι τὰ ἀποστέλλει δῆθεν τὸ θεῖον.

Μαντικὴ γενικῶς εἶναι ἡ τέχνη νὰ προφητεύουν μερικά πρόσωπα μὲ τὴ βοήθεια

τῆς θεϊκῆς δυνάμεως τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν διαφόρων σημείων καὶ τῶν ὀνείρων. Ὀνειρομαντική, ὀνειροσκοπία, οἰωνοσκοπία, χειρομαντία καὶ ἄλλα πολλά. Καὶ γίνονται πιστευτὰ τὰ ἀπὸ τὰ ὄνειρα σημεῖα, γιατί ἀνέκαθεν οἱ ἄνθρωποι παραδέχονταν πάντοτε ὅτι ἦταν θεόπεμπτα. Ἡ πίστη στὴν μαντική τῶν ὀνείρων εἶναι χαρακτηριστικὴ στὶς ἀρχαῖες θρησκείες καὶ στὴν ἱατρικὴ εἰδικότερα τῶν Ἀσκληπιείων, δεδομένου ὅτι αὐτὴ ἀποτέλεσε τὴν κατ' ἐξοχὴν δυνάμη τους. Καὶ εὐλογο τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ ὀνειρομαντικὴ εἶχε προσλάβει ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα, γιατί φέρνει τὴν ψυχὴ σὲ στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖο καὶ κυρίως μὲ τὸ θεὸ Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιό. Ὡς γνωστὸν, θεὸς τῆς μαντικῆς ἐθεωρεῖτο ὁ Ἀπόλλων ὡς καὶ τῆς ὑγείας, ὁ δὲ Ἀσκληπιὸς θεὸς τῆς ἱατρικῆς. Γι' αὐτὸ στὰ περίφημα Ἀσκληπιεῖα ἀσκεῖτο παράλληλα μὲ τὴν ἱατρικὴ καὶ ἡ ὀνειρομαντικὴ. Ὁ Ὀμηρὸς πρῶτος τὰ ὄνειρα τὰ θεωροῦσε ὡς ἀγγελιοφόρους τῶν θεῶν (Ἰλ Β. 26), ὁ δὲ Ὀδυσσεύς ἔλεγε πρὸς τοὺς συντρόφους του ὅτι «θεῖός μοι ἐνύπνιον ἤλθεν ὄνειρος» (Ὀδ. ξ 495 - Ἰλ. Β 56). Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ Ὀμηρὸς τὰ ὄνειρα τὰ θεωροῦσε ὡς φαντάσματα, πού ὁ Ζεὺς παρουσιάζει μὲ χίλιες δυὸ μορφές. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ ὁ Αἰσχύλος εἰσάγει τὸν Προμηθεά, στὸ ὁμώνυμο δράμα, λέγοντα: «Κάκρινα πρῶτος ἐξ ὀνειράτων, ἃ χρὴ γενέσθαι». Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα γίνεται φανερό ὅτι ὑπῆρχαν εἰδικοί ἐρμηνευτὲς τῶν ὀνείρων. «Ἄλλ' ἄγε δὴ τινα μάντιν ἐρεῖομεν ἢ ἱερεά ἢ καὶ ὀνειροπόλον, καὶ γὰρ τ' ὄναρ ἐκ Διὸς ἐστίν» (Α, 63).

Ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρὰ ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Ἐπικούρος ἀντικρούουν τὴν ἀξία τῆς ὀνειρομαντικῆς (Ἀέτ. V, 1,1). Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντικρούει ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι θεόπεμπτα. «Θεόπεμπτα μὲν οὐκ ἂν εἴη τὰ ἐνύπνια, οὐδὲ γέγονε τούτου χάριν, δαιμόνια μέντοι» (663 β, 2).

Ὁ Σωκράτης στὸ διάλογο τοῦ Πλάτωνος «Περὶ καθηκόντων ἢ Κρίτων» λέγει, ὅτι πιστεύει στὰ ὄνειρα. Ὁ ἴδιος στὸν Ξενοφῶντα ἐμφανίζεται νὰ παραδέχεται ὅτι «οἱ θεοὶ πάντες ἴσασι καὶ προσημαίνουσιν, ὥς ἂν

ἐθέλωσιν.. καὶ ἐν ὀνείρασι...». Γι' αὐτὸ, παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, «περὶ δὲ τῆς μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς ὕπνοις γινομένης καὶ λεγομένης συμβαίνειν ἀπὸ τῶν ἐνυπνίων, οὔτε καταφρονῆσαι ράδιον οὔτε πεισθῆναι. Τὸ μὲν γάρ πάντας ἢ πολλοὺς ὑπολαμβάνειν ἔχειν τι σημειώδες τὰ ἐνύπνια παρέχεται πίστιν ἐξ ἐμπειρίας λεγόμενον, καὶ τὸ περὶ ἐνίων εἶναι τὴν μαντικὴν ἐν τοῖς ἐνυπνίοις οὐκ ἄπιστον· ἔχει γάρ τινα λόγον, διὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐνυπνίων ὁμοίως ἂν τις οἰηθείη».

Δηλ. τὴ μαντικὴ τῶν ὀνείρων οὔτε πρέπει νὰ καταφρονούμε εὐκολα, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ δίδουμε πίστη, γιατί τὰ ὄνειρα σὲ ὅλους ἢ σὲ πολλοὺς ὑπολογίζεται ὅτι ἐνέχουν κάτι τὸ σημαντικὸ καὶ γίνονται πιστευτὰ, κατόπιν πείρας καὶ ὅτι μερικὰ εἶναι μαντικά, καὶ δὲν δυσκολεύεται νὰ πιστεῦσει κανεὶς ἐκεῖνο πού γι' αὐτὰ λέγεται, γιατί ἔχουν κάποια δικαιολογία, ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ὄνειρα, ἂν κανεὶς τὸ νομίζει σωστό.

Κατ' ἀνάγκη, λοιπόν, τὰ ὄνειρα ἐνέχουν τὴ σημασίαν τοῦ αἰτίου ἢ τῶν σημείων ἢ τῶν συμπτωμάτων μιᾶς νόσου, ἢ πάντα ἢ μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἢ ἓνα καὶ μόνο. Δηλαδή μερικὰ ὄνειρα ἐκδηλώνονται κατόπιν ἐνὸς σημείου ἢ συμπτώματος μιᾶς παθήσεως τοῦ ὄργανισμοῦ, ἔστω καὶ τοῦ ἐλαχίστου, πού μεγαλοποιεῖται καὶ παρουσιάζεται ὡς κυριαρχοῦσα παράσταση φανταστικὴ, ὅμως κατὰ τὴν ἐργήγορση γίνεται βασανιστικὴ. Ἀλλὰ τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ συμπτώματα στὶς περισσότερες περιπτώσεις δὲν ἔχουν συνέχεια. Αὐτὰ τὰ σημεῖα καὶ συμπτώματα πού δημιουργοῦν τὰ ὄνειρα, πρέπει, κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, νὰ τὰ προσέχουμε καὶ νὰ λαμβάνουμε σοβαρῶς ὅπ' ὅψιν μας, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐργήγορση λόγῳ τῆς σμικρότητός των παραβλέπονται, ἐνῶ κατὰ τὸν ὕπνο μεγαλοποιεῖται, ὅπως λ.χ. τὸν μύρμηκα τὸν βλέπουμε σὰν ἐλέφαντα. Καὶ γευόμεθα μὲ ἀπόλαυση μέλι καὶ γλυκοὺς χυμούς, τὴ στιγμὴ πού προσεβλήθημεν ἀπὸ ὀξὺ κατάρρουν. Κατὰ τὸ ἴδιο τρόπο νομίζουν μερικοὶ ὅτι βαδίζουν πάνω σὲ πυρὰ καὶ ὅτι θερμαίνονται πολὺ, ἐνῶ πρόκειται γιὰ θέρμανση μικρὴ

μερικῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως τοῦτο διαπιστώνεται κατὰ τὴν ἐγγήγορησιν. Πολλὰ ὄνειρα ἐξ ἄλλου φαίνονται ὅτι γίνονται κατὰ σύμπτωση καὶ κυρίως ὅλα τὰ ἀσυνήθιστα ποῦ ἡ φύσις δὲν βρίσκεται μέσα σ' αὐτά, ὅπως τὰ ἀναφερόμενα σὲ ναυμαχίες καὶ τὰ διαδραματιζόμενα σὲ ἀπομακρυσμένα σημεῖα, γιατί αὐτὰ ἐκδηλώνονται σὰν νὰ μνημονεύει κανεὶς κάτι καὶ τύχει τοῦτο νὰ γίνηι. Ἀλλὰ τὰ κατὰ σύμπτωση ὄνειρα δὲν ἀληθεύουν πάντοτε, γιατί ἡ σύμπτωση οὔτε διαρκεῖ οὔτε γίνεται συχνά.

Καί, γιὰ νὰ ἐπανεέλθουμε στὰ θεόπεμπτα ὄνειρα παραδέχεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνουν αὐτά, ἀφοῦ καὶ μερικά ζῶα ὀνειρεύονται, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ γίνονται χάριν τοῦ ὀνειρευομένου, ἀλλ' εἶναι μυστηριώδη, δεδομένου ὅτι καὶ ὅλη ἡ φύσις εἶναι ἓνα μυστήριον, καὶ ὄχι θεία.

Συμπεράσματα

Κατὰ τὶς νεώτερες ἀντιλήψεις ὁ ὕπνος εἶναι φυσιολογικὴ κατάσταση τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄν δὲν κοιμηθοῦμε γιὰ πολὺ καιρὸ, θὰ ἔλθει τὸ τέλος τῆς ζωῆς. Τὰ ὄνειρα, καὶ μάλιστα τὰ ὀρθόδοξα, εἶναι κατάσταση φυσιολογικὴ τὶς πρὸ πολλὰς φορὲς τοῦ ὑποσυνειδήτου μέρους τῆς ψυχῆς, ποῦ λειτουργεῖ σχεδὸν αὐτομάτως, ἄνευ τῆς λογικῆς, καὶ φανερώνει τὴν καλὴ ἢ κακὴ διάθεσιν τοῦ ὁργανισμοῦ. Ὑπάρχουν καὶ ἀνορθόδοξα ὄνειρα, μὲ παράλογον περιεχόμενο, ἀκατανόητο καὶ παράδοξον.

Ὑπάρχουν ὄνειρα, ποῦ φανερώνουν τὴν παθολογικὴν κατάσταση τοῦ ὁργανισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἐκδηλώνονται ὡς σημεῖα ἢ συμπτώματα. Εἶναι αὐτὰ ποῦ πρέπει νὰ ὑπολογίζουμε, γιὰ νὰ παρακολουθοῦμε τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος, ὅσο μικρὰ καὶ ἂν εἶναι. Γιὰ αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς πρόκειται γιὰ κάποιο ἀμυντικὸ σύστημα τοῦ πάσχοντος ὁργανισμοῦ. Πρέπει νὰ ἐρμηνεύουμε καὶ νὰ καταλαβαίνουμε τὸ συμβολισμὸν τους. Δύσκολον πράγμα ὁμως. Ἄπειρα ὄνειρα ἐπαλήθευσαν καὶ μᾶς φανέρωσαν τὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν ὁμως προφητικὰ ὄνειρα, ποῦ ἐπισημαίνουν τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ. Ὅλα εἶναι δυνατὰ ἀπὸ τὸν παντοδύναμον Θεόν. Ὅλη ἡ

Ἀγία Γραφή γέμει ἀπὸ τέτοια δείγματα. Καὶ ἡ ἐμπειρία μας φανέρωσε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα.

Τὰ περισσότερα ὁμως τῶν ὀνείρων μας πρέπει ν' ἀπορρίψουμε, ὡς ἄχρηστο ὕλικόν τοῦ παραγμένου ἐγκεφάλου. Ἀπεικονίζουν τὴν μὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ὅταν εἴμαστε ξύπνιοι. Ὁ Φρόνυτ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι κατηγορηματικὸς. Εἶναι, ὅπως τονίζει: *«ἡ ἐπανάληψις τῶν παραλόγων παθῶν μας, ποῦ ἀπωθοῦνται ἀπὸ τὸ λογικόν μας κατὰ τὴν ἐγγήγορησιν»*. Δὲν ἔχει ὁμως δίκαιον, γιατί ὅλα τὰ ὄνειρα συμπλέκονται μὲ τὶς ἐπιθυμίας μας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ εἶναι καὶ πολλὰ *εὐεργετικά*, ἀφοῦ μᾶς προφυλάσσουν ἀπὸ τὸ κακόν, γιατί μπορούμε νὰ βροῦμε τὸ αἷτιον τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς.

Τὰ ὄνειρα τέλος εἶναι μιὰ μεγάλη ἐκφρασις, πλήρους σημασίας, τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δραστηριότητός του. Τὰ ὄνειρα εἶναι, *τὶς πρὸ πολλὰς φορὲς, ὁ ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς υγείας μας*.

Στὸν ὕπνον μας οἱ ἔννοιαι τοῦ χρόνου, τοῦ χώρου καὶ τῆς ἠθικῆς εἶναι ξεπερασμένες καὶ ἀσαφεῖς. Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε μέχρι τώρα, βλέπουμε ὅτι ἔχουμε τάσεις, αἰσθήματα καὶ ἐπιθυμίας ποῦ παίρνουν τὴν μορφήν τοῦ πόθου. Καὶ αὐτὸς εἶναι ποῦ δίδει τὸ κίνητρο τῶν παραλόγων ὀνείρων, δηλ. τῆς ἀνοχῆς καὶ ἀνηθικότητος. Αὐτὰ τὰ ἀπορρίπτει ἡ συνείδησις κατὰ τὸν ξύπνιον μας. Πλὴν ὁμως, ἂν δὲν γίνηι αὐτό, συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν στὸ ὑποσυνειδήτο τῆς ψυχῆς μας καὶ σὲ κατάλληλῃ ὥρᾳ ξεπετάγονται, ταρασσούν τὸν ὕπνον μας καὶ τὴν ζωὴν μας καὶ πρὸ παντός τὶς σκέψεις μας, μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειαι γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς μας.

Συνεχίζουν λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν, ἀπὸ πολλὰ περασμένα χρόνια μάλιστα, καὶ φτιάχνουν τὸ ὑπόβαθρον ἐνὸς ἄλλου ἑαυτοῦ μας, ὅπως καὶ τὰ ἀπομεινάρια τῶν πράξεών μας, τῶν σκέψεών μας καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν μας, καὶ γιὰ μιὰ στιγμήν, αὐτοῦσια ἢ τροποποιημένα, ξεπετάγονται καὶ συμβολίζουν τὴν πραγματικότητα, ποῦ τὴν ἀναγνωρίζει ἡ συνείδησίς μας.

Περίπου αὐτὰ δέχεται κι ὁ Φρόνυτ καὶ ἐ-

ξηγεῖ τὰ νευρωτικά συμπτώματα, πού καθορίζονται ἀπὸ τὶς δυνάμεις μας πού βρίσκονται ἐντὸς μας, χωρὶς νὰ ὑπόκειται σὲ κανένα ἔλεγχο. Καὶ τὸ παράλογο τῶν ὀνείρων, ἡ παράλογη αὐτῶν πρόκληση καὶ ἐκδήλωση, εἶναι συμβολικὴ καὶ θὰ ἐρμηνευτεῖ μὲ συμβολισμό καὶ μὲ διαφορετικὴ γλῶσσα, γλῶσσα ὅμως δύσκολη καὶ ἀκατανόητη καὶ μυστηριώδης, ἀφοῦ καὶ ἡ φύση τῶν ὀνείρων, ὅπως εἶπαμε ἄλλοι, εἶναι στὴν περίπτωσή τῶν ἀλλοκότων καὶ παραλόγων ὀνείρων μυστηριώδης, γιατί μπορεῖ νὰ ἐκφράζει μόνο ὀρισμένες πρωτόγονες καὶ ἐνστικτώδεις ἐπιθυμίες. Ἔτσι ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων, κατὰ τὸν Φρόντ, μεταχειρίζεται συμπτωματικὰ μᾶλλον, παρά καθολικὰ σύμβολα.

Ἡ δὴθεν ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντ περὶ ὀνείρων, πού στηρίζεται στὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος, ὅπως ὑποδείξαμε στὸ σχετικὸ κεφάλαιο, ὁδήγησε στὸ νὰ ρίψει φῶς στὰ νευρωτικά κυρίως φαινόμενα καὶ νὰ διαμορφώσει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐνδόμυχου τῆς ψυχῆς. (Ψυχολογία τοῦ βάθους). Ὁ ὅρος τῶν Γερμανῶν *Tiefen psychologie* δὲν λέγει τίποτε ἀπολύτως, γιατί δὲν ὑπάρχει βάθος καὶ πλάτος κ.λπ., ἀλλὰ ἐνδόμυχο

τῆς ψυχῆς (δικός μας ὅρος, πού δέχτηκε καὶ ὁ καθηγητὴς Κουρέτας καὶ τὸν καθιέρωσε).

Ὁ Γιούνγκ καὶ ὁ Ζιλμπέρερ, δύο σπουδαῖοι μαθητὲς τοῦ Φρόντ, ἐπεσήμαναν τὰ λάθη τῆς θεωρίας τοῦ διδασκάλου τῶν, διέχωρισαν τὴ θέση τους ἀπ' αὐτόν, ἔδωσαν ἄλλη κατεύθυνση στὴ θεωρία του καὶ ὑπεστήριξαν ὅτι τὰ ὄνειρα παριστάνουν τὶς ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες τοῦ παρελθόντος τοῦ ὀνειρευτῆ καὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ δείξουν τὶς ἐπιδιώξεις αὐτοῦ. Πρὸ παντὸς ἓνα ὄνειρο δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται μὲ τὴ μέθοδο τοῦ συνειρμοῦ τοῦ Φρόντ, δηλ. μὲ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ συμβολισμοῦ του, πού ἔχει ἐντελῶς διαφορετικὴ δυσνόητη γλῶσσα μὲ πολλὰ σύμβολα σὰν ἔκφραση τῶν παιδικῶν παραλόγων ἐπιθυμιῶν.

Ὁ Γιούνγκ καὶ ἄλλοι δὲν παραδέχθηκε γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων τὸν «ἐλεύθερο συνειρμό», μέθοδο πού σκοπὸ ἔχει ν' ἀναλύσει τὸ ὄνειρο σὲ ἀπειρα τεμάχια πού ἐρευνᾷ ἐπισταμένως, ἀφοῦ λάβει ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ ὀνειρευτῆ, τὶς συνθήκες τοῦ ὕπνου καὶ πολλὰ ἄλλα. Μεταχειρίζεται ἐπίσης πιὸ πολλὰ συμπτωματικὰ παρά καθολικὰ σύμβολα.

ΤΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ κονιορτὸς τῶν νεκρῶν

*Τώρα ὅλοι εἶναι νεκροὶ
κάτω ἀπ' τὸ παγερὸ κατάμαυρο χῶμα·
ἐξισώθηκαν μ' ὀλόκληρη τὴ στρατιὰ
τῶν τέως ζωντανῶν.*

*Τώρα περιμένουν τοὺς νῦν ζῶντες
καὶ τοὺς ἐπερχόμενους ζωντανοὺς
νὰ προστεθοῦν στὶς στρατεῖες τοῦ κονιορτοῦ.*

*Νεκροὶ
καὶ πήρανε μαζί τους τὶς ἡλιόλουστες μέρες,
τὰ τραγούδια καὶ τὶς ζεστές, συγκινημένες ὁμιλίες τους
καὶ πήρανε μαζί τους τὰ μάτια τους καὶ τὰ χαμόγελα
καὶ πήρανε τὸ φῶς, τὸ φῶς τοῦ αἵματός τους,
τὶς λάμψεις τῆς καθημερινῆς τους παρουσίας.*

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

[Ἔκτῃ συνέχειᾳ]

Ὁ ἄνθρωπος σὰ νὰ ἔχει χάσει τὴν οὐσία τῆς ἀνθρωπότητος, ξερριζωμένος καθὼς εἶναι καὶ καθὼς ἔχει ἀναχθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῶν πραγμάτων. Τίποτα δὲν διεκδικεῖ, ποὺ νὰ εἶναι τῆς ἀρεσκείας του καὶ νὰ διέπεται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ οὐσιαστικοῦ ὄντος. Ἀνεξάρτητα ἂν πρόκειται γιὰ ἀπόλαυση ἢ δυσανασχέτηση, ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι σφοδρὸ ἢ κοπιαστικό, δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸ λειτούργημα τῆς καθημερινῆς του ἐργασίας. Καθὼς ζῇ ἀπὸ τὴν μιὰ ἡμέρα στὴν ἄλλη, ἡ μόνη ἐπιθυμία ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὸν κεντρίσει, ἐπέκεινα ἀπὸ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου του, εἶναι ἡ λαχτὰρα του νὰ καταλάβει τὴν καλύτερη δυνατὴ θέση στὴν κατασκευή. Ἡ μάζα ἐκείνων ποὺ ἴστανται στὶς διορισμένες τους καταστάσεις, διαχωρίζεται ἀπὸ ἐκείνων ποὺ πιέζουν νὰ ξεχωρίσουν χωρὶς κανένα ἔλεος. Οἱ πρῶτοι εἶναι παθητικοί, παραμένουν αὐτοὶ ποὺ εἶναι καὶ διασκεδάζουν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναψυχῆς τους. Οἱ τελευταῖοι εἶναι δραστήριοι, κεντρίζονται ἀπὸ τὴν φιλοδοξία καὶ τὴν θέληση γιὰ ἰσχὺ, σὰν νὰ ἀναλώνονται ἀπὸ τὴν φωτιὰ τῆς σκέψης τῶν δυνατοτήτων προαγωγῆς, ἀπὸ τὴν ἔνταση τῶν πιὸ ἐνδόμυχων ἐνεργειῶν τους.

Ἡ κατασκευή, στὸ σύνολό της, ἐλαύνεται ἀπὸ μιὰ γραφειοκρατία, ποὺ ἡ ἴδια μοιάζει μὲ κατασκευή, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀνάγονται στὴν κατασκευή, ὅπου ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι στὴ μεγαλύτερη κατασκευή εἶναι ἐξαρτώμενοι. Τὸ κράτος, ἡ δημοτικὴ ἀρχή, οἱ βιομηχανικὲς καὶ οἱ ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις ἐλέγχονται ἀπὸ τὶς γραφειοκρατίες. Οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι σχετίζονται μὲ τὴν ἐργασία σὲ πολλαπλότητες, ἐνῶ ἡ ἐργασία τους πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἐκβιάζουν τὸν δρόμον τους στὴν ἀνώτερη τάξιν ἔχουν διασφαλίσει τὴν πρόοδο καὶ χαίρουν μεγαλύτερης ἐκτίμησιν: στὴν οὐσία ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀκόμη εἶναι δοῦλοι τῶν λειτουργιῶν τους, καθὼς ἀπαιτοῦν κυρίως μιὰ γρήγορη εὐφυΐα, ἓνα πιὸ γενικευμένο ταλέντο καὶ περισσότερη ζωτικὴ δραστηριότητα ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἐπιδιώκει τὸ πλῆθος.

Ἡ κυριαρχία τῆς κατασκευῆς εἶναι εὐνοϊκὴ στὰ πρόσωπα ποὺ εἶναι ἐξοπλισμένα μὲ ιδιότητες ποὺ θὰ τοὺς φέρουν μπροστά: εἶναι πλεονεκτικὴ γιὰ τὴν πρόβλεψη καὶ γιὰ τὰ ἀμείλικτα ἄτομα ποὺ ἔχουν ἐξοικειωθεῖ μὲ τὶς ποιότητες τοῦ μέσου ἀνθρώπου, καὶ εἶναι κατὰ συνέπειαν πρόθυμοι ν' ἀποκτήσουν ἄπειρη γνώσιν στὸ ἓνα ἢ στὸ ἄλλο τμῆμα, ποὺ μποροῦν ἀκούραστα νὰ ἐπιδιώκουν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν κύρια δυνατότητά τους, καὶ ποὺ κατέχονται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν σκέψιν νὰ τὰ καταφέρουν στὸν κόσμον.

Ὑπάρχουν κι' ἄλλες προϋποθέσεις. Ὁ ὑποψήφιος, ἀναρριχώμενος σὲ ὑψηλότερη θέση, πρέπει νὰ κάνει τὸν ἑαυτό του ν' ἀρέσει, πρέπει νὰ πείσει καί, κατὰ καιροὺς, νὰ διαφθείρει, νὰ εἶναι ἀκόμη ἐξυπηρετικὸς μέχρι τὸ σημεῖο ποὺ καθιστᾷ τὸν ἑαυτό του ἀναντικατάστατον, νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ συγκρατεῖ τὴ γλῶσσαν του, νὰ ξεφεύγει, νὰ ψεύδεται λίγο ἀλλὰ ὅχι καὶ πολὺ, νὰ εἶναι ἀκούραστος στὴν ἐφεύρεση αἰτιῶν —προφανῶς εὐφυνών— καὶ νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπικαλεῖται τὸ συναίσθημα δεδομένης τῆς εὐκαιρίας, νὰ μπορεῖ νὰ ἐργάζεται κατὰ τρόπο ἀρεστὸ στοὺς ἀνωτέρους του, ν' ἀποφεύγει τὴν ἐπίδει-

ξη ἀνεξαρτησίας ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θέματα ἐκεῖνα ὅπου ἡ ἀνεξαρτησία ἀναμένεται ἀπὸ τὸν ἀνώτερό του στὴν ἐπιτέλεση τῶν καθηκόντων του.

Ἐνῶ σπάνια γεννιέται κανεὶς ἡγέτης καὶ μὲ τὴν παιδεία τῆς ἡγεσίας, ἡ ἀπόκτηση ἀπὸ τὸ φιλόδοξο ἄτομο μιᾶς ἡγετικῆς θέσης στὴν κατασκευή, ὅπου ἡ ἀναρρίχηση σὲ ὕψηλὴ θέσιν πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὸ ἄτομο, εἶναι συνάρτηση τῆς συμπεριφορᾶς, τῶν ἐνστίκτων, τῶν ἀξιολογήσεων ποὺ διακυβεύουν τὴν ἀληθινὴ ἐαυτότητα, σὰν συντελεστὴν ὑπεύθυνης ἡγεσίας. Ἡ τύχη καὶ ἡ εὐκαιρία μποροῦν κατὰ καιροὺς νὰ ἐπιφέρουν τὴν πρόοδο. Γενικὰ ὅμως οἱ νικητὲς στὸ στίβο εἶναι φορεῖς ποιότητων, ποὺ τοὺς ἀποτρέπουν νὰ ἐπιτρέψουν σὲ ἄλλους νὰ εἶναι οἱ πραγματικοὶ σκλάβοι τους. Κατὰ συνέπεια, οἱ νικητὲς τείνουν νὰ περιφρονοῦν ὅλους ἐκείνους ποὺ στοχεύουν στὴν αὐτοέκφρασή τους, λέγοντας γι' αὐτοὺς ὅτι εἶναι ἐπιδειξίεις, ἐκκεντρικοί, ἐσφαλμένοι, ὄχι πρακτικοί, καὶ μετρώντας τὶς ἐπιτεύξεις τους μὲ ἀπόλυτα ἀνειλικρινῆ κριτήρια. Εἶναι ἡρωσπικά ὑποποιοί, στιγματίζονται σὰν προκλητικῶς, σὰν ταραξίεις τῆς εἰρήνης, σὰν ἄνθρωποι ποὺ κλωτσοῦν στὴν διαδρομὴ. Ἐπειδὴ «φθάνει» μόνο ἐκεῖνος ποὺ ἔχει θυσιάσει τὴν ἐαυτότητά του, ὁ ἀρριβίστας δὲν θ' ἀνεχθεῖ στοὺς ὑφισταμένους του τὴν αὐτοέκφραση.

Κατὰ συνέπεια ἰδιότυποι μέθοδοι προαγωγῆς στὴν κατασκευή ἀποφασίζουν τὴν ἐπιλογὴ μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων γιὰ ὑψηλότερες θέσεις. Καθὼς δὲν ἀνεβαίνει κανεὶς ποὺ δὲν σπρώχνει τὸν ἑαυτό του, τὸ «σπρώξιμο» θεωρεῖται κοινὸ σὲ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωσι, ὁ κανόνας εἶναι ὅτι ὁ ὑποψήφιος πρέπει ἐμφανῶς νὰ περιμένει μέχρις ὅτου κληθεῖ, ἐνῶ τὸ πρόβλημα ποὺ πρέπει νὰ ἐπιλύσει ὁ καθένας, εἶναι πῶς νὰ καταφέρει νὰ σπρώξει τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ θέσιν καί, ἀπὸ τὴν ἄλλή μεριά, νὰ φαίνεται ἀδιάφορος γιὰ τὴν προαγωγή. Μιὰ φήμη ἀρχίζει κεκαλυμμένη σὲ εὐκαιριακὲς συζητήσεις. Ὑποθέσεις συζητοῦνται μ' ἓνα πνεῦμα ἀδιαφορίας. Ἡ χοροεσπερίδα ἀνοίγει μὲ μιὰ φράση, περὶπου, «δὲν τὸ σκέφτομαι στὴν πραγματικότητα...» ἢ «εἶναι δύσκολο ν' ἀναμένεται ὅτι...» κλπ. Ἄν δὲν προέλθει τίποτε ἀπὸ τὴν εἰσήγηση, δὲν προκαλεῖται καμμιὰ ζημιὰ. Ἀπὸ τὴν ἄλλή μεριά εἶναι καρποφόρα, μπορεῖ ν' ἀρχίσει νὰ ὁμιλεῖ κανεὶς γιὰ μιὰ συγκεκριμένη πρόταση, δηλώνοντας ὅτι ἐγὼ κάποιες προσφορὲς καὶ διαδίδοντας τὴ φήμη ὅτι τίποτα δὲν ἀπέχει περισσότερο ἀπὸ τὸ πνεῦμα του, ἀπὸ μιὰ τέτοια προσδοκία. Εἶναι ἀκόμη ἐνδεχόμενο νὰ προ-
σποιεῖται δισταγμός.

Ὁ ὑποψήφιος συνηθίζει νὰ ἔχει διπλὸ πρόσωπο καὶ διπλὴ γλῶσσα. Θὰ δημιουργήσει ὅσες εἶναι δυνατὲς σχέσεις ὑποσχέσεως, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ μετατρέψει ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς σὲ χρήσιμο ὑπολογισμό. Ἀντὶ τῆς ἐκκρεμότητος ὅλων ἐκείνων ποὺ φέρουν τοὺς γνήσιους ἑαυτοὺς τους, ἔχομε τὴν κίβδηλὴ φιλία μιᾶς συμμορίας, μὲ τὸ εὖθυμο «ξῦσε μου τὴν πλάτη, νὰ σοῦ ξύσω κι' ἐγὼ τὴ δική σου». Σημαντικὸ εἶναι νὰ μὴν εἶσαι ἀνέντιμος παίχτης, ὅταν πρόκειται γιὰ ἀπόλαυση, πρέπει ἐξωτερικὰ νὰ θεωρεῖσαι σεβαστὸς σὲ ὅλους, νὰ δείχνεις ἀγανάκτηση ὅταν εἶσαι βέβαιος ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι θὰ πράξουν τὸ ἴδιο, νὰ παίρνεις μέρος σ' ἓνα κομματικὸ συνασπισμὸ χάριν τῶν κοινῶν πλεονεκτημάτων κλπ.

Ἡγεσία

Ἄν ἦταν δυνατόν ἡ ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ζωϊκῆς - τάξης νὰ προχωρήσει τόσο πολὺ, ὥστε ν' ἀπορροφήσει τὴ συνολικὴ νόηση τῶν ἀνθρώπων σὰν ἀτόμων, τότε ἡ τελικὴ ἔκβαση δὲν θὰ ἦταν γιὰ τὸν ἄνθρωπο παρὰ ἡ αὐτοεξαφάνιση. Στὴν περίπτωσιν αὕτη καὶ ἡ ἴδια ἡ κατάστασις θὰ εἶχε αὐτοκατασταφεῖ, ἐξολοθρευόντας ἕνα πλῆθος ποὺ χωρὶς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατη ἡ συνέχειά της. Ἡ ἀληθινὴ ὀργάνωσις μπορεῖ νὰ ἀναθέτει στὸν καθένα τὴ λειτουργία του, νὰ καθορίζει τὸ ποσοὶ τῆς ἐργασίας του καὶ τὸ ποσοὶ ποὺ θὰ ἀναλώσει· δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ γεννήσει τὸν ἡγέτη της. Τὸ συνηθισμένον ἀπερίσκεπτο ἄτομο θὰ πράξει ὅ,τι καλύτερον μπορεῖ, κάτω ἀπὸ συνθήκες ποὺ δὲν ἀφήνουν τόποτα· στὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία του, κι' ὅπου δὲν τὸν καλεῖ τίποτα νὰ σκεφθεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Πρέπει νὰ ἐργασθεῖ σ' ἕνα σύνολο ποῦ, στὸ μέτρο ποῦ ἐνδιαφέρεται, ὑπάρχει καθεαυτὸ. Προσδεμένο σὲ μιὰ κατασκευὴ κατευθυνόμενῃ ἀπὸ ἀλλότρια θέλησις, ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο, ποῦ τοῦ ἔχει περιγραφεῖ, μὲ ὑπακοή.

Ἐὰν τοῦ ἀπαιτηθεῖ κάποια ἀπόφασις, αὕτη λαμβάνεται τυχαῖα μέσα στὴν περιορισμένη σφαῖρα τῆς λειτουργίας του, χωρὶς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἐξετάσει μὲ ἐπιμέλεια τὸ βάθος τῶν πραγμάτων. Οἱ δυσχέρειες ἐξομαλύνονται, στὸ βαθμὸ ποῦ δέχεται τοὺς κανόνες καὶ τοὺς κανονισμοὺς ἢ τὴν ὑποταγή, ποῦ μ' αὐτὰ ὑπακούει τυφλὰ στίς ἐντολές. Μιὰ γνήσια ὅμως καὶ παγκόσμια δημιουργικὴ κοινότης δράσης τότε μόνον μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ, ὅταν ἐκεῖνος ποῦ ἐκδίδει διαταγὰς, τὸ πράττει μὲ ἀπόλυτη αἴσθησις εὐθύνης καὶ ὅταν αὐτὸς ποῦ ὑπακούει, κατανοεῖ ἀπόλυτα τοὺς λόγους ἐκείνους ποῦ τὸ πράττει, δηλαδὴ, μὲ μιὰ λέξη, μόνον ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα ποῦ εἶναι ἀληθινὰ οἱ ἑαυτοὶ τους· μόνον ὅταν ὁ ἡγὴτωρ σχετίζεται μὲ τοὺς λίγους ἐκείνους ποῦ πάνω στὴν ἀνεξάρτητη κρίσιν τοὺς πρέπει νὰ βασίζεται, ἢ συνενωθεῖ μαζί τους, ἀκολουθώντας τὴν ἐσώτερη φωνή.

Στὴν περίπτωσιν ποῦ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ ἡ κατασκευὴ ἀποτελεῖ τὸ πᾶν γιὰ ὅλους καὶ δὲν ὑπάρχει πιά κανένας κίνδυνος ὅτι ἡ ἐπιτυχία ἢ ἡ ἀποτυχία θὰ ἐσήμαινε μιὰ κρίσιν γιὰ τὸν πράττοντα, δὲν ἔχει ἀφαιρεθεῖ κανεὶς χώρος γιὰ πρωτοβουλία. Κι' ὅμως, ἐνῶ ἡ κατασκευὴ ἀπαιτεῖ ἐργασία κενὴ ἀπὸ κάθε πρωτοβουλία, τὸ ἔργο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ μόνον στὸ μέτρο ποῦ ὑπάρχουν ἡγήτορες σὲ κρίσιμα σημεία καὶ ποῦ ἔχουν καθορίσει τὴ θέσιν τοὺς ἀναμειγνυόμενοι μὲ τὸν κόσμον τους. Ἄν στὸν χρόνον ποῦ θὰ ἔρθῃ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἐλλείψουν (καθὼς ἀπὸ τὴ νειότη τοὺς ἤδη ἔχουν ἀποστερηθεῖ τὶς εὐκαιρίες γιὰ αὐτοἀνάπτυξιν), τότε ἡ ἴδια ἡ κατασκευὴ θὰ διασπασθεῖ. Ἡ ἀνεξαρτησία τῶν προσώπων μὲ αὐτοἰδέκφρασις σ' ὅλα τὰ μέτωπα τῆς κατασκευῆς, ποῦ ἀποτελοῦσε κίνδυνον ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὁμαλὴ λειτουργίαν της, ἀποδεικνύεται, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργίαν στὴν πορείαν τῆς ἀναπόφευκτῆς μεταμόρφωσός της.

Ἔτσι κάτω ἀπὸ τὸν μαζικὸν κανόνα καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς κατασκευῆς ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἀτομικοῦ ἡγήτορα διατηρεῖται, ἀλλὰ ἰδιότυπες περιστάσεις καθίστανται τῶρα ἀποφασιστικὲς στὴν ἐπιλογὴ τῶν ἡγητόρων. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες περιπίπτουν στὸ περιθώριον, σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ τὸν ἀποτελεσμα-

τικό. Ἡ κατασκευὴ ποὺ παρέχει τὰ ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς γιὰ τὶς μάζες ὑπηρετεῖται ἀπόλυτα καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ πρόσωπα ποὺ ἡ πλήρης κατανόηση τοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζουν ἀποτελεῖ παράγοντα οὐσιώδη στὴν προαγωγή τῆς ἐπιτυχίας τοῦ συνόλου.

Ἡ δύναμη τῶν μαζῶν παραμένει ἀποτελεσματικὴ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότη-
τα τῶν μαζικῶν ὁργανώσεων τῶν πλειονοτήτων, τὶς δημόσιες γνῶμες καὶ τὴν
πραγματικὴ συμπεριφορὰ τεράστιων ἀνθρωπίνων πολλαπλοτήτων. Καὶ ὅμως
ἡ δύναμη αὐτὴ λειτουργεῖ, στὸ μέτρο ποῦ, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, τὸ ἓνα στὸ ἄλ-
λο ἄτομο κάνει τὶς μάζες νὰ νοιώσουν αὐτὸ ποὺ πράγματι θέλουν, καὶ λει-
τουργεῖ σὰν ὁ φορέας τους. Μολονότι σπάνια στὴν κατασκευὴ ἐμφανίζεται ἔ-
νας ἡγῆτορας, ποῦ οἱ προσωπικοὶ του σκοποὶ ἐναρμονίζονται μὲ τὶς ἀπαιτή-
σεις τοῦ τεράστιου συνόλου ἀνθρωπίνων ζωῶν, καὶ ποῦ μπορεῖ ἔτσι νὰ διατη-
ρήσει τὴν θέση του, ἐργαζόμενος ἀκατάβλητα γιὰ τὸ γενικὸ ὄφελος, οἱ ἡγῆτο-
ρες αὐτοὶ ἀπαιτοῦνται καὶ τώρα, ἐνῶ «ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος στὴν κατάλ-
ληλη θέση» φυτρώνει σχεδὸν κατὰ τύχην. Κάτω ἀπὸ τὴν δύναμη τῶν περι-
στάσεων ἔχει γίνει προσωρινὰ ἀπαραίτητος.

Ἡ ἔσχατη ὅμως δύναμη παραμένει στὰ χέρια τῶν μαζῶν, καθὼς χρειά-
ζεται τὴ συγκατάθεσή τους, ἔστω κι' ἂν σὲ ἐξαιρετικὲς καὶ προσωρινὲς περι-
στάσεις πρέπει ν' ἀποφασίσαι ἓνα μόνο ἄτομο. Ἐὰν ὅμως τὸ ἄτομο αὐτὸ
μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν θέση του ἐπιρροῆς ἔχοντας ἀνδρωθεῖ, γιὰ νὰ γίνει λει-
τουργὸς τῶν μαζῶν καὶ ἔχοντας στρέψει προσεκτικὰ τὸ αὐτὶ του στὶς ἐπιθυ-
μίες τους, θὰ ἔχει ἔτσι κουρδίσει τὴν φύση του, καὶ δὲν θ' ἀντιταχθεῖ ποτὲ στὰ
αἰτήματά τους. Θὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ὄχι σὰν κάποιον προικισμένον μὲ ἀ-
νεξάρτητη ἐαυτότητα, ἀλλὰ μόνο σὰν ἓνα ἐρμηνευτὴ τῆς πολλαπλότητος ποῦ
τόν στηρίζει. Στὸ βάθος εἶναι ἀδύναμος, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ἄτομο, καὶ ἐ-
κτελεστής ἐκείνου ποὺ ἀντηχεῖ ἀπὸ τὴν μέση θέληση τῶν μαζῶν. Δὲν λαμβά-
νεται ὑπ' ὄψη χωρὶς τὴν ὑποστήριξη τῆς μαζικῆς θέλησης.

Αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι, δὲν μετρίεται ἀπὸ ἓνα ἰδεῶδες, ἀλλὰ βασίζεται
στὴν ἀντίληψή του γιὰ τὶς θεμελιώδεις ποιότητες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅ-
πως ἐκδηλώνονται στὴν πλειονότητα, καὶ σὰν κυρίαρχος στὴν δράση. Τὸ ἀ-
ποτέλεσμα τώρα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς «ἡγεσίας» εἶναι μιὰ ἀθεράπευτη σύγχυ-
ση. Στὸν καταμερισμὸ τῶν τρόπων τῆς ζωϊκῆς - τάξης, ὅπου τὸ ἐρώτημα τί-
θεται μεταξὺ νέας δημιουργίας ἢ παρακμῆς, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ εἶναι ἀπο-
φασιστικὸς γιὰ μιὰ νέα δημιουργία, ὅταν μπορέσει, μὲ δική του πρωτοβου-
λία, νὰ κρατήσῃ τὰ ἡνία καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴν πορεία τῆς ἐπιλογῆς του
— ἔστω κι' ἂν ἡ πορεία αὐτὴ ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν θέληση τῶν μαζῶν.
Ἄν εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐμφάνιση τῶν προσώπων αὐτῶν, θὰ εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ
θρηνηδία τοῦ ναυαγίου.

Στὴν μαζικὴ ὁργάνωση ἡ κυριαρχία ἢ ἡ ἡγεσία ἀναδέχεται τὴν ἄορατη
μορφὴ ἑνὸς φαντάσματος. Ὅρισμένοι ὁμιλοῦν γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἡγε-
σίας συνολικὰ (*A bas les chefs*). Ἐκεῖνοι ποὺ ἐγείρουν τὴν κραυγὴ αὐτὴ τυφλώ-
νονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι χωρὶς ἡγεσία, χωρὶς κανόνα, δὲν θὰ μπορούσε νὰ
ὑπάρξει ζωὴ γιὰ τὶς μάζες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀπου-
σίας ἀποτελεσματικῆς ἡγεσίας εἶναι ὥριμη ἡ διάλυση, ἡ φιγούρα, τὸ χορευτι-

κὸ παίγνιο κάθε εἶδους, ἐνῶ εἶναι ἐξαιρετικὰ κοινὴ ἡ αὐτοῦσια διαπραγμάτευση, ἡ ἀναβολή, ἡ συμφιλίωση, οἱ θεωρούμενες ἄρρωστες ἀποφάσεις καὶ ἡ ἀγυρτία. Παντοῦ συναντοῦμε, ὅταν δοθεῖ ἡ εὐκαιρία, ιδιότυπες μορφές διαφορᾶς ἐξαρθούμενες ἀπὸ τὴν ιδιοτέλεια καὶ τὴν ἐπιδίωξη ιδιωτικῶν ὠφελημάτων. Συνεχίζονται, ἐπειδὴ σιωπηρὰ ἔχουν γίνει ἀποδεκτὲς ἀπ' ὅλους τοὺς ἐνδιαφερομένους. Ἄν φανερωθεῖ μιὰ στυγερὴ περίπτωσις, σημειώνεται φευγαλέα ταραχὴ, ἐνῶ ἡ ὀχλαγωγία τερματίζεται γρήγορα, γεγονὸς ποὺ ὀφείλεται στὴ γενικὴ ἀναγνώριση ὅτι τὸ σκάνδαλο δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἐνα σύμπτωμα τῆς βαθειᾶς ἀσθένειας.

Σπάνιοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνη. Ἡγήτορες ποὺ τυχαῖα βρέθηκαν στὸ προσκήνιο, σπάνια ἀποφασίζουν ὅ,τιδήποτε χωρὶς ὑποστήριξη. Ἀρνούνται νὰ κινηθοῦν, ἐκτὸς ἐὰν τύχουν τῆς ὑποστήριξης κάποιας ἐπιτροπῆς ἢ κάποιου μυστικοῦ Συμβουλίου, ποὺ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἐπιδιώκει νὰ μετακινήσει τὸ βάρος στὸ ἄλλο. Στὸ βάθος ἴσταται ἡ ἐξουσία τῶν μαζῶν σὰν τὸ ἔσχατο δικαστήριον τῶν ἐφέσεων, ποὺ φαίνεται κραδαινόμενο μὲ τὴν διεργασία τῶν ἐκλογῶν. Αὐτὸ ὅμως ποὺ πράγματι ὑπάρχει δὲν εἶναι ὁ κανόνας τῶν μαζῶν σὰν ἐταιρείας, οὔτε καὶ στὴν ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀτόμου ἐπαφίεται ἡ ἐκπλήρωση τῶν εὐθυνῶν του, ὅπως πιστεύουν ὅτι ταιριάζει. Ἐχουμε ἀντὶ τοῦτου τὴν ἐξουσία μιᾶς μεθόδου ἢ ἐνὸς συστήματος, θεωρούμενου ἱεροῦ, ἐπειδὴ φημίζεται ὅτι προάγει τὸ γενικὸ συμφέρον, ἐνῶ στὴ μέθοδο ἢ στὸ σύστημα αὐτό, σὲ κάποια ἀπὸ τὶς πολυπρόσωπες μορφές, αὐξάνεται ἡ εὐθύνη σὰν τελευταῖο καταφύγιο. Κάθε ἄτομο δὲν εἶναι παρὰ ἓνας μικρὸς τροχὸς μὲ μιὰ κλασματικὴ μερίδα στὴν ἀπόφαση, κανεὶς ὅμως δὲν ἀποφασίζει ἀποτελεσματικά. Μόνο μὲ τὴν ἐννοια αὕτη οἱ ἄνθρωποι εἶναι πρακτικοὶ πολιτικοί, δηλ. μὲ τὴν ἐννοια ὅτι στὰ πράγματα ἐπιτρέπεται νὰ ἀκολουθήσουν τὴν πορεία τους, ἐνῶ ἡ παρέμβασις περιορίζεται στὴν ἐπίκριση τῆς τυφλᾶ ἐκτυλισσόμενης πραγματικότητος.

Κάποτε τὸ ἄτομο ἀποκτᾷ ἐξαιρετικὰς δυνάμεις· καθὼς ὅλοι δὲν εἶναι προπαρασκευασμένοι γιὰ αὕτη τὴ θέση, ὅπως ζεῖ σ' ἓνα συνάθροισμα, εἶναι μόνον ἱκανό, στὴν κατάστασις ποὺ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν τύχη, νὰ χρησιμοποιοῦναι τὶς δυνάμεις του γιὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα ἢ σύμφωνα μὲ δογματικὰς θεωρίας. Ὅποιοσδήποτε ἀποκτήσῃ δημοτικότητα σ' ἓνα κοινόν, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον αἰσθησιασμοῦ. Οἱ μάζες ἀγάλλονται ἢ παροργίζονται, ὅταν δὲν συμβαίνει τίποτε τὸ ἀποφασιστικόν.

Οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ περιφέρονται ἄσκοπα σὲ μιὰν ὁμίχλη, ἐκτὸς ἐὰν ἐμφανισθεῖ καὶ ἐπικρατήσῃ, σὲ σχέσιν μὲ τὴν γενικὴ ζωικὴ τάξιν, ἀπὸ μιὰν ἄλλην πηγὴν ἢ ἴδια ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ κυβερνήσῃ.

Ἡ ζωὴ στὸ σπίτι. Τὸ σπίτι, ἡ οἰκογενειακὴ κοινότης, ἀποτελεῖ ἀνάπτυγμα τῆς στοργῆς, τέτοιο ποὺ τὸ ἄτομο συνδέεται μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας μὲ δεσμοὺς ζωικῆς πίστεως. Σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ δημιουργήσῃ παιδιὰ, κατὰ τρόπον ποὺ νὰ τὰ ἐνσωματώσῃ στὴν παραδοσιακὴ οὐσίαν τῆς κοινωνίας ποὺ ἀνήκουν, διευκολύνοντας ἔτσι τὴν διαρκὴ ἐπικοινωνίαν, ποὺ μ' αὐτὴν μόνον, μέσα ἀπὸ τὶς δυσχέρειες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν ἀπεριόριστον πραγματοποίησιν.

Σ' αὐτὴν διακρίνομε τὰ πῶς οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῆς κοινῆς μας ἀνθρωπότητος καὶ τὰ θεμέλια ὅλων τῶν ἄλλων. Στὶς μάζες ἡ πρωτογενὴς καλωσύνη διαδέχεται ἀκούσια μιὰν ἀπόλυτα ἐξαρτώμενη, συνδεδεμένη, κατὰ περιπτώσεις, μὲ τὸν δικό της μικρὸ κόσμον, μὲ μιὰ μοῖρα χωριστὴ ἀπὸ κείνους τοὺς συγγενικοὺς μικρόκοσμούς. Γιὰ τοῦτο σήμερον ἡ σπουδαιότητα τοῦ γάμου ἔχει γίνῃ μεγαλύτερη ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε, διότι ἦταν μικρότερη σὲ προηγούμενους καιροὺς πού τὸ δημόσιο πνεῦμα εὕρισκετο σὲ ἐπίπεδο ὑψηλότερον καὶ ἀποτελοῦσε μιὰ πηγὴ γενικῆς σταθερότητας περισσότερον γόνιμης. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ παρόντος, σύμφωνα μὲ τὴ μόδα, ρίφθηκε στὸν στενὸ χῶρον τῶν καταβολῶν του, γιὰ ν' ἀποφασίσῃ ἐκεῖ ἂν θὰ ὑπάρχει σὰν ἄνθρωπος.

Ἡ οἰκογένεια χρειάζεται τὴν κατοικίαν της, τὴν ζωικὴν τῆς τάξιν, τὴν ἀλληλεγγύην, τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμό, τὴν ἀξιοπιστίαν ὅλων ἐκείνων πού μὲ ἀμοιβαῖες ὑποχρεώσεις διασφαλίζουν σ' αὐτὴν ἕνα στέρεον ἔδαφος γιὰ νὰ πατήσουν. Ἀκόμη καὶ τώρα οἱ ἄνθρωποι προσκολλῶνται στὸν πρωτογενῆ αὐτὸν κόσμον μὲ μιὰν ἀκατανίκητη ἐπιμονή, ἀλλὰ οἱ τάσεις γιὰ τὴν διάλυσή της αὐξάνουν κατ' ἀναλογία μὲ τὴν τάσιν νὰ καταστῇ ἀπόλυτη μιὰ παγκόσμια ζωική - τάξιν.

Ἄς καταπιαστοῦμε πρῶτα μὲ τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα. Ὁ συναγελασμὸς τῶν μαζῶν σὲ σπίτια πού μοιάζουν μὲ καταλύματα στρατιωτῶν, ὁ μετασχηματισμὸς ἐκείνου πού θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτελεῖ σπίτι σὲ μιὰ τρώγλη ἢ σ' ἕνα κοίτων καὶ ἡ αὐξανόμενη τεχνικοποίηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς τείνουν νὰ κάνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπόλυτα ἀδιάφορους σ' ἕνα περιβάλλον πού ἀνταλλάζουν μὲ ἐλαφρά καρδιά, ἀφοῦ δὲν θεωρεῖται πιά σὰν κάτι πού πρὸς αὐτὸ προσδέονται μὲ ἰσχυροὺς πνευματικοὺς δεσμούς. Δυνάμεις πού ἐπαγγέλλονται ὅτι λειτουργοῦν πρὸς τὸ συμφέρον μιᾶς εὐρύτερης καὶ μεγαλύτερης κοινότητος, εὐνοοῦν τὸν ἀτροφικὸ ἐγωισμό πρὸς ζημιὰ τῆς οἰκογένειας καὶ κάνουν ὅ,τι μποροῦν, γιὰ νὰ ἐναντιώσουν τὰ παιδιὰ πρὸς τὸ σπίτι τους. Ἡ δημόσια ἐκπαίδευση, ἀντὶ νὰ θεωρεῖται σὰν κάτι περισσότερον ἀπὸ ἕνα συμπλήρωμα τῆς παιδείας τοῦ σπιτιοῦ, θεωρεῖται τώρα σημαντικότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη, ἐνῶ ἐκδηλώνεται ὁ ἔσχατος σκοπὸς ν' ἀπομακρυνθοῦν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ παιδιὰ τῆς κοινότητος μόνο.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν τρομάζουν πιά μὲ τὸ διαζύγιον, μὲ τὴν ἐπιείκεια τῶν πολυγαμικῶν τάσεων, μὲ τὶς ἐκτρώσεις, μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλίαν καὶ μὲ τὴν αὐτοκτονίαν. Ὁ τρόμος αὐτός, συνήθως, διασφάλιζε τὴν οἰκογένειαν. Οἱ παραβάσεις αὐτὲς ἀντιμετωπίζονται ἐλαφρά ἢ, ἂν καταδικάζονται, καταδικάζονται κυρίως μὲ φαρισαϊκὸ πνεῦμα ἢ υἱοθετοῦνται ἀδιάφορα σὰν τμῆμα τῆς ἠθικῆς τῶν μαζῶν. Σ' ἄλλες περιπτώσεις βρῖσκामε, ὅτι, ἀπὸ μιὰ ἀπρόσεκτη ἀντίδραση, ἢ καταδίκη τῶν ἀμβλώσεων καὶ τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἐμπεριέχεται ἀποκλειστικὰ στοὺς ποινικοὺς κώδικες, ἀφοῦ δὲν ἀποτελοῦν ἠθικὰ παραβάσεις.

Οἱ τάσεις αὐτὲς διάσπασης τοῦ σπιτιοῦ γίνονται ὅλο καὶ πῶς ἀπειλητικέες, καθὼς ἀποτελοῦν ἕνα ἀναπόφευκτον ἀνάπτυγμα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑπόστασιν τῶν ἀτόμων πού βρίσκονται νὰ ὑπάρχουν σὲ οἰκογενειακὰς ομάδας, στὶς νη-

σίδες εκείνες που εξακολουθούν να αντιστέκονται στο ρεύμα της παγκόσμιας ζωϊκής τάξης. Ο γάμος είναι ένα από τα πιο ακανθώδη προβλήματα, που πρέπει να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος άνθρωπος. Είναι αδύνατο να προβλεφθούν πόσα πρόσωπα θα βρεθούν από την σύστασή τους ανάκανα για το έργο. Πολυάριθμοι, πέρα από κάθε έρώτημα, θα είναι εκείνοι που χαλαρώνοντας την επαφή με το κοινό και το έξουσιαστικό πνεύμα, αναγκάζονται για την εαυτότητά τους, θα βυθισθούν σε άπύθμενα ύδατα. Πρέπει να θυμάται κανείς ακόμη ότι ο γάμος τελευταία έχει καταστεί δυσχερέστερος με την χειραφέτηση της γυναίκας και την ανάπτυξη της ανεξαρτησίας, έτσι ώστε σήμερα υπάρχει μια τεράστια προσφορά ανύπανδρων γυναικών, πρόθυμων και έτοιμων να ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές επιθυμίες του αρσενικού. Στις καλύτερες περιπτώσεις ο γάμος είναι ένα συμβόλαιο, που ή διάρρηξή του εκ μέρους του συζύγου επιφέρει μόνο την άστική ποινή της διατροφής. Παρατηρείται μια αυξανόμενη επιείκεια στο αίτημα διευκόλυνσης του διαζυγίου. Ένδειξη της διάρρηξης των δεσμών συμβιώσεως αποτελεί ο πολλαπλασιασμός των βιβλίων για τον γάμο.

Ένψει της διαταραχής αυτής σκοπός της παγκόσμιας ζωϊκής - τάξης έχει γίνει ή έπαναφορά της τάξης στον χώρο που μπορεί να επιτευχθεί μόνο από το άτομο με την έλευθερία του, καί, κατά συνέπεια, από την ούσιαστική αξία του είναι του, πεφωτισμένη με την παιδεία. Έπειδή ή έρωτική επιείκεια τείνει να χαλαρώσει όλους τους δεσμούς, ή εκλογικευμένη ζωϊκή τάξη προσπάθησε να κυριαρχήσει στην επικίνδυνη αυτή μη λογικότητα. Ακόμη και ή σεξουαλική ζωή τεχνικοποιείται με την προγραφή όρων ύγιεινης και μ' όλα τα είδη των κανονισμών για τον επιδέξιο χειρισμό της, καθώς και με την αντίληψη ότι μπορεί να προσφέρει την μεγαλύτερη δυνατή ήθικη και την απελευθέρωση από τις συγκρούσεις της. Βιβλία σαν κι' εκείνο του Velde *«Ideal Marriage»*, όπως και εκείνο για την σεξουαλικοποίηση της συμβιωτικής ένωσης, είναι συμπτωματικά του καιρού μας καθώς και της προσπάθειας αποστέρησης του μη λογικού από το δῆγμα του. Δεν μπορούμε, παρά να θεωρήσουμε το ίδιο σημαντικό το γεγονός ότι στα διαφημιστικά έντυπα του έργου αυτού βρίσκομε ακόμη και καθολικούς θεολόγους να το συνιστούν. Τοῦτο, λόγω του θρησκευτικού υποβιβασμού του γάμου σε μια ζωή δεύτερης τάξης (μια ζωή που μόνο ή εκκλησιαστική καθαγίαση μπορεί να περισώσει από το στίγμα του άσέμνου) και με την τεχνικοποίηση του έρωτα σαν μια επικίνδυνη μη λογικότητα, αποτελεί την έλλειψη συμβατικότητας που πραγματοποιείται στον γάμο άκούσια αλλά αποκρουόμενη ριζοσπαστικά. Η θρησκεία και ή τεχνική ένωσαν τις δυνάμεις τους, χωρίς να το ξέρουν, σε μια έκστρατεία ενάντια στον έρωτα σαν θεμέλιο του γάμου. Από την σκοπιά αυτή ο γάμος δεν χρειάζεται νομιμοποίηση, έπειδή, καθώς ή καταβολή του είναι ύπαρξιακή, έχει το άσυμβίβαστο της καθοριστικής πίστης της ζωής, που θα διασφαλίζει μόνο την έρωτική ευτυχία σε περιστασιακές στιγμές. Ο έρωτας, που αυτοδιασφαλίζεται με την έλευθερία της ύπαρξης, έχει απορροφήσει τον έρωτισμό, χωρίς να τον υποβαθμίζει και χωρίς να αναγνωρίζει τα λάγνα του αίτήματα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΡΕΤΖΟΣ

Ἡ φωνὴ τῆς Κύπρου

Ἐπώδυνη εἶναι ἡ μνήμη, ὅταν οἱ ἱστορικές συγκυρίες τὴν καλοῦν ν' ἀναπολεῖ ἀποφράδες ἡμέρες. Ἡ μνήμη αὐτὴ, ποῦ ἀνανεώθηκε τὸ ἐφετεινὸ καλοκαίρι, μὲ τὴ συμπλήρωση ἑνδεκά χρόνων ἀπὸ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ στὸ μαρτυρικὸ νησί, ὅπως ἡ Ἑλλάδα τὸν ξενιτεμένο Σεφέρη, μᾶς πληγώνει. Μᾶς καλεῖ σὲ αὐτογνωσίᾳ καὶ περισυλλογῇ. Ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότερο, μᾶς θέτει ἀντιμέτωπους μὲ τὶς πνευματικές μας εὐθύνες. Κατὰ πόσο κάναμε ἐμεῖς, οἱ ἄνθρωποι τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης, τὸ χρέος μας ἀπέναντι στὴν ἐπιταγὴ τῆς ἱστορίας· ἂν ἀκούσαμε τὴ φωνή της, ἂν στείλαμε τὴ δίκαιη διαμαρτυρία μας ὡς τὰ τέσσερα σημεῖα τῆς γῆς, ἂν ὀρθώσαμε τὸ δικό μας ἠθικὸ ἀνάστημα, μπροστὰ στὸ διαρκὲς αὐτὸ ὄνειδος τῶν καιρῶν μας.

Ἴσως κιόλας κάποιοι, φορεῖς ἢ ἄτομα, νὰ ἔκαμαν τὸ καθήκον τους. Μπορεῖ νὰ πρόσφεραν στὸν ὠραῖο ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τῆς Κύπρου ὄχι εὐκαταφρόνητες ὑπηρεσίες. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθεῖ, ὅτι ἀποτελοῦν τὸ ἐλάχιστο. Φαίνεται ὅτι ὁ πνευματικὸς κόσμος ἔχει κάπως κορεστεῖ ν' ἀσχολεῖται μὲ τὸ δράμα τοῦ πολυπαθοῦ νησιοῦ.

Ἐπάρχει παντοῦ διάχυτὴ μιὰ σιωπηλὴ συνθηκολόγησις, μιὰ ἀνομολόγητὴ ἀποδοχή, μιὰ ἀπάθεια, κάποια μοιρολατρεία. Ἐπάρχουν στιγμές, ποῦ ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ προσδοκία γιὰ τὴν ἐπικράτησι τῆς δικαιοσύνης συνταξιοδοτοῦνται. Ποῦ ἡ ἀγωνιστικότητα, ὁ οἶστρος, τὸ πάθος ὑποτονίζονται. Ἡ πληγὴ ὅμως τῆς Κύπρου ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει χαίνουσα.

Ἄν συμβεῖ νὰ βάλει κανεὶς τὸ χέρι του «ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλῶν», ἡ ναρκωμένη συναισθηματικότητά του ἀφυπνίζεται, ἡ κραυγὴ τῆς ἀδικίας ὑψώνεται στεντόρεια, γεμάτη ἀπόγνωση. Ἀρκεῖ νὰ δεῖ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης στὴν κατεχόμενη ζώνη «ἀτάκτως ἐρριμμένα» νὰ ποδοπατοῦνται, τὶς ἐκκλησίες νὰ συλιοῦνται καὶ νὰ μετατρέπονται σὲ ἀποθήκες καὶ ἀφοδευτήρια, τοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς νὰ τεμαχίζονται, νὰ πωλοῦνται «τῇδε κακεῖσε» ἢ νὰ βγαίνουν στοὺς πλειστηριασμοὺς τῶν «Σόθθιμυς».

Τότε εἶναι ποῦ τὸ πνεῦμα ἐπαναστατεῖ καὶ οἱ συνειδήσεις ἐγείρονται. Βλέπουμε μὲ λύπη, ὅτι ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος ἔχουν ἀπομείνει ὀρθοὶ στὰ ἔμπεδα τοῦ ἀγῶνα. Λίγοι ἐκεῖνοι ποῦ κρατοῦν ἀκόμα ἀναμμένη τὴ λυχνία τῆς μέριμνας καὶ τῆς προσευχῆς τους. Φαίνεται πῶς ὁ καταλύτης χρόνος, ποῦ διαβρώνει ἀνελέητα τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα, ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ἐπουλώνει καὶ τὶς μεγαλύτερες πληγές.

Ἐθίζεται κανεὶς στὸν πόνο, τὸν ἀποδέχεται καὶ στὸ τέλος παύει νὰ τὸ αἰσθάνεται. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἄλλοχευε ὁ μεγάλος κίνδυνος: ὁ ἐθισμὸς νὰ γίνῃ ἀδιαφορία, τὸ καθήκον νὰ καταντῇσι καταναγκασμός.

Ὁ θρῆνος ἄλλοτε γίνεται σιωπὴ κι ἄλλοτε πυροδοτεῖ τὴν ἀντίστασι. Εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μιὰ ἀνανεωμένη κινητοποίηση. Ν' ἀναληφθοῦν καινούργιοι ἀγῶνες, νὰ ξεκινήσουν νέες σταυροφορίες. Ἀκόμα καὶ ἂν πιστεύουμε — καὶ πολλοὶ τὸ πιστεύουν — πῶς ἀποτελοῦν ρομαντισμοὺς καὶ οὐτοπίες, ἀκόμη κι ἂν βλέπουμε πῶς λακτίζουμε πρὸς κέντρα, ἀκόμη κι ἂν ὅλα ἀποτελοῦν δονκιχωτικὴ φενάκη. Ἐπάρχουν στιγμές στὴν ἱστορία, ποῦ στὸ τέλος δὲν δικαιώθηκε ἡ «λογικὴ» τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀλλὰ ἡ «παρὰφροσύνη» τοῦ ἀδικημένου. Οἱ παράφρονες τοῦ '21 δὲν συνθηκολόγησαν ποτὲ, καὶ μ' αὐτὸ τὸ τίμημα ἀντάλλαξαν τὴν ἐλευθερία τους.

Ἄς γίνῃ στὰ χέρια μας ὁ κάλαμος τῆς γραφῆς ὅ,τι τὸ ντουφέκι τοῦ στρατιώτη. Εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα ποῦ συνεισφέρει στοὺς ἀγῶνες. Ἀρκεῖ νὰ βρίσκεται σὲ ἐγρήγορη καὶ νὰ ἐπαγρυπνεῖ.

* * *

Κάθομαι στὸ γραφεῖο μου καὶ βυθίζομαι σὲ περισυλλογὴ. Μπροστὰ στὸ χάρτι τοῦ

τοίχου παρατηρώ τὰ ελληνικά νησιά στὴν ἐπικίνδυνη γειτνίασή τους με τὶς τουρκικὲς ἀκτὲς. Βλέπω τὴ Λέσβο, σφηνωμένη βόρεια καὶ ἀνατολικά στὸ βαθὺ μυχὸ τοῦ Ἑδραμυτίου. Οἱ κακοτράχαλες κορυφογραμμὲς τοῦ Κάζ Ντάγ διαγράφονται στὴν ἀντικρινὴ μικρασιατικὴ χερσόνησο. Τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου στὴ μέγγενη τῶν θῶμανῶν. Μιὰ πράσινη κουκκίδα στὸ χάρτη δείχνει ἀπέναντι τὶς Κυθωνίες, τὸ χαμένο Ἀἰβαλί τοῦ Βενέζη καὶ τοῦ Κόντογλου. Τὸ Ἀἰβαλί τοῦ μητροπολίτη τῆς Λέσβου Ἰακώβου. Εἶχε πάει ἐκεῖ πρόσφατα ὁ γέροντας ἱεράρχης, νὰ προσκυνήσει τοὺς τάφους τῶν γονέων του. Ἦταν ἀνεπιθύμητος... Ἔβγαλε τὸ καλυμμαῦχι καὶ τὸ ράσο καὶ φόρεσε πολιτικά (!) γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ κάνουν αὐτὸ τὸ ταξίδι, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸν ξεριζωμὸ. Νὰ ξαναδεῖ τὴ γενέθλια γῆ πρὶν ἀνεπίστρεπτα φύγει...

Παρακάτω ή πολυφίλητη Σμύρνη, του Σεφέρη και του Σολωμονίδη. Μιά κουκκίδα στο γάστρο...

Τότε ή Μικρασία, σήμερα ή Κύπρος. Να γιατί πρέπει να θυμόμαστε.

Ἄς δώσουμε τώρα ὅλοι οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τὴ δική μας μάχη. Οἱ καιροὶ οὐ μενετοί. Ἡ μνήμη μας ἔχει ἀρχίσει ἐπικίνδυνα νὰ ἐξασθενίζει. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ Ἀκαδημία, τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ μας ἴδρυμα, ἔχει τὴν πρόθεση μιᾶς κάποιας ἀναφορᾶς. Ὅμως ἀποτελεῖ χρέος συνειδητοῦς νὰ ὑψώσει γι' ἄλλη μιὰ φορά καὶ τὴ δική της φωνή καί, τὸ σπουδαιότερο, νὰ ὑπομνήσει τὶς ἱστορικὲς παρακαταθῆκες καὶ στὶς νεώτερες γενιές. Τὸ ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἐπιφορτίζεται ν' ἀναλάβῃ νέες σταυροφορίες, νὰ προγραμματίσῃ ἐκδηλώσεις καὶ διαλέξεις καὶ τὰ λογοτεχνικά μας σωματεῖα νὰ στείλουν, γι' ἄλλη μιὰ φορά, ὑπομνήματα διαμαρτυρίας σ' ὅλους τοὺς ἀνενημέρωτους ὁμόλογους φορεῖς.

Στὴ μνήμη μας ἄρχισε κιόλας νὰ ἐπικάθῃται ἐπικίνδυνα ὁ κονιορτός τῆς πολυκαιρίας. Ἄς μὴν τὸν ἀφήσουμε νὰ σκεπάσει τὸ καθήκον. Ἐχομε χρέος ἀπέναντι στὴν Κύπρια μάνα τοῦ ἀγνοοῦμενου, ποὺ τὸ πρόσωπο τῆς ρυτίδωσε στὴν μάταιη ἐγκαρτέρηση. Ἐχομε χρέος ἀπέναντι στοὺς ξερριζωμένους, τοὺς πρόσφυγες τῆς δικῆς τους πατρίδας, ποὺ ἔμειναν μὲ τὴν προσδοκία τῆς συρματοπλεγμένης ἐπιστροφῆς. Ἐχομε τέλος χρέος στοὺς νεκροὺς τοῦ Κυπριακοῦ ἀγώνα, ποὺ κοιμοῦνται στοὺς τάφους τοὺς ἀδικαιοῦτοι, πιστοὶ στὴν ἀπαράγραπτη μοῖρα τῆς φυλῆς, μέσα στὴν τεφρότητα τῶν ὀριζόντων...

ΠΑΝΟΣ ΜΠΑΡΔΗΣ
Ἡ πληγωμένη Ἀταλάντη

«Χαίρουσα καὶ σὺ στεῖχε, παρθέν' ὀλβία».

Εὐριπίδης, «Ἰππόλυτος Στεφανηφόρος», 1440.

Δυὸ κίτρινα τριαντάφυλλα γίνεσαι σύ,
καθὼς στὸ στοιχειωμένο λόγγο σβένεις.
Εἰρήνη τὸνα, τᾶλλο φορεσιὰ χρυσῇ,
καὶ στὸ Βοράστρι σου τῶρ' ἀνεβαίνεις.

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ

Ὑπερρεαλιστικοὶ εὐαγγελισμοί...

Ἀφ' οὗτου τὸ πρῶτον διασταυρώθηκα μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ κ. Ἡλία Τσατσόμοιρου, αἰσθάνομαι (πάντα καθ' ὁδὸν πρὸς τὸν ἑαυτό μου) νὰ συναντῶμαι μὲ πράγματα οἷον εἰ γινώριμα ἀπὸ παλιά, ἀπὸ μιὰ ἄλλη ζωὴ, ἀπὸ ἃ ὄνειρο ποὺ δραπέτευσε ἀπὸ ξένον ὕπνο.

Ἀνέκαθεν, «παιδὶ ἀνυπάκουο λές», μὲ γοήτευαν ἰδέες μαθηματικὰ παράξενες [ἓνα εἶδος οἰκεῖα μετέωρα, ποὺ τὰ ἐπαληθεύουν (χωρὶς καὶ νὰ δολοφονοῦνε τὴν ποιήσιν τους...) παλιὲς ἐξισώσεις στριμωγμένες στὰ παλιοκαιρίτικα τετράδιά μου, ἀποστάσεις καὶ μάζες λογαριασμένες στὸν παλιὸ λογαριθμικὸ μου κανόνα - λόγου χάριν: ἡ ἰδέα μου περὶ ἀπείρου δὲν ἦταν παρὰ ἡ σάμπως ἐν ἀκαρεῖ πραγματοποιήσιμῃ συνέχειᾳ μιᾶς ἀτέρμονος μετάβασης, γραμμένη μὲ παναρμόνιο ἀστροφῶς σὲ σκοτεινοὺς γαλαξίες]... Πάνω ἀπ' ὅλα μὲ γοήτευεν ἡ ὑποψία πὼς ὁ χρόνος μῆτε γίνεται μῆτε θὰ γίνηι· πὼς ἔχει συμβεῖ κάποτε, πὼς ἔχει ὁλος ὑπάρξει κι ἄλλος δὲν εἶναι. Μὲ δυὸ λόγια, πὼς ζῶ ἐκεῖνον τὸ χρόνο, τὸ τοτεινὸ ἔπος — μιὰ ζωὴ ποὺ τὴν ἔζησα γιὰ λογαριασμὸν τρίτου, νυμφίος - ἐκπρόσωπος σὲ ὑμέναιον ποὺ θαμπώνει σὲ σκοτωμένην ἑσπέρα... Τὸ ὑπογράφω: ὅ,τι εἶναι, τὸ ἤξερα, ὅ,τι εἰμαι, ἤμουν — μὴ μὲ ρωτᾶτε.

Νὰ λοιπὸν πὼς, μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ ἀκάματου μελετητοῦ, μεθ' ἓνα εἶδος μεθύσι μέλισσας ναυαγισμένης σὲ λεμονοδάσος! Κι ἀναρωτιέμαι τί λογῆς παράλληλῃ ὑποψία εἶναι τούτῃ, τί λογῆς παράλληλῃ σιγουριά εἶναι αὐτή, ἀγκαλὰ καὶ νὰ διαψεύδονταν ὅλ' αὐτὰ [«Ἡ Θεογονία» ὅχι μόνον ἐκφράζει ἐδῶ τὶς ἀπόψεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ προχωρεῖ...— Δαυλὸς / 41], ἐγὼ δὲν πιστεύω τῇ διάψευσι, μὰ τὰ διαψευσθέντα — αὐτὰ ποὺ μὲ πισωστρέφουν, μὲ προάγουν! Ὅτι, ἔτσι κι ἄλλως, αὐτὸ τὸ χέρι Τελαμώνιου Αἴαντα, ποὺ τόσον ἐπιδέξια ἀνιστορεῖ σὲ γυιπούρ Φλάνδρας τὴν ἀρχέγονη ποιήσι, τὸ κάνει πόντο τὸν πόντο ἐπαληθεύοντας τὶς συνιστώσες τῆς μέσω τῆς σημερινῆς θετικῆς ἐπιστήμης!.. Ἀνήσυχος, ἀνικανοποίητος, ἀκατάβλητος, συνεπής, ὁ κ. Τσατσόμοιρος μπαίνει μὲ τὸ ἠλεκτρονικὸ του μικροσκοπίο (δείκτην - ἀτσάλι, κατάψυχρο, χυμένον γιὰ τάγιες καὶ «τύπους τῶν ἡλων»...) στυλὸς πενταμέτρους διαύλους τοῦ Παλομάρ, μὲ κρεμασμένο στὴ ζωσὶ του (σὰν τοὺς παλιούς «καλαμαράδες»...) τὸ πληκτρολόγιο μιᾶς ἐντελοῦς ἰνφορματικῆς, ποὺ «χωνεύει» ἐρευνήτῃ κι ἐρευνώμενο, ἀπὸ καὶ ἀσύλληπτο, ἐγκόσμιο καὶ μετακόσμιο, αἰσθητὸ κι ὑπεραισθητὸ... Γιατί, διαλογίζομαι, δὲν γίνεται νὰ μὲ κοροϊδεύει αὐτὸ ποὺ εἰμαι (ἐγὼ τῶν ὀλων, ἐδῶ τοῦ παντοῦ, τώρα τοῦ πάντοτε), αὐτὸ ποὺ μὲ ξεχειλίζει πρὸς τὸν πυρῆνά μου, αὐτὸ ποὺ ὀδεύοντα μέσα μου, μὲ ἀνάγει ὅπου δὲν ἔλλειψα: στὸν «διαστρικὸ χῶρον, ἀπ' ὅπου τὰ σπέρματα ζωῆς πετάχτηκαν σ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις»...

Φαντασίες!

— Ὅλες δι' ὅλου, θὰ εἰπῶ... Μόνον ποὺ ὁ χαλκέντερος αὐτὸς ἐρμηνευτὴς τῶν πραγμάτων ποὺ ἔλεγε τ' ὄνομά τους (σ' ὅποιον ψάχνει τὴ γλῶσσα τους), τοῦ παμπάλαιου λόγου, τῆς ἀρχαίας κατάθεσης, δὲν εἶναι ὁ ὁδοιπόρος τῶν παλιῶν δρόμων καὶ μπάστα — αὐτῶν ποὺ ὀδηγοῦν σὲ λειτουργικὰ Δέλτα ποταμῶν ποὺ ἀναπλέουν: Ἡφαιστος τῶν κύκλων, ματίζει τόξα—, ἐνώνει τὸ ἀρχέγονον ὄνειρο μὲ τὴν κβαντικὴν ρότα, τὴν τροχίαν τῆς πρόσω φυγῆς μὲ τὴν ἀντινῶτως μακρυνόμενην ἑλευσιν (sic): τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Τσατσόμοιρου περὶ τῶν θέσεων τῆς «Θεογονίας» γιὰ τὴν ὄντογένεσι, κλείνει μιὰ συγκλονιστικὴ σελίδα ἀπ' τὸ βιβλίον τοῦ «Ἐξοχοῦ σύγχρονου φυσιοδίφῃ» Lyall Watson «Ἡ Παλίρροια τῆς Ζωῆς». Ὁ συντάκτης τούτης τῆς Στήλης δὲν μπορεῖ, δὲν θέλει, ἀρνεῖται νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτὴ τὴν δαψίλεια καταγοήτευσης, ἐπιστρέφει ξανά στὸν πολῦτιμο λόγο, τὸν ἀσφαλίζει στὸ θησαυροφυλάκιο τῶν πανάκριβων καὶ σεπτῶν — τύφλα στ' ἀψέντι ἀποβραδὺς δὲν σκέπτεται παρὰ τὸ πρῶτο ποτήρι τῆς ἐπομένης: μὲ τὸν παντογράφο τῆς «λάσπης ποὺ κεφαλώνει», θ' ἀντιγράψει ἐδῶ

μεγεθυντικά τὸ ἔπος τῆς ἀστρικής σκόνης — αὐτὸ τὸ ἀπόσταγμα θαύματος ἀπ' τὴν ποίησι τοῦ μεγαλειώδους τίποτε, τοῦ οὐδενὸς καὶ ὅμως «οὐ ἔνεκα», τοῦ δίχως θεὸν ἐνθέου!... 'Α-μέσως!

«Ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς εἶναι ἓνα κινητὸ μουσεῖο. Τὰ ὕγρά ποῦ περικλείει τὸ σῶμα μας εἶναι ἓνα τέλειο ἀντίγραφο τῆς πανάρχαιας θάλασσας, ὅπου ἀπολαύσαμε τὴν ἀνεξαρτησίᾳ μας, μετὰ τὴν ἀποδέσμευσί μας ἀπ' τὸν πηλό... (...) Μεταφέρουμε ἀκόμη αὐτὸν τὸν ὠκεανὸ μέσα μας, δεσμευμένο γιὰ πάντα σὰν ἓνα ζωντανὸ ἀπολίθωμα. Καὶ μέσα σὲ κάθε μικρὴ ἐσωτερικὴ θάλασσα συμβαίνει ὁ ἴδιος παλιὸς ἀγώνας, ὅπως πρὶν τρία δισεκατομμύρια χρόνια (...). 'Η ζωὴ ἀντλεῖ τὴν καταγωγή της ἀπ' τὴν ὑπάρξι διαστρικών ὁργανικῶν ἐνώσεων — αὐτοὶ οἱ οὐσιαστικοὶ προπάτορες ὅλων μας τυποποιήθηκαν, τουλάχιστον στὴν ἐπιφάνεια τοῦ δικοῦ μας πλανήτη, μὲ τὶς πληροφορίες ποῦ ἀποτυπώθηκαν μέσα στὸ χῶμα — χάρι σ' αὐτὸ τὸ σύστημα θεσπίστηκαν συστήματα ἀντιγραφῆς, ποῦ τὰ εὐκαιριακὰ τους λάθη ἀποδίδουν μιὰν ἀνεξάντλητη ποικιλία στὶς μορφές... (...). Ὁ 'Αριστοτέλης στὸν τέταρτο π.Χ. αἰῶνα ἔφθασε στὸ συμπέρασμα, πὼς ὁ νοῦς ἦταν ἔργο τῆς μορφῆς ἢ τοῦ σχήματος, ἓνα προῖον τῆς ἀνατομικῆς καὶ φυσιολογικῆς πολυπλοκότητος τῆς ὕλης... (...). Τὰ δεδομένα τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς, μὲ τὸν τρόπο ποῦ τὰ ἀντιλαμβάνομεθα σήμερα, ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ θέσι. 'Η ὕλη θεωρεῖται τώρα σὰν μιὰ μορφὴ ἐνέργειας — ἐνέργεια ποῦ πῆρε μιὰ μορφή κι ἐπιτελεῖ ἓνα ἔργο. 'Επὶ πλέον οἱ νέες γνώσεις σχετικὰ μὲ τὴν μοριακὴ βιολογία μᾶς ὁδηγοῦν στὸ ἀνάλογο συμπέρασμα καὶ ὑποδεικνύουν πὼς ἡ βιολογικὴ ἐκβασὶ τῆς ὕλης ὑπαγορεύεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ σχῆμα ἢ τὴν μορφή τῶν ζωντανῶν ὄντων. 'Η ἀληθινὴ μετὰβασὶ ἀπὸ τὴν «ὕλη χωρὶς ζωὴ» στὴν «ὕλη μὲ ζωὴ» πραγματοποιήθηκε χάρις στὴν ἀποτύπωσι ἐνὸς οὐσιαστικοῦ σχήματος, τῆς περιήφημης διπλῆς ἑλικας τοῦ DNA πάνω στὶς ἀπλὲς ὁργανικὲς ἐνώσεις. (...). 'Η ζωὴ εἶναι ἓνα πρότυπο, ἓνας συντονισμὸς τῶν στοιχείων τῆς ὕλης. Μιὰ μουσικὴ, ὅπου οἱ χημικὲς μονάδες προσφέρουν τὴν μελωδίᾳ καὶ οἱ ἐνδεχόμενες ἐπιρροὲς τὸ ρυθμὸ. "Ἐνα σπάνιο καὶ ὑπέροχο ἀναίτιο πρᾶγμα».

Κι ἐνῶ ὁ κ. Τσατσόμοιρος κλείνει μὲ τὴν φράσιν «ὁ ἀναγνώστης ἂς βγάλει τὰ δικά του συμπεράσματα», ὁ ὑπογράφων ἐδῶ θὰ σημειώσῃ πὼς αὐτὴ ἡ ποίησις, ἀκόμα καὶ διαψευδόμενη, εἶναι ἡ ἀλήθεια ποῦ γεννάει τὸν ἑαυτὸ της! Γιὰ νὰ κλείσω ἀκολούθως παρακαλώντας νὰ μοῦ συγχωρηθεῖ ἡ πλησμονή!... "Ὅτι — θαρρῶ — θὰ ἤμουν ἀνάξιος τῆς διαπίστευσης, ἂν, στὸ μερτικὸ ποῦ ὑποχρεοῦμαι, δὲν ὑπογράμμιζα πάλι καὶ πάλι τὴν ἀνησυχία τῆς «λάσπης ποῦ ἐβουλήθη». Τουτέστι ὅχι αὐτὴν τῆς κατ' ἐπάγγελμα ἐπιστήμης, αὐτὴν ποῦ ἐμπορευματοποιεῖ κι ἐμπορεύεται τὶς ἀρνητικὲς διαπορεύσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, ἀλλ' ἐκείνην ποῦ αὐθόρμητη κι ἀναπότρεπτη πορεύεται γαληνομέτρη — πάντα γιὰ ὅ,τι «πίσω ἀπ' τὸ βουνό»....

Μηδὲν ἄγαν, κύριε Τσατσόμοιρε.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ:

Οὐτὲ ὁ χώρος τῆς Στήλης ἐξαντλήθηκε οὔτε τὰ θέματα ἔλειψαν. Παρὰ ταῦτα, θὰ ἦταν ἀνευλάβεια ὁποιαδήποτε συνέχισις, τὸ πέρασμα σὲ ἄλλο θέμα. Θὰ ἦταν ὑβριστικὸ γιὰ τὶς βιόλες, μετὰ τὴν εἰσαγωγή στὸν «Σικελικὸ 'Ἑσπερινό», νὰ τοὺς ζητηθεῖ... ζεῖμπέκικος — ἔστω γιὰ νὰ χορέψῃ ὁ Πρωθυπουργός.

Δεινίας Δικαῖος

ΔΕΙΝΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ

‘Ο Ξσχατος αὐτοεξευτελισμός τοῦ κ. Γιάννη Ρίτσου

«... ‘Ο Ρίτσος πού συχνά έχει λάβει διακρίσεις κυριαρχεῖ στήν ἐποχή μας καὶ ἡ ποίησή του εἶναι τεράστια σὲ περιεχόμενα καὶ σὲ θεματολογία, σὲ θέσεις καὶ ἀπόψεις, σὲ γλώσσα καὶ σὲ ποιητικὴ ἔκφρασι. ‘Η ποίηση τοῦ Ρίτσου προωθεῖται καὶ ξεπερνάει ὅλους τοὺς χώρους καὶ ὅλες τὶς περιοχές, διότι ὁ ποιητὴς μας ἀνήκει σὲ ἀξιοσημείωτη ποιητικὴ οὐσία». (Τὸ Βῆμα, 9.6.85).

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΣ ΣΚΙΑΔΑΣ, καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

‘Απ’ τὰ λόγια τοῦ κ. Σκιαδᾶ δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι, ἂν ὁ ἴδιος ὑπολήπτεται τὴν ποίησι τοῦ Ρίτσου — ὅσο δείχνουν νὰ τὴν ὑπολήπτονται οἱ στημένοι θεσμοί. ‘Αν ναὶ (δὲν τὸ λέει), παρακαλεῖται νὰ μᾶς στείλει τοὺς πενήντα - ἑκατὸ καλύτερους, κατὰ τὴν ἀντίληψί του, στίχους ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ... ποιητοῦ τῆς Ρωμοσύνης, γιὰ κριτικὴ. ‘Οσον ἀφορᾷ στὴν «τεράστια σὲ γλώσσα» ποίησι τοῦ Ρίτσου, παραθέτουμε ἀμέσως πίνακα ἐμφαίνοντα τὸ συντελεστὴν συχνότητος λέξεων καὶ τὸν ἀριθμὸ παρθένων λέξεων ἀνὰ ἑκατοντάδα [ἐπὶ κειμένων ἐκτάσεως 1.783 λέξεων — μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν μονοσυλλαβῶν] δώδεκα ποιητῶν, ἀπ’ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Σ.Γ.Γ. Παναγιωτάτου «Δι’ ἀριθμῶν προοδευτικοαναλυτικὴ μέθοδος, ἀποδεικτικὴ τῆς ἀπομειώσεως τῆς δημοτικῆς γλώσσας», Ἀθήνα 1973, σελίδες 152:

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΟΣ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΘΕΝΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΑΝΑ ΕΚΑΤΟΝΤΑΔΑ

Όνοματεπώνυμον ποιητοῦ	Συντελεστὴς συχνότητος λέξεων	Παρθένες λέξεις ἀνὰ ἑκατοντάδα
Ο. Βότση	2,61	38
Ν. Βρεττάκος	2,24	45
Γ. ΡΙΤΣΟΣ	2,00	50
Σ. Κυριαζόπουλος	1,95	51
Κ. Καβάφης	1,98	50
Γ. Σεφέρης	1,93	52
Α. Σικελιανός	1,92	52
Κ. Παλαμᾶς	1,89	53
Ν. Καββαδίας	1,90	53
Ν. Καζαντζάκης	1,69	59
Τ. Παπατσώνης	1,70	59
Σ. Γ. Παναγιωτάτος (δημοτικὴ ἀδιάψευστη)	1,63	61
Σ. Γ. Παναγιωτάτος (δημοτικὴ ἀπαραίτητη)	1,55	64

Στὸ ἀναφερθὲν βιβλίον, ἐξ ἄλλου, περιέχονται μία πρὸς μία ὅλες οἱ παρθένες λέξεις (μὲ τὴ χρῆσιν καὶ ἐπανάληψιν τῶν ὁποίων ἐγράφη τὸ κείμενον τῶν 1.783 λέξεων - ἀνθολογημένο) τοῦ Ρίτσου εἰς κατάδειξιν τῆς ἐγγύτητός του πρὸς τὴν νοηματικὴν εὐτέλεια, ρηχότητα καὶ ἐνδειαν τῆς καθημερινότητος! (Στὸν Καβάφη — ἰσότονη γλωσσικὴ πυκνότης — ὑπάρχει ἀξιοσημείωτη μακρότης ἀπ’ τὴν καθημερινότητα). ‘Ακόμα, στὸ ἴδιο βιβλίον, προσδιορίζονται ἐπακριβῶς τὰ κείμενα, ἐφ’ ὧν οἱ μετρήσεις. (‘Ολ’ αὐτὰ, γιὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ σοβαρότης ὧσων ἀκολουθοῦν). Τέλος: οἱ ἐνδείξεις τῆς πρώτης Στήλης τοῦ Πίνακος σημαίνουν τὸ πόσες φορές ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κάθε λέξις στὸ συγκεκριμένο κείμενον τῶν 1.783 λέξεων (γιὰ νὰ σχηματίσει ἀντίληψιν ὁ ἀναγνώστης: ὅσο περίπου οἱ πρῶτες δέκα σελίδες τῆς καζαντζακικῆς «‘Οδύσσειας»). Οἱ ἐνδείξεις τῆς δευτέρας, παράπλευρης, στήλης σημαίνουν τὸν ἀνὰ ἑκατοντάδα λέξεων τοῦ μετρηθέντος κειμένου ἀριθμὸ παρθένων λέξεων. ‘Η σοβαρότης ὧσων αὐτῶν καθηλώνει, ἂν σκεφθοῦμε πῶς οἱ ἀνάλογες ἐνδείξεις, πού δίδει ὅλο τὸ βραβευθὲν μὲ κρατικὸ βραβεῖον βιβλίον φιλόλογον ποιήτριας (‘Ολγας Βότση, «Κρύπτη καὶ Σύνορον», Ἀθήνα, 1970), δηλαδὴ 3,45 συντελεστὴς

συχνότητος καὶ 29 παρθένες λέξεις ἀνὰ ἑκατοντάδα, σημαίνουν πὼς

σὲ κάθε ἑκατοντάδα λέξεων διαβάζουμε εἰκοσιεννέα (29) λέξεις! Οἱ ὑπόλοιπες ἑβδομήντα μία (100-29 = 71) εἶναι οἱ ἴδιες εἰκοσιεννέα ποῦ (ξανα)διαβάζουμε πάλι, καὶ πάλι κι ἀκόμα μιῇ φορά πάλι (τουτέστι 2,45 φορές ἀκριβῶς πλὴν τῆς ἀρχικῆς!...

Τὸ κείμενο ποῦ ἔπεται εἶναι βρώμικο, πορνικό, χυδαῖο, ἀναιδές, καταλυτικὸ — ὄχι βέβαια εὐθύνη μας: ἔξ ἀντιγραφῆς καὶ πρόκλησης. Παρακαλοῦνται, συνεπῶς, οἱ ἀναγνώσται ποῦ ἔχουν παιδιά, νὰ ἐνεργήσουν ἀνάλογα πρὸς τὶς παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις τους. Σημειώνεται ἐν παρεκβάσει, πὼς ἡ Διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ — ποῦ, ὡς γνωστόν, οὐδέποτε ἐπιτρέπει τὸ πέρασμα στὶς στήλες του κειμένων, ἢ ἔστω, φράσεων, πορνογραφικοῦ ἢ ἀπλῶς σεξουαλικοῦ περιεχομένου — γιὰ πρώτη φορά κρίνει ἀπαραίτητο νὰ δώσει ἐντονη κι ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα τῆς σύγχρονης κοπρολόγου «λογοτεχνίας» (φανερὸ, πὼς οἱ ἀναγνώσται τοῦ *Δαυλοῦ* μόνο συμπτωματικὰ θὰ διασταυρῶνονταν μὲ τέτοιες... εὐωδίες), πρὸς τὸ σκοπὸν ὅπως ἀναδειχθεῖ χρέος τοῦ μὲ ἀντίληψιν εὐθύνης ἀνθρώπου ἢ ἐξέγερσις — ἰδιαίτερα τῶν γονέων: ὑπεύθυνοι γιὰ πάντα ἐναντι τῶν ἐπιγόνων μποροῦν νὰ σταθμίσουνε μόνοι, ἂν ἐπιβάλλεται ἡ δραστηριοποίησί τους. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σὲ μᾶς, πιστεύοντας πὼς τὸ θέμα εἶναι πολιτικόν, ἢ θέσι μας εἶναι ὅτι:

α) πρέπει νὰ εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα τὸ μάθημα τῆς ὀρθῆς ἐρωτικῆς συμπεριφορᾶς («Σεξουαλικὴ Ἀγωγή»),

β) ἡ ὁμοφυλοφιλία, ἐνῶ μεταξὺ ἀτόμων ἡλικίας ἄνω τῶν εἴκοσι ἐξῆς ἐτῶν δὲν μπορεῖ ν' ἀπασχολεῖ τρίτους (στὰ πλαίσια, ἐννοεῖται, μὴ πρόκλησης), κάτω τῶν 26 πρέπει νὰ ἐλέγχεται συνιστώσα ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀποπλάνησιν τοῦ μικροτέρας ἡλικίας ἀτόμου (πρβλ. σχετικὴ βρετανικὴ νομοθεσία) καὶ

γ) πρέπει νὰ θεσπισθεῖ ὁ ἀποκλεισμός ἐν γένει τῶν ὁμοφυλοφίλων ἀπὸ δημόσιες θέσεις καὶ ἐκπαίδευσιν (τῆς πρόσληψης νὰ προηγεῖται ἱατρικὴ ἐξέταση καὶ δήλωσις — ἢ παραβίασις τῆς τελευταίας νὰ συνεπάγεται αὐτονόητη τὴν ἐκπτώσι ἀπ' τὴ συνταγματικὴ προστασία).

Αὐτὰ ἀδιαφόρως τοῦ «τί κάνουν ἔξω» — ἔξω δουλεύουν, μοχθοῦν, προσδεύουν, μορφώνονται, ἔχουν παιδεῖα ἱκανή, ἀληθινῇ, ὄχι ἐμπορίαν πτυχίων... Σὲ μᾶς ἐδῶ, οἱ δικοὶ μας νέοι, μόνον ὅταν κάνουν ἀπεργία πείνας (γιὰ νὰ ἐκβιάσουν τὸν «διορισμό», ποῦ θὰ τοὺς φέρει μόνιμος ἀσυνείδητους ἐκμεταλλευτὲς τοῦ λαοῦ — αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ σκοτεινὸν καισαρισμὸν ὑποκρύπτει ἡ νεοελληνικὴ γραφειοκρατία καὶ πολυθεσία), ἀπουσιάζουν ἀπ' τὴν καφετερία... Ὅχι, δὲν εἶναι «λόγια στὴν τύχη» αὐτά: Πρῶτοι σὲ κατανάλωσιν κρέατος καὶ καπνοῦ βεβαιούμεθα λαὸς ἐγωιστῆς καὶ φυγόπονος, τρώμε, ἐπειδὴ, ἀμαθεῖς, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ἡ ἄρτηρ μας καὶ καπνίζουμε, ἐπειδὴ ἀπρακτοῦμε (μὴ θυμνόμε, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια ἢ μόνη, ἢ ἀφυπνιστικὴ ἴσως — ἂν ἡ ὑποκρισία κι ἡ κολακεία μπεῖ, κάποτε, στὴ γωνία)... Ὅσο γιὰ τὶς ψευτοκουλοῦρες, ποῦ τυχὸν θὰ μοῦ καταλογίσουν πουριτανισμόν ἢ... ἀντιδημοκρατικότητα, θ' ἀπαντήσω πὼς μόνον θεότυφοι δὲν βλέπουν τὴν ἐφηβείαν αὐτῆς τῆς γραφῆς, τὸ ἀσυμβίβαστο, τὴ διάστασί της μὲ ὅ,τι κατεστημένον, τὴν ἐπαναστατικότητά της. Ὁ γράφων δὲν εἶναι διόλου ὁ ἠθικολόγος, ὁ πουριτανικός, ὁ ἀμύντωρ «ιερῶν παραδόσεων» κι ἐλληνοχριστιανικῶν τριπτύχων — τοῦ τύπου «πατρίς, θρησκεία, οἰκογένεια». Εἶναι ὁ ξωμάχος μὲ τὴ ρυτίδα στὸ μέτωπο καὶ τοὺς ρόζους στὸ χέρι, ποῦ μὲ τὴν πρωτόγονη κρίσιν ποτὲ δὲν φθάνει στὴν ἡττα. Ποῦ τὸν ἀποδεικνύουν βασιανισμένον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, σκέψεις καὶ διακηρύξεις του πολὺ πέραν ἀμυντορισμῶν, ἰδεολογιῶν, παραδόσεων, ἐπιστροφῶν στὶς ... ρίζες, ἀναζητήσεων... ταυτότητας, δρώμενων καὶ λοιπῶν ἀηδῶν παπαγαλισμῶν: ὁ σίγουρος κι αὐτόδηλος βαρύτητας (ὕψευθυνότητος) λόγος αἴφνης - παραδείγματος χάριν πὼς τὸ μόνο θετικὸ στοιχεῖο τοῦ καιροῦ μας εἶναι ἡ ἐρωτικὴ ἀπελευθέρωσις τῆς γυναίκας, ἡ κριτικὴ διεκδίκησί της τοῦ δικαιώματος νὰ κάνει παιδιά, ἂν θέλει καὶ μ' ὅποιον θέλει! Ἄν ὁ νεοελληνικὸς κρετινισμὸς δὲν ἀποδειχθεῖ ἀήθητος τελικὰ, ἴσως μόνον στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζεται κατὰ παρήγορον — μὴ ἀποκλείον ὅλους διόλου τὴν πιθανότητα ἀποκατάστασης τῆς ἰσορροπίας...

Ἐξ ἀντιγραφῆς λοιπὸν (ἀπ' τὴν «Πολιτιστικὴ», τεύχος 19, Μάιος 1985) παραθέτουμε ἐλάχιστα (ἐν μέσῳ περισσοτέρων) — περικοπὲς τὶς ὁποῖες καὶ θὰ σχολιάζουμε μία μία: ἀ-

δυνατούμε να έννοήσουμε τὸ γνωστὸ, τὸσον ὀλίγο ἐνδεικτικὸν αὐτοσεβασμοῦ, «χωρὶς σχόλια»... Μὲ σχόλια, λοιπόν:

Κάποιος Α.Κ. ἔγραψε λίγο πρὶν κυκλοφορήσῃ τὸ βιβλίον τοῦ Γιάννη Ρίτσου: «**Ἰσως νά 'ναι καὶ ἔτσι τὸ τιτλοφόρησε, καὶ θὰ εἶναι σίγουρα ἓνα ξεχωριστὸ βιβλίον**». Ἀπαριθμεῖ στὴ συνέχεια τίτλους βιβλίων τοῦ Γ. Ρ., ποὺ κυκλοφόρησαν ἢ θὰ κυκλοφορήσουν καὶ καταλήγει: «**Ὑνιὰ βιβλία λοιπόν, ποὺ γράφτηκαν μὲ τὸ γνωστὸ νεανικὸ πάθος τοῦ Γιάννη Ρίτσου (ἀναφερόμαστε καὶ στὸν τρόπο γραφῆς, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν διαδικασίᾳ. Μιὰ λάβα ζωῆς ξεχύνεται μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τους, ἓνα τεράστιο κέφι — κι ὅλα εἶναι συνυφασμένα μὲ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ τοῦ δημιουργοῦ τους**».

Δὲν συμφωνεῖτε;

Σχόλια Δεινία Δικαίου: «... τεράστιο κέφι», «λάβες», «φιλοσοφικὸς στοχασμός», «διαδικασίᾳ». Βεβαίως δὲν θὰ μπορούσε νὰ λείπει καὶ «τὸ γνωστὸ νεανικὸ πάθος τοῦ Γιάννη Ρίτσου...» (γιατὶ μόνο «νεανικὸ»; τώρα, δὲν;) ποὺ ἤδη ἀρχίζει νὰ διασαλπίζεται — τὸσον καθυστερημένα συνεπαίρνοντας (ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ρίτσος ἐπαίρεται, μόνος) τὴ σύζυγο καὶ τὴ θυγατέρα του (αἰφνιδίως ἀνακαλύπτουσες πὼς συμφέρει ὁ οἰκογενειακὸς διασυρμός, ὅταν πληρώνεται μὲ χοντρή προλεταριακὴ μονέδα)... Στὸ σημεῖον αὐτὸ οἱ ἀναγνώσται θὰ παρακληθοῦν εἰς συνεχῆ ἐγρήγορσιν — μὴ καὶ χάσουνε κἀνα καντάρι ἀπ' τὸν παγκοσμῶς λίαν... προσφυῶς ἀναγνωρισθέντα... «φιλοσοφικὸ στοχασμὸν» τοῦ ποιητοῦ τῶν ὀλομέταξων βελούδινων κοστούμιων, ρενάρ, τσιντσιλά, καρακιούλ, βιζόν, ἀστραχάν... Ὅσο γιὰ τίς... διαδικασίες, ποὺ παρ' ὅτι στὰ καλιαρντὰ μᾶς ὑποψιάζουν ἐξόχως, ἀγνοοῦμε τί ἀκριβῶς εἶναι — λόγου χάριν ἂν πρόκειται γιὰ κάποιαν οὐλτραξεσχιστικὴ παλινδρόμησι τοῦ «σκανταλιάρικου μελωμένου μάκρους ποὺ ξεχωρίζει στὸ στενὸ παντελόνι τους» (βεβαίως τοῦ Ρίτσου σορόπια καὶ μέλια καὶ λιποθυμικὰ μάκρη)...

ΒΡΟΝΤΕΡΗ

«... ἔτσι ν' ἀφίσω μιὰ κλανιὰ πιὸ βροντερὴ ἀπ' τῆς θείας Ἀλεξάντρας, νὰ βγάλω τὸ ἄχτι μου, νὰ ξαλαφρώσω» — πιὸ πάνω, νὰ ξύσω ἐπιτέλους τ' ἀρχίδια μου, χωρὶς νὰ μὲ προσέχει κανένας» (τὴν κούρασε τὴ βεντέτα μας ἡ δημοσιότης)... «Ἀκόμα κι ἡ Ἐρη μοῦ τὸ λέει, «μπαμπᾶ ὅλο γράφετε, γράφετε, οὔτε τρῶτε οὔτε κοιμόσαστε — ποῦ θὰ πάει πιὰ αὐτό; — σᾶς παρακαλῶ μπαμπᾶ, δὲν θέλω νὰ μείνω ὀρφανό. Καὶ νὰ σᾶς πῶ κάτι, μπαμπᾶ, θαρρῶ πὼς τὸ γράψιμό σας γίνεται κάπως πορνικὸ, ὅχι κάπως, ἀλλὰ πολὺ πορνικὸ. Καὶ τί θὰ πεῖ ὁ κόσμος; Καὶ τί θὰ πεῖ ἡ μαμά; Ἀλλὰ ἡ γλυκιὰ Φαλίτσα (σημ. Δ.Δ.: Φαλίτσα καὶ Ἐρη: πρόκειται γιὰ τὴ σύζυγο καὶ γιὰ τὴ θυγατέρα τοῦ Ρίτσου) «τί ὁμορφα — λέει — αὐτὰ τὰ παράξενα πράγματα» τὰ διάβασα μο-νορούφι καὶ ξέχασα νὰ σοῦ σιδερώσω τὰ πουκάμισά σου...».

Σχόλια Δεινία Δικαίου: Τὴν δεσποινὶς Ἐρη ποὺ «δὲν θέλει νὰ μείνῃ ὀρφανό», καὶ τὴν μανδᾶμ Φα-λί-τσα (τί μοῦ θυμίζει ἡ λέξι;) ποὺ ἀφήνει μ' ἀσιδέρωτα πουκάμισα κοτζάμου Δούκα τῆς Μονεμπάσιας, θὰ τὰ ξαναποῦμε — ἀνήμενέ με, κυρία... Δούκισσα...

ΤΟ ΚΟΚΚΙΝΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

«...ἔ, ὦρὲ ντουινιά, στὴν κορφή τοῦ καυλιοῦ μου σὲ σηκώνω, χύνω βαθιά σου, νόημα σοῦ δίνω, κόκκινο...».

Σχόλια Δ.Δ.: Ἐβίβα, κυρία Φα-λί-τσα.. Μὰ τί μοῦ θυμίζει τ' ὄνομά σου, κυρά μου, σὲ τί συνειρμούς κινεῖ τὸ λογισμό μου!.. Βρέ, μπᾶς καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο. Μπᾶς καὶ διαθέτεις κἀνα μυστικὸ μεγάλο προσόν, ποὺ εἰδικᾶ αὐτὸ κάνει εὐτυχισμένο τὸν τόσο φανατικὸ ἄντρα σου; Μήπως ἐξ ὑπαινιγμοῦ τὸ ὑποκοριστικὸ σου — κάτι ἀνάλογο τοῦ ὄνειρευτοῦ «μελωμένου μάκρους» ποὺ τὸσον ὀρέγεται ἡ ἀδελφικὴ του λίμπιντο, ἢ ἐνόρμησί του;

ΚΑΜΠΙΑΝΑΡΙΟ

«... καὶ ξακουμπώνει τὸ βρακί του καὶ βγάζει ἓνα θεόρατο πρᾶμα σὰν καμπαναριό...».

Σχόλιο Δ.Δ.: Βοήθειά σας, κ. Ρίτσο.

ΤΡΙΠΛΗ ΣΤΡΟΦΗ

«... ἐκεῖ στὰ σκέλια τὸ φούσκωμα «ἐδῶ εἶμαι, ἐδῶ 'ναι ὁ κόσμος», καὶ πάλι ἐκεῖ τὸ ζερβὶ χέρι του μὴ καὶ τοῦ φύγει πάνου στὴν τριπλὴ στροφὴ μαζί κι ὁ ποῦτσος καὶ τ' ἀρχίδια του...».

Σχόλιο Δ.Δ.: Μὲ τίς ὑγείες σου — θυμᾶμαι τὸ τραγοῦδι τοῦ Ψαριανοῦ, κάτι ποὺ λέει «σὲ πιάνω καὶ σὲ σφίγγω καὶ σὲ φέρνω μπροστὰ στὸ στόμα μου...». Δεῖτε, μανάδες καὶ πατεράδες, κι ἀντέστε νὰ μιλήσετε στὰ παιδιὰ σας! Θὰ σᾶς ἀπαντήσουν πὼς εἴσθε τέλεια καθυστερημένοι κι ἀπληροφόρητοι — ἐδῶ οἱ μεγάλοι ποιητὲς μὲ τὴν παγκόσμια ἀναγνώρισι. ἄλλα λένε, εἶναι δυνατὸν αὐτοὶ νὰ λαθεύουν; Ἄχ φταίει ἡ ἀγραμματωσύνη σας, ποὺ δὲν ξέρετε τὴν «τριπλὴ στροφὴ...».

ΑΡΙΟΣΤΟΣ

«... ὁ Ἀριόστος κι ὁ Ἑρμῆς ἀλληλοαυανίζονται...».

Σχόλιο Δ.Δ.: Κι αὐτοὶ ἐδῶ εἶν' ἀκόμα; Δὲν βρῆκαν ἀκόμα τό... δρόμο; Μὴ στενοχωριέστε: κοντὰ εἶναι τὸ πίσω..., δὲν θ' ἀργήσουν.

ΣΥΝΤΡΟΦΙΚΑΤΑ

«Ξεκουμπώνει ὡς κάτου τὸ βρακί του, τὴ χουφτώνει, τὴ βγάζει, τεντωμένη καὶ σπαρταριστή. Τὸ ἴδιο κάνει κι ὁ ἄλλος, μὴ καὶ φανεῖ δειλὸς (σημ. Δ.Δ.: προσέχτε τὸ μάθημα: βασισμένο σὲ στοιχεῖα ψυχανάλυσης!), ἔτσι συντροφικά». (Σημ. Δ.Δ.: Ἐδῶ ὑποδεικνύεται στοὺς συντρόφους, ἐμμέσως, ἡ πειθαρχία στὴν «φωτισμένη καθοδήγησι τοῦ κόμματος» — ὁ κ. Ρίτσος εἶναι ἐκ τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν, θυμηθῆτε τον δίπλα στὸν Χαρίλαο). «Τὶς κοιτάζουν, καθέννας τὴ δική του. Ὑστερα ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου. — Μεγάλη ποὺ τὴν ἔχεις. — Ἄμ' ἡ δικιά σου' κι εἶναι καὶ πιὸ χοντρή» (σημ. Δ.Δ.: προσέχτε τὸν... χοντρὸ «φιλοσοφικὸ στοχασμό...») «χωρὶς καθόλου χαλινό' νὰ ὅπως καὶ ἡ δικιά μου' τὶς παίζουμε; ἐσὺ τὴ δικιά μου κι ἐγὼ τὴ δικιά σου' θὰ 'ναι πιὸ μερακλίδικα. — Ὅχι, δὲ μοῦ 'ρχεται, εἶναι ἀμαρτία. Τί ἀμαρτία; δὲν τὴν παίζεις ποτὲ σου; — Ναί, ἀλλὰ μονάχος, στὰ κρυφά. — Σαχλαμάρες. Τί μοναχός, τί μ' ἔναν ἄλλο; Κι ἐμεῖς εἴμαστε φίλοι. Δὲν θὰ τὸ ποῦμε πονηρά. Ἀπλώνει πρῶτος τὸ χέρι του, τοῦ τὴ φουχτώνει. Ξεθαρρεύεται κι ὁ ἄλλος. Τοῦ τὴν πιάνει κι αὐτός». (Σημ.Δ.Δ.: Τί μάθημα, τί παιδαγωγὸς ὁ κ. Ρίτσος, μὰ φαντασθεῖτε λοιπὸν πὼς αὐτὸ τὸ βιβλίο θὰ τὸ διαβάσει ὅλη ἡ μέση ἐκπαίδευση)! Δὲν μιλᾶνε. Δὲν κοιτοῦνται. «Κοιτάει ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου. Λαχανιάζουν...».

Σχόλιο Δ.Δ.: Ὁ πλανήτης νεκρώνεται, ἡ ζωὴ πεθαίνει, τὰ παιδιὰ τῶν συντρόφων (τῆς Αἰθιοπίας) λιμοκτονοῦν (δὲν τὰ χορταίνει ἡ ἀφειδώλευτη προσφορὰ «ἀδερφωσύνης» καὶ «πανανθρώπινης ἀγάπης» Ρίτσων καὶ Βρεττάκων...), οἱ νέοι διατηροῦνται ἀνενημέρωτοι, ἀνυποψίαστοι, περαβρεχικοί, μακρυνοί... Καὶ τὸ φαινόμενο, ποὺ τώρα λέγεται Γιάννης Ρίτσος, στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον τους, ὄχι ὅπως ἴσως νομίζατε, στὸ ν' αὐνανίζονται ἀμοιβαίως, δανεικά, συναλλάγως, ἀλλὰ στὴν ὁμοφυλοφιλικὴ ἐναλλακτικὴ σεξουαλικὴ πρᾶξι! Ὑπάρχει τόση ἐγγύτης ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ εἶδος ἀνυποψιασμοῦ, ἀφ' ἑνός, καὶ κιναιδείας, φοινικισμοῦ ἐνὸς θριαμβευτικὰ κι ἀναίσχυντα διακηρυγμένου (λίγη ὑπομονή) ἀνατριχιαστικοῦ «σεσάντα νόβε», ἀφ' ἑτέρου, ποὺ μόνον ἡ μακρότης τοῦ ἀναγνώστου ἀπ' αὐτὴ τὴν φρίκην ὀχετοῦ δικαιολογεῖ τὸν μὴ ὑποψιασμό του στὸ ποῦ σκοπεύει ἡ σκοτεινὴ, ἐρεβώδης διάθεσις τοῦ φαινόμενου ποὺ τώρα λέγεται Γιάννης Ρίτσος! Τουτέστι στὴν ἐκθέλυνσι τῆς φύλης, στὴν ὑπονόμευσι τῆς ἀρρενωπότητος, ἀλκῆς, σφριγηλότητος, ἀκμαϊότητάς της! Καὶ διόλου δὲν εἶναι τὸ τυχαῖο ἢ ἡ ἐπιπολαιότης ποὺ θὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ. Εἶναι ὁ ζόφος, ἡ σκοτεινότης, ὁ ἀβυσσαλέος γαιοπυριμιχθητισμὸς τοῦ ξοφλημένου τομαριοῦ!

Ὅτι ὁ ἄκρατος ἡδονισμὸς, κάθε ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τῆς ἡδονῆς, εἶναι ἐξάρτησις, παρακμὴ, θάνατος, ἀνάνδρο ξάνοιγμα στὴν ἡττα· πολὺ περισσότερο, ὅταν ὑποβάλλεται ἀπ' τὴν δολιότητα ἀνθρώπων, ποὺ δὲν μπόρεσαν ν' ἀντεπεξέλθουν λειτουργικὰ στοὺς φυσικοὺς ρυθμοὺς τοῦ ὁργανισμοῦ τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλήγει δυνάμει ἐωσφορικὴ μοχθηρία ἢ προσπάθεια ἐξίσωσης μὲ τὸ εἶδος (ἄρρεν φύλον) — καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ ἀνέναντι δι' αὐ-

τῆς στήν κοσμικήν Εὐταξία, Κανονικότητα, Ἀρμονίαν)... Ὅτι ἐδῶ ἡ ἐξίσωσις ἐπιχειρεῖται ὄχι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ατόμου στοῦ ζωικό ρεῦμα (ὁρμή — πού δημιούργησε καί διατηρεῖ τὸ εἶδος), ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξόδου (καί) τοῦ εἶδους (ἀπ' τὸ ρεῦμα) στήν ἐκρυθμία καί ἑτερονομίαν (παρέκκλισις ἐκ τοῦ κανονικοῦ) — ὅπου ἡ ἐξάρτησις (ὑπέρβασις τῶν ὁρίων τῆς ἡδονῆς) ἔχει ἐκτρέψει τὸ άτομο... Πιὸ ἀπλᾶ: Δὲν εἶναι πού πρέπει νὰ ἐπιστρέψει στοῦ ποίμνιο ἡ ξεστρατισμένη - χαμένη ἀρνάδα, ἀλλὰ πού τὸ ποίμνιο πρέπει νὰ ξεστρατίσει στὴ χώρα τοῦ λύκου!...

Ἡ οἰονεὶ ἐν παραδείσῳ δίαιτα (ἐνδιαίτησις) εἶναι ὄνειρο τοῦ ἀνθρώπου γενικά. Ὡστόσο, ἀπ' τῇ στιγμῇ πού ἐπιχειρεῖται ἡ κατασκευὴ παραδείσου (λόγου χάριν διὰ τῆς υπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς ἡδονῆς), πρὶν ἀναγνωρισθεῖ κριτικά τί λογῆς πράγμα εἶναι ὁ παράδεισος, ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ ν' ἀντέξει τὴν ἀπόγνωσί του, αὐτοχειριάζεται — «ἄγχος» (σὲ χρόνο καί τόπον ὄχι μόνο κάλυψης τῶν ἐνστιγματικῶν ἀναγκῶν του, ἀλλὰ κορεσμοῦ!), τοξικομανία, «ἡρεμιστικά», ἀχρείαστα «κυβικά», εὐκαιριακὴ μυσταγωγία σκανδάλῃς!..

Ὅχι, ὁ γράφων δὲν εἶναι ὁ πουριτανικὸς τῆς σκουριάς, ὁ ἀρτηριοσκληρωτικὸς τοῦ δογματισμοῦ, τῆς μισαλλοδοξίας, τοῦ μισονείσμου. Καί δὲν μπορεῖ νὰ 'ναι μὴ δημοκράτης, ἀφοῦ δέχεται τὸ ἐπιχείρημα πὼς ὁ ὁμοφυλόφιλος ἔχει δικαίωμα «νὰ κάνει τὸ σῶμα του ὅ,τι θέλει». Ὑπὸ τὸν ὅρο πὼς ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ τὸ δικό του σῶμα ἀλλὰ γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἐφήβου, τὸν ὅποιο ἀποπλανεῖ ἡ τοῦ ὁποίου μισθώνει τις ὑπηρεσίες (κατὰ κανόνα ἐμπορευματοποιημένες ἀνέντιμα, διαβλητά, ληστρικά, διαβρωτικά) — ὁ ὁμοφυλόφιλος χρειάζεται παρτενέρ, δὲν μπορεῖ νὰ 'ναι ὁμοφυλόφιλος μόνος του...

Ἀνάγκη πᾶσα, λοιπόν, νὰ μπεῖ φραγμὸς στοῦ ρεῦμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας πού ἀπειλεῖ μὲ παρακμὴ τὴ φυλὴ, πού πάει νὰ ξανακάνει τοὺς Ἕλληνες «γκιαούρηδες», πού, ἐπὶ τέλους, ἔχει ἀνοίξει τὴν πόρτα στοῦ φοβεροῦ εἰτζ...

— Μᾶς ἐπῆρξες; Τί σχέσι ἔχει μὲ τὴν χυδαιολογία καί κοπρολογία τῆς λογοτεχνίας ἡ ὁμοφυλοφιλία, ἡ φυλετικὴ παρακμὴ;

— Ἡ αἰσχρολογία δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. (Βεβαίως ὑπάρχουν καί χυδαιογράφοι κρετῖνοι, πού δὲν ἔχουν συνειδησι τί κάνουν, πού ἀπλῶς εὐθυγραμμίζονται μὲ τὰ «ὀνόματα», μὲ τοὺς σκοτεινοὺς Ρίτσους). Ἔτσι, καθὼς ὁ μύχιος, βρώμικος καί ἄξιος ἐμπυσμοῦ σκοπὸς εἶναι ἡ, διὰ τῆς προβολῆς (δημοσιότητος) καί δημιουργίας προσβάσεων στὴν ὁμοφυλοφιλία, προσπάθεια δικαίωσης τοῦ ἡττημένου (ὁμοφυλόφιλου — τῆς κουτσοπούρας ἁλεπούς πού θέλει ὅλες τις ἁλεπούδες κουτσοπούρες), ὥστε ν' ἀντέξει τὸν ἔσωθεν ἔλεγχο (ἀκόμα κι ὁ πιὸ προκλητικὰ ἀναίσχυντος κίναϊδος ξέρε, πὼς ἔχει χάσει «τὰ ρέστα του»...), ἡ αἰσχρολογία συνιστᾷ τὸ πρῶτο στάδιο τοῦ κτηνώδους σχεδίου, τὴ δημιουργία τῶν συνθηκῶν γιὰ τὸ ἐτοιμαζόμενο ἄλλα: αὐτὸ πού θὰ φέρει τὴ λογοτεχνία (ὅ,τι προβάλεται ὡς λογοτεχνία), *συνεπῶς καὶ τὰ κείμενα τῶν μέσων «μαζικῆς ἐνημέρωσης» (...)*, στὴν ἀποκλειστικὴ ἐξυπηρέτησι τοῦ ὁμοφυλοφιλικοῦ πρωτεύοντος στόχου. Πού σημαίνει πὼς θὰ ὑπάρξει ταῦτις λογοτεχνίας - ὁμοφυλοφιλικῆς φιλολογίας — πὼς δὲν θὰ ὑπάρξει ἄλλο εἶδος λογοτεχνίας: θὰ ἔχουν μπλοκαρισθεῖ ὅλοι οἱ δρόμοι!.. Ἀφήστε με...

ΦΑΝΤΑΡΟΙ

«... κι αὐτὸ τοὺς κάνει νὰ καυλῶνουν πιότερο, κι ἐνῶ κρατοῦν τὸ τσιγάρο μὲ τὸ δεξὶ τους χέρι, μὲ τ' ἄλλο, τὸ ζερβὶ τους, πιέζουν τὸ πέος τους νὰ τὸ σπᾶσουν. Νὰ πάρ' ἡ ὀργή, δὲν ξεμυτίζει καὶ καμμιὰ σκρόφα, νὰ πᾶνε μαζί, ὁ ἕνας ἀπὸ μπρός, ὁ ἄλλος ἀπὸ πίσω καὶ νὰ σκουντιοῦνται οἱ φαλλοὶ τους μέσ' ἀπ' τὸ σῶμα τῆς γυναίκας...».

Σχόλια Δ.Δ.: Γιὰ ποιά γυναίκα μιλάς, κ. Ρίτσο; Γιὰ τὴ δική μας μάνα, ἀδελφή, σύζυγο, κόρη, ἢ γιὰ τὴ γιὰ τὴ δική σου; Ἄν γιὰ τὴ δική σου, ἐσὺ ξέρεις... Ἄν ὅμως μιλάς γιὰ ἄλλη γυναίκα, πού δηλαδὴ δὲν εἶναι τῆς φαμελιάς σου, ποιά λὲς νὰ 'ναι αὐτὴ ἡ... «σκρόφα»; Μήπως ἡ μάνα, ἀδελφή, σύζυγος, κόρη τοῦ μακροσυγγενοῦς μου Στέφανου Γκιουζέλη, ἀντιστρατήγου τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ὑπουργοῦ τῆς Κυβέρνησης τοῦ Βουνοῦ, πού ὅταν τὸν ἔκλεισε ἡ Ἐνάτη καὶ δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ συνεχίσει τὸν πόλεμό του, τράβηξε τὸν κρίκο τῆς τελευταίας του «μίλς» καὶ δὲν τὴν πέταξε; Μήπως τοῦ μακροσυγγενοῦς μου δεκαοχτάχρονου Χαράλαμπου Διβάρη, πού μοῦ κληροδότησε ἀπ' τὸ Χαϊδάρι τ' ἄλουμινένιο του κύπελο — νὰ γράφει ἀπάνω «τὸ καράβι ὀρτσάρισε»; Μήπως τῶν τριῶν ἐπονιτῶν τοῦ

Ὑμηττοῦ; Μήπως ὅλων αὐτῶν τῶν ἄκριτων κι ἀφελῶν, ποὺ ἔπεσαν στὴν «Ἀντίστασι», ποὺ ἐπέλεξαν τὸ μάταιο πόνο — λὲς καὶ θ' ἄλλαζε σὲ τίποτε ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξι, ἂν ἀντὶ σήμερα νὰ 'ναι πρῶτος ὁ Ρήγκαν καὶ δεύτερος ὁ Κόλ, ἦταν ὁ Κόλ πρῶτος κι ὁ Ρήγκαν δεύτερος;

— Μὰ ὁ Ρίτσος δὲν ἐννοεῖ καμμιά ἀπ' αὐτές! Πουτάνα ἐννοεῖ...

— Μπᾶ; Κι ἐγὼ πὺν νόμιζα πῶς (καὶ) γιὰ τὶς πουτάνες ἔγινε ὁ κομμουνισμός!... Οὐ νὰ χαθῶ!...

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Τὸ αἷμα τοῦ Ἡλίου πράσινο

Στάζουν τὰ μάτια μου πράσινα δάκρυα,
μέσα στὶς χοῦφτες σου λιμνάζει ἡ ζωὴ μου.
Μὴ σφίγγεις τὴν ἀπαλάμη σου,
τὰ νύχια σου δὲν θὰ κρατήσουν
οὔτε μιὰ στάλα ἀπ' τὸν ἰδρώτα τοῦ Ἡλίου.
Τὸ φῶς τοῦ Ἡλίου σὲ ζέστανε,
μὴ τοῦ ζητᾶς νὰ σοῦ φωτίζει τὶς ἀδειες σκέψεις σου.
Τὸ αἷμα τοῦ Ἡλίου, πράσινη φωτιά,
κυλᾷ γαλήνια μέσα στὰ χρυσᾶ κανάλια.
Μὰ ἡ καρδιά — πλαστικὴ καὶ ψεύτικη —
χτυπᾷ μὲ βηματοδότῃ, προσμένοντας τὸ τέλος.

ΔΗΜ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ

Ἑλλάδα

Οἱ αἰῶνες
τὴν πορφύρα καὶ τὸν ἀκάνθινο στέφανο σὲ φόρεσαν.
Στὸ ὠραῖο κορμί σου τὰ στιλέτα τῶν βαρβάρων ἀνοιξαν πληγές.
Μὰ ἀπὸ τὴν τέφρα σου βγῆκες ὅλη λάμψη.
Κι ἡλιογεννημένη στάθηκες.
Ἀνέγγιχτη,
μὲ τὶς αὖρες στὸ μέτωπο.
Χώρα μικρή.
Χώρα πικρή.
Χώρα διαγουμισμένη καὶ χιλιολουλουδισμένη.
Μυρωμένε ἀνεμε,
ἀπ' τὰ ἀγιάσματα τῶν νεκρῶν
κι ἀπ' τὰ κρίνα τοῦ πνεύματος...
Τί εἶσαι;
Ἕνας θρύλος μὲς στὴν Ἀλήθεια.
Ἕνα παραμῦθι ἀπὸ φωτιά καὶ αἷμα.
Ἀπὸ ὁμορφιὰ καὶ πίστη.
Ἀπὸ στάχτη καὶ ὄνειρα.
Αἰῶνια νέα.
Γῆ μικρή.
Γῆ πικρή.
Γῆ λουλουδισμένη.
Εἶσαι ὅλη μιὰ καρδιά.
Ἡ καρδιά τοῦ κόσμου.

Δρ. Θεοφάνης Μανιάς*

Δὲν ἀρμόζουν δάκρυα στὴν κηδεῖα σου, Θεοφάνη Μανιά. Εἶναι καιρός, ποὺ ὅσοι, ἀκολουθώντας τὸ δικό σου παράδειγμα, προσπάθησαν νὰ μνηθοῦν στὰ νάματα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ ν' ἀποκρυπτογραφήσουν τὶς ρίζες τῆς νεώτερης κακοδαιμονίας του, στέκονται γαλήνιοι, ἀτάραχοι, ἀκλόνητοι, νηφάλιοι, μὲ συγκεντρωμένη τὴ σκέψη τους καὶ σχεδὸν χωρὶς αἰσθήματα στὶς ἀλλεπάλληλες τρικυμίες ποὺ μᾶς δέρνουν. Ἀλλωστε τὸ δικό σου ἔργο ἦταν πολὺ μεγάλο, γιὰ ν' ἀνήκη εἰς τὸν κόσμον τοῦτον. Ἐὰν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἀνῆκε τὸ ἔργο σου, Θεοφάνη Μανιά, οἱ ἄνθρωποι οἱ μικροὶ αὐτοῦ τοῦ τόπου θὰ ἠγωνίζοντο ἵνα διαδοθῇ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀκόμα σὲ ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ πλανήτη Γῆ.

Ἐσύ, μὲ τὸν ἀκάματο ζήλο σου, μὲ τὸ ἐρευνητικό σου πνεῦμα, μὲ τὴ διεισδυτικότητα τῆς πεντακάθαρης σκέψης σου, ὁ πρῶτος, ὁ μόνος μετὰ ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια λήθης κατάρχεος ν' ἀποδείξῃς τὴν ἀλήθεια τῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸν Τίμαιο καὶ τὸν Κριτία του: ὅτι δηλαδὴ δέκα χιλιάδες χρόνια τουλάχιστον π.Χ. ἄκμαζε στὴν Ἑλλάδα ὕψιστου βαθμοῦ πολιτισμός. Ἐνας πολιτισμός, ποὺ θέλησε νὰ διαιωνίσῃ τὴ γνώση, ἀλλὰ καὶ τὰ μνημόματα του πρὸς τὶς ἐπόμενες γενεὲς τῶν Ἑλλήνων ἀποτυπώνοντάς τα μὲ θαυμαστὴ τελειότητα στὴ μεγαλύτερη ἀρχιτεκτονικὴ βιβλιοθήκη τοῦ κόσμου. Μιὰ βιβλιοθήκη, ποὺ θὰ διέτρεχε τοὺς λιγότερους δυνατοὺς κινδύνους νὰ καταστραφεῖ μεταδίδοντας ἑσαεὶ, ὄχι μόνον στοὺς Ἑλληνες ἀλλὰ καὶ στὴν ὑφήλιο ὁλόκληρη τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν τελειότητα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μεγαλείου.

Χάρη σὲ σένα, Θεοφάνη Μανιά, ἀπεδείχθη πὼς ὁ Πλάτων δὲν ἦταν «παραμυθᾶς». Καὶ πὼς ἡ παρακαταθήκη γνώσεως μέσ' ἀπὸ τοὺς κιτρινισμένους παπύρους ποὺ ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς παρέδωσε στὸ Σόλωνα στὴ διάρκεια ταξιδιοῦ του στὴν Αἴγυπτο, ἔχει ἀποτυπωθεῖ σ' ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀριστουργήματα τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, ποὺ ἀπλωνόταν πολὺ πέρα ἀπὸ τὴ συρρικνωμένη σύγχρονή μας Ἑλλαδίτσα, σ' ὅλο τὸ χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Ἀ! Θεοφάνη Μανιά! Λυποῦμαι καὶ γιὰ τὴ δική μου ἀνεπάρκεια νὰ μὴν καταφέρω νὰ πείσω τοὺς ἀρμοδίους τῆς τότε YENEΔ, ποὺ διέθεταν καὶ ἀεροπλάνα καὶ ἐλικόπτερα καὶ ὅλα τὰ τεχνικὰ μέσα, νὰ γυρίσουν κινηματογραφικὴ ταινία μὲ ἀφετηρία καὶ στόχο τὴ διάδοση στὴν ὑφήλιο τοῦ βιβλίου σου «Τὰ ἄγνωστα μεγαλουργήματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». Τώρα βέβαια ξέρω, ὅπως ἤξερες κι ἐσύ. Τώρα βέβαια θλίβομαι βαθύτατα. Ὅπως θλιβόσουν καὶ ἐσύ.

Δαπανῶνται δισεκατομμύρια δραχμὲς γιὰ ἐφήμερα χαρτιά. Σ' ἓνα μάταιο, κούφιο, ἀπονευματοποιημένο πόλεμο ἐντυπώσεων. Καὶ δὲν μπόρεσε νὰ βρεθεῖ ἓνα τόσο δὲ μικρὸ κονδύλιο ἀπὸ τὰ τόσα περισσευούμενα, γιὰ ν' ἀποδειχθῇ μὲ βάση τὴν ἐρευνά σου ἡ ἀρχαιότητα τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Συνένοχοι ὅλοι μας, Θεοφάνη Μανιά. Δὲν σοῦ ζητοῦμε ἄφεση ἁμαριῶν, οὔτε κι ἀπολογούμεθα. Ὁ καθένας μας ἀγωνίζεται μέχρι ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ. Κι ὅταν ἔρθῃ ἡ στιγμή τῆς κρίσεως, ὅπως ἤδη σήμανε γιὰ σένα, θὰ παρουσιασθῇ μπροστὰ στὸ Θεὸ μὲ περγαμηνές του τὴν πρόθεσιν καὶ ὄχι ἴσως τὸ βαθμὸ ἐπιτυχίας τῶν ἀγώνων του. Τὴν ὕστατη αὐτὴ στιγμή, ποὺ ἀποθέτομε ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες τῆς τύφεις μας μπροστὰ στὸ νεκρό σου, τύφεις γιατί δὲν σταθήκαμε ἱκανοὶ νὰ πραγματοποιήσουμε τὴν ταινία ποὺ θὰ διέτρεχε ὅλες τὶς τηλεοράσεις τῆς γῆς μὲ τίτλο: Ἑλλάς, 12.000 χρόνια πολιτισμοῦ καὶ ὑπότιτλο: 2.000 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πλάτωνος ὁ ταξίαρχος ἑ.ἀ. τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ἐρευνητῆς - συγγραφεὺς δρ. Θεοφάνης Μανιάς ἀποδεικνύει μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια καὶ ἐπαγωγικὴ μαθηματικὴ σκέψη τὴ γνησιότητα τῶν θεωριῶν του, δέξου, σὲ παρακαλοῦμε, τὴν ἀπλότητα τούτης τῆς τελευταίας προσφωνήσεως: Χαῖρε, ἱεροφάντη!

Ἑλένη Κυπραίου

* Ἐπικήδειος ἐκφωνηθεῖς τὴν 4 Ἰουνίου, στὴν κηδεῖα τοῦ ἐκλιπόντος σπουδαίου καὶ πρωτότου ἐρευνητῆ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Λ. Ν. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ φωνή τοῦ Δικαίου*

Ἡ τῆς ψυχῆς «*εὐθυμία*» ἀπὸ τῆ συμμετρίας τοῦ «*γίγνεσθαι*» ἔχει τὴν δύναμη νὰ «*μεταρυσμοῖ*» τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπο καὶ ἴσως ἀκόμη ν' ἀλλάξει σ' αὐτὸν τὴν ἀτομικὴ του δομὴ. Αὐτὰ τὰ δημοκρίτεια πορίσματα ἀναπήδησαν στὴ σκέψη μου, ὅταν ἀνέγνωσα τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Λ. Ν. Γεωργακόπουλου «*Ἡ φωνή τοῦ δικαίου*». Βέβαια δὲν πιστεύω ὅτι τέτοιας μορφῆς κείμενα μπορεῖ νὰ εἶχαν ἢ ἔχουν κάποια ἀπήχηση στοὺς κατεστημένους «*ταγούς*»! Τὸ πιθανώτερον εἶναι νὰ παραμείνει ἡ «*Φωνὴ δικαίου*», ὅπως καὶ ἀρκετὲς ἄλλες ἐντιμὲς ἀποκαλύψεις τῆς ἀθλιότητάς μας, ὡς «*φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*». Ἐγὼ πάντως θεωρῶ ὅτι ἔργα διαμαρτυρίας, σὰν αὐτὸ τοῦ Λ. Γεωργακόπουλου, στὴν ἐποχὴ τοῦ διασурμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας ἔπρεπε νὰ ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς ἔχοντας «*τὸ πα-ραδάκι*» καὶ νὰ ἀποστέλλονται δωρεὰν στοὺς νέους.

Τὸ θέμα τοῦ συγγραφέα εἶναι τὸ δίκαιο. Τὸ δίκαιο, ποὺ ξεκίνησε μαζί, θὰ ἔλεγα, μετὸν κτηνοτρόφο βοσκὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, μαζί μετὴ νουμῇ, μετὸ νέμω, καὶ ἐγινε νόμος καὶ ἀργότερα δίκαιο. Βάση ὅμως καὶ θεμέλιον τοῦ κοινωνικοῦ δικαίου ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς αἱ αἰδῶς καὶ ἡ νέμεσις. «*Ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ἐκδηλώσεις, ἀτομικὲς καὶ κοινωνικὲς, ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἔκτοτε τὴν σφραγίδα αὐτῆς τῆς «αἰδοῦς», γιὰ νὰ εὐρίσκονται σὲ ἀρμονία μετὸ ἔθος - ἡθος, ποὺ ἡ ἑλληνικὴ φύση - χώρος εἶχε διδάξει στὸν κάτοικο αὐτῆς τῆς περιοχῆς. Ἡ νέμεσις σὰν πράξις ἐξίλασμοῦ συγκρατοῦσε συνεχῶς τὶς αὐτοεπιβεβαιωτικὲς ἢ τάσεις ὑπερβολικῆς ἰσχύος (ὀλοκληρωτικῆς) στὸ ὄριο τῆς ἰσορροπίας, στὴν ἀποφυγὴ ἐνὸς κοινωνικοῦ στροβίλου.*

ΠΡΟΜΗΘΕΪΚΗ ΛΥΤΡΩΣΗ

Ἐπίγεια λύτρωση δὲν θὰ πῇ λύτρωση ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ δεσμὰ, ὅπως πιστεύουν οἱ μαρξιστές. Θὰ πῇ λύτρωση ἀπὸ τὰ ἐπίγεια δεσμὰ — τόσο αὐτὰ ποὺ δένονται τὸ ἄτομο ὑλικά τὸ δένουν ψυχολογικά, ὅσο καὶ αὐτὰ ποὺ δένονται τὸ πνευματικά τὸ δένουν ὄντολογικά. Ἐπίγεια λύτρωση θὰ πῇ ἐπώδυνος ἐξοστρακισμὸς τοῦ προσκολλητικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ πῇ λύτρωση ἀπὸ τὴν τάση δλων μας νὰ δεινόμαστε μετὴν ὑλικὴ ἢ τὴν πνευματικὴ διάστασή τῆς ὑπαρξῆς μας — δίνοντάς τους τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς ἀλώσουν καὶ νὰ μᾶς καταστήσουν ὑποχείριά τους.

Ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ ὅτι ἡ ἐλευθερία ξεκινάει καὶ τελειώνει στὸν ἴδιο καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ θὰ σπᾶσῃ τὰ δεσμὰ μετὰ τὰ ὁποῖα δένει τὸν ἑαυτὸ του, κανεὶς ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ τὸν δέσῃ. Ὁ ἀγώνας τοῦ προμηθεϊκοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει στόχο τὸν θεὸ ἐκτός. Ἐχει στόχο τὸν θεὸ ἐντός. Αὐτὸς ὁ ἀγώνας, ποὺ πιστεύεται ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μετὴν συμβολὴ ἰνστρουκτόρων, ἢ πιστευόταν ἀπὸ τοὺς συμπολίτες τοῦ Αἰσχύλου ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μετὴν συμβολὴ ἱερέων,

μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους ὡς αὐτόνομα πρόσωπα.

Αὕτῃ εἶναι ἡ φωτιὰ ποὺ ἔκλεψε ἀπὸ τοὺς θεοὺς ὁ Προμηθεύς. Ὅποιαδήποτε μετὰθεσὴ τῆς ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ πεδίο τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης σὲ κάποιο πεδίο ἐξωτερικὸ — κοινωνικὸ ἢ θρησκευτικὸ — ἀποτελεῖ παραχάραξη τοῦ προμηθεϊκοῦ πνεύματος. Ὁ Προμηθεύς δὲν ἔκλεψε τὴν φωτιὰ ἀπὸ τοὺς θεοὺς γιὰ νὰ τὴν δώσῃ στὸν Μάρξ ἢ τὸν Μαχαρίσι. Τὴν ἔκλεψε γιὰ νὰ τὴν δώσῃ σὲ μᾶς τοὺς κοινούς ἀνθρώπους καὶ νὰ μᾶς καταστήσῃ ὠριμους — πραγματικὰ αὐτόβουλους ἀπέναντι στὰ πάντα, τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ ὑλικά, τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ συναισθηματικά.

Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ προμηθεϊκὸ πῦρ δὲν κλάπηκε γιὰ νὰ φωτίσῃ τὴν ἀλήθεια ἢ γιὰ νὰ ἀλλάξῃ τὴν κοινωνία. Κλάπηκε γιὰ νὰ κάψῃ τὴν ὁποια εἰκόνα τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς κοινωνίας μέσα στὴν συνείδησή μας. Ἡ τέλεια κοινωνία — καὶ ἡ τέλεια ἀλήθεια — ἀνακύπτουν μόνες τῶν ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ ἐμεῖς ἐκθρονίζουμε τὴν ὑποστασιοποιημένην εἰκόνα τοῦ θεοῦ - Κυρίου μέσα μας.

Αἰμίλιος Μπουρατῖνος

Ὁ συγγραφεὺς ἀναλύοντας σήμερα τὴν εἰκόνα δικαίου, πού οἱ νέοι κάτοικοι τοῦ πα-
νάρχαιου αὐτοῦ χώρου ἀπολαμβάνουν, ἀποδεικνύει, μὲ ἀναλύσεις κατὰ θέμα, ὅτι ὄχι μό-
νο δὲν ἀπολαμβάνουμε αὐτῆς τῆς δικαιοσύνης, πού ἐδῶ βλάστησε καὶ ὀλοκληρώθηκε,
ἀλλὰ εἴμαστε ὅλοι παράνομοι (θὰ ἔλεγα, *ἀναιδεῖς*, ὑβριστὲς τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς νεμέσεως).
«Ἄν», μᾶς λέγει, «*ἡ ἀτομικὴ ἀπειθαρχία εἶναι κοινωνικὴ πειρατεία, ἡ συλλογικὴ ἀπειθαρ-
χία εἶναι πειρατικὴ κοινωνία*». Καὶ πράγματι, διαβάζοντας κανεῖς τὸ μεστὸ λογικῆς καὶ
στοχασμοῦ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Λ. Ν. Γεωργακόπουλου θὰ ἀντιληφθῇ τοὺς λόγους πού ἔχουμε
τελείως ἀποπροσανατολισθεῖ καὶ κινδυνεύουμε νὰ ὀδηγηθοῦμε (ἐγὼ πιστεύω ὅτι μᾶς ὀδη-
γοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ οἱ ταγοὶ μας) στὸν ἀφανισμό. Διότι ἀφανισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου
καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου (πού μόνον αὐτὸ ὑπῆρξε οἰκουμενικό), εἶναι τὸ εὐρύτερο σχέ-
διο γιὰ τὴν ὀλοσχερῇ ὑποδούλωση τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄρχισα, μὲ τὸν Ἀβδηρίδη σοφὸ καὶ θὰ ἤθελα νὰ κλείσω αὐτὴ τὴν ἔκφραση τῆς
πνευματικῆς χαρᾶς πού μοῦ ἔδωσε ὁ Λ. Ν. Γεωργακόπουλος μὲ κάτι ἀπ' τὸν Ἡσιόδειο
θρῆνο [*Ἔργ. Ἡμέραι*, στίχ. 196-201]:

*«Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπον ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
λευκοῖσιν φάρεσσι καλυψαμένα χροὰ καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλον ἴτον προλιπόντ' ἀνθρώπους
Αἰδῶς καὶ Νέμεσις· τὰ δὲ λείπεται ἄλγεα λυγρὰ
θνητοῖς ἀνθρώποισι· κακοῦ δ' οὐκ ἔσσεται ἄλκη».*

[= Καὶ τότε πρὸς τὸν Ὀλυμπο θὰ φύγουν ἐγκαταλείποντας τὴν πλατύδρομη γῆ, φο-
ρῶντας τὰ λευκὰ πέπλα τους, πού καλύπτουν τὴν κάτασπρη θωριά τους ἡ Αἰδῶς (ἡ ντρο-
πὴ πού θεμελίωσε τὴν κοινωνικὴ τάξη καὶ ἰσορροπία) καὶ ἡ Νέμεση (ἡ κάθαρση). Καὶ ἀπὸ
τότε δὲν θὰ λείψουν πλέον τὰ φοβερά δεινὰ ἀπ' τὸν θνητὸ ἄνθρωπο (*σημ.*: καὶ νὰ σκεφθεῖ
κανεῖς ὅτι σήμερα εἶναι θνητὴ καὶ ἡ ἀνθρωπότης). Ἄπ' αὐτὲς δὲ τίς συμφορὲς καμμιὰ δύ-
ναμη δὲν τοὺς σώζει.].

Η. Α. Τσατσόμοιρος

Sir HAROLD JEFFREYS, *Scientific inference* (*Ἐπιστημονικὸς συμπερασματισμὸς*)

Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ sir Jeffreys ἡ θεωρία τῆς ἐπιστημολογικῆς πιθανότητας
προβάλλεται σὲ διάσταση πρὸς τίς διαφορὲς θεωρίες συχνότητος πιθανοτήτων. Βασικὸ
στοιχεῖο, ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφεὺς, γιὰ τὴν συστηματικὴ μελέτῃ τῆς ἐπιστημονικῆς με-
θόδου εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μερικῆς ἀπόδειξης, πού ἀποκαλοῦμε πιθανότητα. Ἡ μερική ἀ-
πόδειξη ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ μιὰν *a priori* ἔννοια πού δὲν ἀνήκει στὴν ἐπαγωγικὴ λογικὴ.
Διαφορίζει ἐπίσης τὴ θέση τοῦ ἀπὸ τὸ κλασσικὸ πιθανολογικὸ μοντέλο, πού θὰ μπορούσε
ἐπαγωγικὰ νὰ καθιερώσει μιὰ ἀρχικὴ τιμὴ *A*, δεδομένου ἐνὸς *Q* καὶ ἐνὸς *P*, σ' ἓνα γεωμε-
τρικὸ σύστημα. Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, θὰ δώσουμε διαφορετικὸ νόημα στὸ *P* μὲ
διαφορετικὲς τιμὲς στὸ *Q* καὶ στὸ *P*. Ἀκόμη δὲν φαίνεται ἀπίθανο ὅτι μὲ τὸ ἓνα ἐνιαῖο
νόημα τοῦ *P* μπορούμε νὰ διαφοροποιήσουμε τίς τιμὲς τοῦ *A* μὲ ἓνα ἐνιαῖο *Q* (*Q1, Q2...*)
καὶ μὲ ἓνα ἐνιαῖο *P* (*P1, P2...*). Ὁ sir Jeffreys ἀπορρίπτει τὴν θέση ὅτι ὑπάρχει τυπικὴ σχέ-
ση μεταξὺ τῶν προτάσεων στοιχείων ἢ τῶν ἐρευνώμενων προτάσεων καὶ τῆς τιμῆς τοῦ *A*
γιὰ ἓν ἀρχικὸ *P* καὶ ἓνα ἀρχικὸ *Q* τῆς μορφῆς $P(Q/P) = A$ (δηλαδὴ ἡ πιθανότητα τοῦ *Q*,
δεδομένου τοῦ *P*, εἶναι *A*).

Πρόκειται γιὰ συστηματικὴ σπουδὴ ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς σπουδαιότητος.

Μανώλης Μαρκάκης

ΓΡ. Φ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ: *Martin Heidegger, ο φιλόσοφος της μερίμνης*

Πρόσφατα παρουσιάστηκε στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό η έκτη έκδοση του βιβλίου του καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γρηγ. Φ. Κωσταρά, με τίτλο «*Martin Heidegger, ο φιλόσοφος της μερίμνης*». Με μεγάλη έκφραστική δύναμη παρουσιάζεται στις σελίδες του βιβλίου η ἀκτινοβολία του Χαϊντεγκεριανού πνεύματος. Πρέπει νά σημειωθεί, πώς σπάνια οἱ Ἕλληνες ἀναγνώστες ἔχουν τὴν εὐκαιρία νά βρεθοῦν μπροστὰ σὲ μιὰ τόσο συνοπτική καὶ σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ πραγμάτευση σ' ἓνα ἐξίσου σημαντικὸ θέμα, κατὰ τοῦ κάνει ἤδη τὴν πρώτη ἀνάγνωση ν' ἀποπνέει γιὰ τὸν πραγματικὸ ἔραστή τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ μεγαλόπνοο.

Ἀρκεῖ νά ξεφυλλίσαι ἀπλῶς κανεὶς τὸ βιβλίο, γιὰ νά καταλάβει πῶς ὁ συγγραφέας προσπαθώντας νά ἐπεξηγήσει μιὰ σκέψη ποὺ βρίσκεται στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ, ἀναδεικνύει ἓναν ὁλότελα προσωπικὸ ὑγιὲ στοχασμὸ, ποὺ κυοφορεῖ πέρα ἀπ' τὸν ἐμμενῆ προσανατολισμὸ τῆς ἐποχῆς, πέρα ἀπ' τὴν κοινοτυπία καὶ τὸ ψευδεπίγραφο, ποὺ ἐκζητοῦν ἐξοικείωση μὲ μιὰ διαβρωμένη πραγματικότητα. Τὸ βιβλίο, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, δὲν ὑποτάσσεται σὲ τίποτα, ἀλλὰ παραμένει σταθερὰ προσηλωμένο στὰ ὁράματα μιᾶς ἄλλης ὁχθῆς.

Μιὰ πληθώρα Χαϊντεγκεριανῶν ἐννοιῶν παρελαύνει στὸ βιβλίο μὲ ἀξιοθαύμαστη εὐρύτητα καὶ ἐτοιμότητα στὴν πραγμάτευση. Ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ ἔχοντας κατὰ νοῦ πάντα τὴν πυρετώδη σύμπλεξη τῶν Χαϊντεγκεριανῶν θέσεων, νά καταδείξει μ' ἀδρά χρώματα τὰ νήματα μιᾶς ἐν πολλοῖς ἀπροσπέλαστης ἀλλὰ ἐξίσου βαρυσήμαντης σκέψης. Ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο ὁ συγγραφέας κατορθώνει στὸ βιβλίο νά μὴν προσηλώνεται ἀπαραίτητα στὸ διδακτικὸ τοῦ σκοποῦ, οὔτε ὁ διδακτικὸς αὐτὸς σκοπὸς νά ἐπισκιάζει τὸν ἐπιστημονικὸ, ἀλλὰ προσπαθεῖ νά συνενώσει δλους τοὺς σκοποὺς σ' ἓναν πρωταρχικὸ, χωρὶς ὡστόσο αὐτὸς νά παρακμάζει στὴν ὀνειροπόληση — δηλ. ν' ἀφυπνίσει μ' ἓνα βιβλίο φερμανικῶν προδιαγραφῶν καὶ μεθόδου τὴν σύγχρονη μᾶλλον κεκοιμημένη ἐλληνικὴ φιλοσοφικὴ συνείδηση.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν συμπιέζονται τὰ πάντα κάτω ἀπ' τὸ τερατωδῶς περιορισμένο τῆς ἐποχῆς, ὑπερβαίνουν μᾶλλον τὴν ἀντίσταση τῆς κοσμικῆς φροντίδας, ἐκεῖνης ποὺ χάνει τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν ἄλλη ὄχθη, τὴν ὁποία τὸ βιβλίο χωρὶς κανένα συμβιβασμὸ φαίνεται νά ἐπιδιώκει, ἀνακαλύπτοντας τὸν ἑαυτὸ τοῦ στὸν ὀρίζοντα μιᾶς εὐεργετικῆς εὐθύνης, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν προσπαθεῖ ἀπλῶς νά γράφει γιὰ τὸν Heidegger, ἀλλὰ νά στοχαστεῖ πάνω στὴν πολὺπλοκη καὶ περίτεχνη σκέψη τοῦ *Oenker in dürftiger Zeit*.

Προτοῦ ὁ συγγραφέας ἐμπλακεῖ στὴν πραγμάτευση τοῦ κυρίαρχου θέματος, μᾶς προσφέρει ὑπὸ τύπον εἰσαγωγῆς βραχύτητες καὶ νοηματικὰ συνοπτικότητες σκιαγραφησεῖς τῶν S. A. Kierkegaard (πατέρα τοῦ Ὑπαρξισμού), K. Jaspers, Z.-P. Sartre, C. Marcel, στὶς ὁποῖες ταυτόχρονα βρίσκει τὴν εὐκαιρία ν' ἀποδώσει τὸ κλίμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ Ὑπαρξισμού. Μὲ μιὰ φροντίδα γιὰ τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἀκρίβεια τῆς γραφῆς, τὸ βιβλίο δομεῖται μ' ἀπαράμιλλα αὐστηρὸ καὶ περιεκτικὸ τρόπο σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες.

Ἡ πρώτη μὲ τίτλο «*Τὰ ὄντολογικὰ θεμέλια τῆς μερίμνης*», περιγράφει τὴν ἐκδήλωση τῶν ἐμφανίσεων τοῦ ἴδιου τοῦ εἶναι ὡς ἀπορίας στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση μὲ τὴν μορφή τῆς μερίμνης. Αὐτὸ ὅμως τὸ ἀπαραίτητο *In-der-Welt-Sein*, τὸ συνειδησιακὸ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι, ἐκδηλοῦται σὲ μιὰ δομικὴ πολλαπλότητα, τῆς ὁποίας κυρίαρχα στοιχεῖα, ἐκφάνσεις τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ὕψης, εἶναι ἡ *βιομέριμνα* (*Besorge*) καὶ ἡ ἀνθρωπομέριμνα (*Fürsorge*), ἐννοίες ποὺ ἀναλύονται, μὲ μεγάλη προσοχὴ στὴν ὁρολογία, στὸ δεῦτερο κεφάλαιο. Τὸ βαθύτερο καὶ πιὸ σημαντικὸ κεφάλαιο ἀπ' τὰ τρία εἶναι τὸ τελευταῖο, ποὺ περιγράφει καὶ τὸ βασικὸ μοχλὸ τῆς Χαϊντεγκεριανῆς διδασκαλίας, τὸν «*Χρονικὸ χαρακτήρα τῆς μερίμνης*». Τὸ βαθὺ πέπλο ποὺ φαίνεται πῶς σκέπαζε τὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία γι' αὐτὸ τὸ

περιβόητο δεύτερο μέρος του «*Εἶναι καὶ Χρόνος*», όπου περιγράφεται καὶ ἀναλύεται ἡ χρονικότητα, ἀρχίζει γιὰ τὸν προσεχτικό ἀναγνώστη τοῦ βιβλίου ν' ἀποσύρεται. Ἀκριβῶς ἐδῶ περιγράφονται μ' αὐστηρότητα κατηγορίες ὅπως ἡ *εὐρεσις* (*Befindlichkeit*), ἡ *εκπτώσις* (*Verfallen*), ἡ *παροντοποίησης* (*Gegenwärtigen*) κλπ.

Γιὰ λόγους ἐνδεικτικὰ τυπικούς ἀξίζει ν' ἀναφερθοῦν οἱ σπάνιες βιογραφικὲς πληροφορίες, ποὺ ἐμπεριέχονται διάσπαρτες στὸ βιβλίο (ὅπως αὐτὲς τῆς σελ. 68-69), ἡ ἀκριβὴς χρονολογικὴ σειρά ὅχι μόνο τῶν βασικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Heidegger, καθὼς καὶ μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐσύννοπη βιβλιογραφία.

Ἡ αὐστηρὴ προσήλωση τοῦ βιβλίου στὸν ἐπιστημονικό του σκοπὸ κάνει κάθε κριτικὴ γι' αὐτὸ νὰ μὴν ἔχει νὰ πεῖ τίποτα. Ἀκριβῶς, γιατί ἡ ἔγκυρη ἐπιστήμη βρίσκεται πέρα ἀπ' τὴν κριτικὴ ἢ ἴσως πρὶν ἀπ' αὐτή. Τὸ βιβλίο ὥστόσο κρύβει κατὶ στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ συμβολικοῦ. Κρύβει ἓνα αἶνιγμα, τὸ ὁποῖο ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νὰ λύσει μέσα στὸν ἐνθουσιασμό του: Εἶναι ἀκριβῶς, ὅτι μὲ τὴν ἔγκυρη στιβαρότητα τῆς ἐπιστημονικότητάς του τολμᾷ νὰ μεριμνήσει γιὰ κάτι, ποῦ ἡ ἑρμηνευόμενη στὸ ἴδιο τὸ βιβλίο οὐσιωδῶς Χαίντεγκεριανὴ μέριμνα τοῦ σύγχρονου κόσμου φροντίζει ἐπιδειχτικὰ ν' ἀγνοήσει. Ἐπομένως ἡ «*μέριμνα*» τοῦ συγγραφέα δικαιώνει συμβολικὰ ὅχι μόνο τὸν τίτλο τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο μὲ τὸν ἑαυτὸ της.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ στὴν ὁποία πρὸ πολλοῦ ὁ ἐπιστήμονας ἔχει πάψει νὰ ἐλπίζει πὼς ἡ φιλοσοφία θὰ καταφέρει νὰ προκαλέσει ξανὰ τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση τῶν ἄλλων, ὁ συγγραφέας — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἐλάχιστο, ἀπ' τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ διαπιστωθεῖ ἐδῶ μιὰ μεγαλοψυχία — μέσα σ' ἓναν κατανασασμὸ μεστῶν ἀπὸ νόημα φράσεων ἐπιτυγχάνει νὰ στεφανώσῃ τὴν πραγματεία του μὲ τὸ ἴδιο τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμη νὰ ξεπερνᾷ ἐκεῖνο, ποῦ γι' ἄλλους συγγραφεῖς εἶναι ταυτόσημο τοῦ ἀπροσπέλαστου, ἐννοεῖται νὰ ξεπερνᾷ τὸ γεγονός ὅτι στὰ γερμανικὰ ἡ *φύγη* (*Flucht*) ἀπέχει μόνο ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸν *φόβο* (*Furcht*).

Βασ. Θ. Γαϊτάνης

ΠΑΝ. ΒΙΓΛΑΡΗΣ, 2000 *ἔτη Γραικύλοι*. — *Ἡ Ὑπατία ἐπὶ τῆς πυρᾶς*

«Δι' ὃ καὶ δικαιούμεθα νὰ γνωρίσουμε τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐπάθαμεν ὅσα ἐπάθαμεν καὶ πάσχομεν ὅσα ὑποφέρομεν. Ἐρευνῶντες ἀνακαλύπτουμε ὅτι εἰς ἓκ τῶν λόγων ποὺ πάσχομε εἶναι καὶ τὸ «ποιόν» τοῦ ὑψηλὰ ἱσταμένου γραικοῦ ἢ γραικύλου. Ἄνευ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου οὐδὲ ἡ Ὑπατία θὰ ἐρρίπτετο ἐπὶ τῆς πυρᾶς, οὐδὲ ἡ Ἑλλάς εἰς θέσιν δούλης, διὰ νὰ μεταβάλλεται εἰς οὐρητήριον τῶν ἐθνῶν, εἰς ἐξουθένωμα τῶν λαῶν, εἰς ἀέναον ὀλοκαῦτωμα».

Ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἀγανάκτηση εἶναι φυσικὴ ἀντίδραση τῆς *ψυχῆς* - *πνεύματος*, ὅταν διασύρονται, συκοφαντοῦνται, ληστεύονται, στρεβλώνονται, πλαστογραφοῦνται, γκρεμίζονται καὶ θάπτονται τὰ κατασταλάγματα τῆς πανάρχαιας καὶ κλασσικῆς Ἑλληνικῆς σκέψης, ποῦ μόνον αὐτὴ [τὸ ἐγνώριζαν δυστυχῶς πάντοτε ἐδῶ καὶ 2000 χρόνια οἱ ἐξουσιαστὲς ἐφευρέτες ὅλων τῶν δογμάτων] εἶναι σὲ θέση νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὰ δεσμὰ ποὺ τὴν δένουν «διὰ τῶν ὑψηλὰ ἱσταμένων» ἀπανταχοῦ γραικύλων. Ὁ Δημόκριτος γι' αὐτοὺς τοὺς ἄρπαγες τῆς περιουσίας τῆς ἀνθρωπότητος θὰ ἐπανελάμβανε [Ἀπ. 259]: «Ὅκωσπερ περὶ κινადέων τε καὶ ἐρπετέων νόμοι γεγράφεται τῶν πολεμίων, οὕτω καὶ κατὰ ἀνθρώπων δοκεῖ μοι χρεῶν εἶναι ποιεῖν κατὰ νόμους τοὺς πατρίους, κτείνειν πολέμιον ἐν παντὶ κόσμῳ ἐν ᾧ μὴ νόμος ἀπείργει...». [= «Ὅπως ἀκριβῶς ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ πανοῦργα καὶ αἰμοδιψὴ θηρία καὶ ἐρπετὰ ἰσχύουν οἱ νόμοι ποὺ ἔχουν θεσπισθεῖ γιὰ τοὺς ἐχθροὺς, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἐναντίον τέτοιων ἀνθρώπων νομίζω ὅτι ἔχουν ὑποχρεώσῃ τὸ ἴδιο νὰ πράττουμε, κατὰ τοὺς νόμους πάντοτε τοὺς πατρίους, ποὺ εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου σκοτώνουν τοὺς ἐχθροὺς, ὅταν ὁ νόμος φυσικὰ δὲν ἀπαγορεύει...].

Μετά απ' αυτό τόν μικρό πρόλογο στο σημαντικό αυτό έργο του Π. Βίγλαρη θα προσέσω λίγα μόνο λόγια, όχι έπαινετικά, διότι είναι χρέος όλων όσοι γνωρίζουν και αποκαλύπτουν την αλήθεια (τά πραγματικά δηλαδή συμβάντα *κατά την ιστορική διαδρομή της ανθρωπότητας*, «τό μὴ λήθον» κατά 'Ηράκλειτον) νά τή φέρουν στο φώς, έστω και έάν τό φώς είναι ό πρωτογόνος λύχνος ή ό δαυλός τών σπηλαίων (έκει φθάσαμε). Καί ό συγγραφέας (μού είναι έντελώς άγνωστος και λυπούμαι γι' αυτό) μέ τό θάρρος (κάτι πού δέν θα γευτούν ποτέ οί γραϊκύλοι και δέν θα καταλάβουν ποτέ τό μέγεθος τής ψυχικής γαλήνης πού δημιουργεί) πού δίνει ή αλήθεια, καταγγέλλει τούς ύβριστές, τούς βιαστές τής αλήθειας, τούς γραϊκύλους πού έξακολουθούν άνεμπόδιστοι τό άνόσιο έργο τους. Τέτοια βιβλία χαρίστε στούς νέους, και έκ του ύστερήματος.

Η. Α. Τσατσόμοιρος

BIBLIA ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΑΝΤΩΝΑΚΗΣ, *Κραυγές, εύχες και μηνύματα (ποικίλα), β' έκδοση, 'Αθήνα 1985, σελίδες 28.*

Στόν πρόλόγο του ό συγγραφέας λέγει: «'Από αγάπη και μόνο, πρὸς όλους τούς ανθρώπους και ιδιαίτερα τούς άπειρους νέους, κάθισα και έγραψα αυτό τό βιβλίό. Σ' αυτό καταχωρώ σκέψεις μου βγαλμένες από την γνώση και την πείρα δεκαετιών μπροστά σέ λάμποντα παιδικά μάτια, διωσμένες ψυχές πού προσπαθοῦσα νά ποτίσω». Μεγάλη εύθύνη τί θα πούμε μπροστά σέ λάμποντα παιδικά μάτια, σέ παρθένα μυαλά και ψυχές. Χρειάζεται μεγάλος αυτοέλεγχος τής καθαρότητας του νερού, πού θα δώσουμε νά πιούν τά παιδιά. Την *καθαρότητα* αυτή, πώς άραγε την έννοούν οί εκπαιδευτικοί μας; Ποιό είναι τό μέτρο πού κρίνονται ή αυτοκρίνονται αυτά πού προσφέρουμε: 'Ο συγγραφέας τελειώνει λέγοντας: «'Ο πόθος μου ν' άκουσθώ προέρχεται από *έσωτερική παρόρμηση* ένός παθιασμένου εκπαιδευτικού νά δώσει νέες γνώσεις περισσότερο *έπικαιρες και προβληματίσει όλες τις ηλικίες, για πιθανές επιπτώσεις πού θαχρη στη ζωή εκείνων πού έρχονται, ή άδιαφορία μας και ή άνοχή μας στα νέα ρεύματα*». — Τηλ.

ΚΩΣΤΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *'Αρχαιοελληνικά (μελετήματα), 'Αθήνα 1985, σελίδες 190.*

'Οποιαδήποτε προσέγγιση πρὸς τόν άρχαίο έλληνικό λόγο είναι προσφορά, πού πρέπει κανείς νά την προσέξει. 'Ιδιαίτερα θα σημειώσω, ότι πρέπει πάντοτε οί μεταφράσεις νά ακολουθούνται, όπως στα μελετήματα αυτά του κ. Κ. Μ., από τά άρχαία κείμενα. 'Από δικής μου πείρας θα τονίσω ότι ό έμμετρος άρχαίος λόγος είναι λάθος νά μεταφέρεται σέ έμμετρο νεοελληνι-

κό. 'Η έμμετρος μεταφορά αλλάζει πολλές φορές τό κείμενο και γίνεται σταυροδρόμι συναντήσεων τής άθέλητης μέ την ήθελημένη στρέβλωση. — Τηλ.

ΔΗΜ. ΓΚΟΥΤΑΣ, *'Ο δημοσιογράφος Πέτρος Μ. Στεφάνου και ή συμβολή του στην Ιστορία τών Κυκλάδων (μελέτημα), έκδόσεις «'Ιδαλγός», 'Αθήνα 1985, σελ. 32.*

Μικρό αλλά, όπως όλα του τά μελετήματα, μεστό και ολοκληρωμένο τό νέο Ιστορικό πόνημα του κ. Δ. Γκούτα. Πολύ σωστά χαρακτηρίζει τόν Π. Στεφάνου ένα *«άκέραιο άνθρωπο»*, ιδιότητα πού προκύπτει εύθως απ' όσα παραθέτει. 'Όταν, μέ τόν καιρό, οί νεώτεροι έρευνήτες και Ιστορικοί θα άρχίσουν νά συγκεντρώνουν τό ύλικό για την σύνθεση τής Ιστορίας του τόπου μας τών τελευταίων χρόνων, ή πιό πάνω μελέτη θα τούς φανεί χρησιμότητα. 'Ας προσέξουν τόν Π. Στεφάνου οί νεώτεροι. Είναι ένα τυπικό παράδειγμα πολυπράγμονος και δημιουργικού άνθρώπου, πού μέ τό δημοσιογραφικό, ποιητικό και Ιστορικό έργο του βοήθησε κι' αυτός στην οικόδόμηση του νέου έλληνικού πολιτισμού, δείχνοντάς μας πώς δέν είναι προϊόν τών λίγων λογίων τής πρωτεύουσας αλλά καθολικό έπίτευγμα όλων, 'Αθηναίων και μή. — Ε.Ρ.

ΕΛΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ — ΒΕΛΙΣΑΡΗ, *'Ελευθερία (ποίηση), 'Αθήνα 1985, σελ. 56.*

Συμπυκνωμένα, έπιγραμματικά σπιθίσματα πού αναδίνουν όσμή ώραίας ποίησης. Για χαρές και για λύπες τραγουδάει, χαρές και λύπες ως είναι ή ζωή: *«Τής αγάπης ή πνοή / χάδι άτελείωτο»* και *«τής εύτυχίας οί χούφτες / γέμισαν μέλι»*. 'Όμως και για *«ταλαίπωρο δεσμώτη»*, για

«μεγάλο έρωτηματικό» και γιατί «ποτέ μου δεν έζησα». Ο στίχος κυλάει με άνεση και τόν διακρίνει λυρισμός, ειλικρίνεια και στόχαση. Άσφαλώς έχει κι άλλα να δώσει ή ευγενική φωνή της Έλ. Θεολογίδου. — **Κ. Π. Μ.**

ΑΛΕΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Τò Κωσταλέξι Φθιώτιδας στην Έπανάσταση του 1821 (μελέτημα)*, Άθήνα 1984, σελ. 40.

Με μεγάλη φροντίδα και σεβασμό στην ιστορική παράδοση ο κ. Α. Βασιλείου συγκέντρωσε στο μικρό αυτό βιβλίο όλα τα γνωστά στοιχεία, έγγραφα, μαρτυρίες κλπ., που αποδεικνύουν την μεγάλη συμβολή του χωριού Κωσταλέξι της Φθιώτιδας στην μεγάλη έθνική επανάσταση του 1821. Διασώζει στοιχεία και ειδήσεις για πρόσωπα και γεγονότα, που κάποτε, όταν ένταχθούν στις ευρύτερες εξιστορήσεις, θα τις καταστήσουν πληρέστερες, ενώ, έτσι, θ' αποδοθεί δικαιοσύνη σ' όλους εκείνους, που, ενώ τόσα προσέφεραν, παραμένουν ακόμα στην αφάνεια. — **Ε. Ρ.**

ΛΑΜΠΗΣ ΛΟΥΚΟΣ, *Νερόμυλοι (μελέτη ιστορική και λαογραφική)*.

Στο κομψό αυτό έργο του κ. Λούκου γίνεται βαθεία ιστορική ανάδρομη στην εξέλιξη των μύλων, από τους χειροκίνητους μύλους μέχρι τους κυλινδρόμυλους. Η ανάδρομη αυτή στην τεχνολογία πλαισιώνεται με στοιχεία από την λαϊκή παράδοση, που ανατρέχουν μέχρι τα έλευσίνα μυστήρια. Ύπενθυμίζονται επιμύλια άσμα-

τα, παραδόσεις, επιμύλιες θεότητες, μυλωθρικά τραγούδια και παροιμίες, θρύλοι και λαϊκές δεισιδαιμονίες. Πρώκειται για προσπάθεια σημαντική, ιδιαίτερα όταν επιδιώκεται ή διάσωση λέξεων και παραδοσιακών μορφωμάτων που κινδυνεύουν. — **Μ. Μ.**

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΤΣΙΜΑΝΗΣ: *Τά φριχτά της άνοιξης πρόσωπα (ποίηση)*, Άθήνα, ΕΜΕΕ 1984, σελ. 30.

Ύπερρεαλιστική ποίηση, της οποίας άπαγορεύεται ή οποιαδήποτε άναδημοσίευση.

ΣΤΕΛΛΑ - ΡΟΖΙΤΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Δρόμοι και σταθμοί (διηγήματα)*, Άθήνα 1985, σελ. 88.

ΤΟΥΛΑ ΣΤΕΡΙΩΤΗ, *Σταγόνες βροχής (ποιήματα)*, Άθήνα 198; σελ. 48.

Περίπατοι στα ώραία μονοπάτια της παιδικής ζωής του χωριού της, δοσμένα με πολλή άγάπη και νοσταλγία και θύμσες έλληνικές, που την συντροφεύουν στην ζωή της — την έξω από την Ελλάδα. Άξιόλογη ποιητική παρουσία. — **Κ. Π. Μ.**

Ήμαρτημένο: Στο σχόλιο με τίτλο «Ή καταγωγή των Έλλήνων και ο Φαλμεράιερ» του κ. Σπ. Νόνικα, που δημοσιεύθηκε στο προηγούμενο 42ο τεύχος του «Δαυλού», στον 6ο στίχο της σελίδας 2205 ή φράση «έχει ταφεί ή συνείδηση των Έλλήνων» να διαβαστεί: «έχει ταφεί στη συνείδηση των Έλλήνων».

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη έκδοση παιδευτικού προβληματισμού της όμώνυμης έπιστημονικής ένωσης (έπιστάσια Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 34, Άπρ. - Μάιος - Ιούν. 1985 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα των εργαζομένων στα Πανεπιστήμια (έκδότρια Εύαγγελία Τσολακοπούλου) φύλλο 29, Μάιος 1985 • ΕΥΘΥΝΗ, φυλλάδιο νεοελληνικού προβληματισμού (ύπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), τεύχος 162, Ιούνιος 1985 • ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ, έξαμηνιαία έκδοση (διευθυντής Ευστάθιος Γ. Δημητρόπουλος), τεύχος 7, Ιούνιος 1985 • ΔΙΑΛΟΓΟΣ, περιοδική διεθνής έκδοση διανοήσεως και τέχνης (έπιμέλεια ελληνικής εκδόσεως Αίμ. Μπουρατίνας), φύλλο 46, 1985/Α' • ΙΔΙΟΣΟΣ, δημνιαίο περιοδικό έλευθέρας σκέψεως (διευθυντής Κωστής Μελισσαρόπουλος, τεύχος 166, Μάιος - Ιούν. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ, μηνιαίο περιοδικό της Λευκωσίας (ύπεύθυνος έκδότης Κύπρος Χρυσάνθης), τεύχη 289-292, Γεν. - Άπρ. 1985 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδική έκδοση γραμμάτων και τεχνών (διευθυντής Γ. Ν. Παπαγεωργίου), φύλλο 193, Μάιος 1985 • ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ, μηνιαίο μορφωτικό λογοτεχνικό περιοδικό (διευθυντής Άλκης Ροδινός), τεύχος 3, Ιούν. 1985 • ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, δεκαπενθήμερη πολιτική έκδοση (έκδότες Σ. Πεντέας, Ν. Σαμαλής), τεύχος 6, 29 Μαΐου 1985 • ΟΡΓΑΝΩΣΗ, έπιθεώρηση προβληματισμού για όργάνωση και διοίκηση (διευθυντής Κώστας Μαλίτσος), τεύχος 17, Μάιος 1985 • ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, μηνιαίο περιοδικό της Ιστορικής - Λαογραφικής Έταιρείας Ζαγορίου (έκδότης Κίμων Κυριαζής), φύλλο 87, Ιούνιος 1985.